

MIHÁLY HAVASALFÖLDI VAJDA

ERDÉLYBEN.

1599—1601.

ÍRTA

Dr SZÁDECZKY LAJOS.

KIADJA

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZVETÍTÉSE MELLETT

A M. TUD. AKADÉMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA.

—*—

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.

1882.

233006

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

ELŐSZÓ.

Közel három éve, hogy Mihály vajda történelmével foglalkozom. Mihály oláh vajdáéval, azon időtől kezdve, a mint Erdélybe ütésével hazánk történelmében szerepelni kezd.

Az ő erdélyi szereplését én nemcsak egy gyászkeretű lapnak tekintem hazánk történelmében, hanem messze kihatónak tartom azt a következő időszak, Básta rémuralma s Bocskai felkelése előkészítésére is. E korszak nemcsak történelmi tekintetben *nevezetes*: drámai epizódjai és fordúlatai *érdekességét* is nagyban fokozzák. Sőt mintegy *időszerűvé* is válik azon körülmény által, hogy Mihály vajdának honfitársai újabban nemzetiségi törekvéseikkel azonos történelmi szereplést tulajdonítanak, így nevét mintegy belejátszatják a jelenkor uralkodó napikérdéseibe.

Munkám mindazáltal szorosan történelmi tanulmány akart lenni, kerültem mindenféle tendenciát, zsinórmértékül egyedül a történelmi igazságot tekintettem.

Igyekeztem, hogy lehetőleg minden levéltári anyagot kiaknázzak s jó lelkiismerettel mondhatom, hogy munkám nagyrészt eddig ismeretlen adatokon épült. Erre az időszakra leggazdagabb a bécsi cs. és kir. házi- udvari- s állami- (másképp titkos) levéltár, azonkívül a bécsi hadi levéltár s annak registraturája és ugyancsak a bécsi kamarai levéltár. Az ezekben található töménytelen anyag átdolgozását az tette lehetővé, hogy Bécsben két évet töltöttem mint az ottani történetkutató intézet tagja. A Közköztatási m. k. Miniszteriumnak Bécsbe kiküldetésemért hálás köszönetem e szerény munkám által is. A bécsi levéltárak anyagán kívül a hazai, főképp az erdélyi városi levéltárak nyújtottak tetemes adatot. Lementem Bukarestbe is kutatás céljából, de az oláh levél-

IV

táruk vajmi szegények erre a korra. Lembergben a gróf Ossoliński nemzeti intézet kézírattárában néhány érdekes adatot találtam a lengyel beavatkozás történetére, a krakói egyetemi könyvtár kézíratai között megtaláltam a havaseli harc jóformán egyetlen részletes leírását. A nyomtatott kútfőket természetesen mind felhasználtam, a hol valami újat nem találtam szükségtelennek tartottam idézni.

Hálás köszönetemet kell kifejeznem a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának munkám kiadásáért, úgyszintén a használt levéltárak igazgatóságain kívül Szilágyi Sándor úrnak, a ki kutatásaimban nagyban elősegített s dr. Károlyi Árpád úrnak, hogy regestáit rendelkezésemre bocsátotta.

Ezzel a t. olvasó közönség elé bocsátom igénytelen munkámat. Történettudásunkhoz ha csak egy szemernyivel is sikerült hozzájárulnom, jó igyekezetemért megjutalmazva érzem magamat.

Budapest, 1882. június hava

Szádeczky Lajos.

MIHÁLY HAVASALFÖLDI VAJDA ERDÉLYBEN

1599—1601.

IRTA

SZÁDECZKY LAJOS.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

I.

Mihály vajda. Erdély hagyományos politikája. Az osztrák ház állandó törekvése Erdély birtokáért. Báthori Zsigmond fejedelem rövid jellemzése.

Mihály vajdáról akarok írni, az oláhországi vajdák hírhedett alakjáról, a ki közel két évi Erdélyben szereplése által nevezetes részt erőszakolt ki magának a magyar történelemben. Rajzolni akarom jellemét, politikáját, kalandos élete végső időszakában — s általában szereplését Erdélyben.

Bukurestben, a boulevard közepén, egy díszes lovagszobor emelkedik, melyre lelki gyönyörrel tekint az oláh szem, látásán nemzeti büszkeségtől dobban meg az oláh szív. E szobor — az egyetem és akadémia közös palotája előtt — Mihály vajda emlékszobra.

Mihály vajdában nemzeti hőstét tiszteli az oláh nép és történetírásuk, nevéhez fűzvé a »vitéz« díszjelzőt. Sőt újabban nemcsak történelmük büszkeségét látják benne, hanem egy kedvencz eszméjük képviselőjét: Daco-Románia legbuzgóbb bajnokát.¹⁾ Ha az érem másik oldalát tekintjük, az erdélyiektől is nyert egy melléknevet, melylyel részükről jellemezték. E név: »a zsarnok« (»tyrannus«).

Az elfogúlatlan történetírás feladata immár kikutatni és kimutatni, ki volt az a Mihály vajda. Ha csak az volna a kérdés, »vitéz« volt-é, »zsarnok« volt-é, könnyű volna tán a felelet rá, hogy mind a kettő; de ezzel feladatunk legkevésbé sem volna megoldva.

¹⁾ Ezzel a szemmel nézi őt pl. *Balcescu Miklós*: »Istoria Romanilor sub Mihaiu Voda Vitezul« cz. munkájában (megjelent 1877. Bukurestben). Hasonlókép *Papiu Ilarianu*: »Istori'a Romaniloru din Dacia Superiore«.

Valóban rendkívüli alak, kiben korának nem egy szép vonását feltaláljuk, de a kiben viszont korának vétkei és bűnei is páratlanul s fokozott mértékben összpontosultak. Erős testében erős akarat lakozott, harcias kornak edzett szülötte volt, de erkölcsileg pallérozatlan, egészen a nyers természet embere. Személyes vitézségével arányban állott erős elhatározása, szívós kitartása, makacs lelki ereje. Kár, hogy kitűnő tulajdonaival nem párosult szívemesség, jellemerő, hogy céljai kitűzésében az »én« fogalmán kívül mást ismerni nem akart s eszközei megválasztásában mindent megengedhetőnek tartott, a mit magára nézve hasznosnak vélt. Azt tartotta és követte, hogy a cél — habár jogtalan — szentesít minden eszközt, — lett legyen az még oly nemtelen is. — Furfangos ügyessége, leleményes ravaszsága nem ismert mértéket, nem kimélt senkit. Az ügyes államférfi —, a ravasz diplomata szerepét akarta játszani, de eszközeiben nincs méltóság, nincs szilárd jellem. Hűséget esküdni akkor, midőn ellenségkép készül fellépni, — megesküdni a kereszt előtt saját lelkiüdvösségére, feleségei, gyermekei jólétére, ép oly könnyűnek tartotta, mint a mily kevéssé törődött annak megszegésével. »Fia husát egye, vérét igya,«¹⁾ ha Erdély ellen fellépni akar, esküdözék s alig pár hó múlva Erdélybe tör seregével.

De beszéljenek a tények.

Erdélynek a török hódítás korában igen nehéz állása volt, politikájában folytonosan a létért való küzdelem nyilvánult. — Az anyaországot dúló ellenség, a török, elég munkát adott Erdélynek is önfenntartásáért küzdeni. Magyarország, a mohácsi vész után másfél századig nem is annyira ország volt többé, mint csatatér. Szíve az ellenség kezében volt, központja sehol, fővárosa a tulsó határon Pozsony lett volna, de még inkább tényleg a

¹⁾ Szamosközy István: *Történeti Maradványai*, kiadta Szilágyi Sándor, II. k. (Akad. kiadv. 28 k.) 277 l. Juramentis identidem repetitis execrationis, si falleret admiscuit: deum tam infestum sibi experitur, in easque miseras redigeretur, ut sui ipse filii viscera cogatur in cibum, sanguinem in potum adhibere, si sciens falleret.

Igy Bethlen Farkas: *Historia de rebus Transylvanicis* (szepeni 1785. kiadás) IV k. 295 l.

határon túl, nem is Bécs, hanem Prága volt. A török hódoltság mint ék nyult be s szakasztotta el az ország legszebb részét, kettévágván mintegy a még megmaradottat is. Ez ék felső csúcsa a Mátraig nyult, szélei nagyjából egy részről Váczon át a Balaton vonalát, a másik részről fent a Tisza mentét, alant Temesvárt érintették. ¹⁾ Ezáltal jóformán el volt vágva Erdély is az anyaországtól, — Pozsonynyal és Prágával (az uralkodó székhelyével) nagy kerülővel Kassán s a bányavárosokban keresztül érintkezhetett csak. Így Erdélynek Magyarországtól külön válása nemcsak történelmi, de egyszersmind földrajzi tényezők követelménye is volt.

Ez a körülmény már magában nagyon megnehezíté az osztrák uralkodóház amaz állandó törekvésének sikerét, hogy Erdély hozzá tartozzék, — s tényleg a független Erdélynek védura sokáig nem a magyar király, hanem a török szultán volt. Pedig, hogy a prágai udvar oly nagyon vágyott Erdély bírására és megnyeréséért a XVI. sz. közepétől elkezdve a XVII. sz. végeig nem szűnt meg munkálni, alkudozással, a diplomatia minden fogásával, fondorlattal, pénzzel és vérrel: annak oka mélyebben gyökerezett, a mit nem ingathatott meg egykönnyen egy-egy tanácsos ama véleménye, hogy Erdélyért kár oly sok áldozatot elpazarolni, bírása többbe kerülne, mint a mennyit ér. Az udvarnál azt tartották, hogy Erdély a magyar korona gyöngye, szép és gazdag ország, — megnyerése Magyarország felszabadításának alapfeltétele, biztos támpontot s fontos hadászati posítót nyújt a török ellen való küzdelemben. Ha Erdély az övék — gondolák — az Havasalfölde is s érvényesíthetők a jogigények a lengyelekkel szemben Moldovára²⁾. Erdély bírása azért is nagyon kívánatos,

¹⁾ *Salamon Ferencz*: Magyarország a török hódítás korában cz. m. 81—86 l. »a török foglalás rövid rajza a XVI. sz. végeig« szakaszban.

²⁾ Ezek a pontok hosszasan vannak fejtegetve egy udvari-tanácsosi véleményben Erdély felől:

A 19. pont közül pl. az 1. *Siebenbürgen haben allzeit die ungrischen König für ihr höchstes cleinot gehalten, weil sie durch dies orth des türghischen Kaisers allein mächtig sein und zum herzen kommen mögen.*

2. *Durch dies mittl ist Sinan basa geschlagen worden, auch Radul vaida bis gen Adrianopol mit dem kais. fahnen kommen.*

3. *Dies ist ein mittl alle augenblick Wallachej und Moldau zube-kommen u. zuerhalten, wie solches alles Kaiser Rudolf erfahren.*

hangsúlyozták az udv. titkos tanácsban 1599 aprilisban, mert Erdélyből könnyű leend elvonni, ha netán az ellenség Bécs vagy általában Ausztria ellen indúlna, s a harcztért könnyű leend Ausztriától messze Erdélybe tenni át.¹⁾

Erdély bírása tehát egy messze ágazó politikai combinationnak volt kiindulási pontja, alapfeltétele. Ez magyarázza meg azon erős küzdelmeket, diplomatiái harcokat, melyeket Izabellával, János Zsigmonddal szemben, majd Báthori István ellen Békes Gáspár pártfogolása által vívtak Erdély bírásáért, — ez nyújtja a kulcsot az osztrákház Báthori Zsigmond léha uralkodásával szemben tanúsított magatartásának megértéséhez, majd Mihály vajda pártfogolásához is.

4. Durch das Orth kann man einen exercitum für Constantinopol bringen und stellen.

5. Ist dieses orth nach Ihr May. willen versehen, sein die Ungarn leicht in offitio zuerhalten, wo nicht, ist ein König niemals der Ungarn mächtig.

6. Bekommt der Türgg dies orth, kann er sicherlich das königreich Ungarn bekommen, u. durch Siebenbürgen, Mähren, Schlesien und bis auf Dresden ins Reich ohne ver hinderung kommen.

7. K. Ferdinandt, sambt allen ihrer räthen, haben wol verstanden, was an diesem landt gelegen, derowegen sie zu König Joannis zeiten so viel millionen angewendet, dasselb zubekommen u. zuerhalten, wie auch soviel bluet u. kriegsmacht darein gewendet.

9. K. Rudolf hat's erfahren, dass er mit halber mühe u. unconsten den Türg. Kaiser, — weil Sigismundus Báthori mit ihr May. uniert — bekriegen könne.

12. *Summa: Siebenbürgen ist die vormaur der ganczen christenheit, ein rechtes clainot des haus Österreichs.*

(A bécsi cs. és k. titkos levéltárban, Hungarica o. 1624. fasc.)

¹⁾ *A titkos tancs véleménye a császárhoz 1599. (april elején) Erdély elfoglalásáról: »... dass auch Ew. K. Mayestät bei sollicher an- und einnehmung dieser provinz sonsten kein sondern nucz (ja vielmehr allerlei unruhe und ungelegenheit) haben sollten, so haben doch dieselb entgegen diese nicht geringschäczig und bei kriegsverständigen überaus sehr gute gelegenheit, dass sie durch kein bequemers mittl, dan eben durch dies des feindts anschleg und vorhaben auf Wien und Oesterreich divertiren und abwendig machen, und nemblich den ganzen kriegsschwall weit aus dem landt Oesterreich hinein in Sibenbürgen ziehen und setzen können (a bécsi cs. és k. titkos levéltárból, Hungarica o.)*

De Erdélynek helyzete kétszeresen nehéz volt. A rettegett hódító hatalomnak, a töröknek mintegy torkában feküdt s arra, hogy azzal szemben karddal tartsa fenn magát, egymagában gyenge volt. A viszonyok hatalma, az ország fekvése utalta arra, a mi aztán hagyományos politikájává vált, hogy a török védnöksége alatt biztosítsa állami létét, — s önállóságát hol adózással vásárolja meg, hol politikai eszélyességgel biztosítsa. Az osztrák ház nem tudta megvédeni s messze levőnek bizonyult.

Báthori Zsigmond, a szép tehetségű, de könnyelmű, állhatatlan fejedelem, midőn 1594-ben a közvélemény és a rendek többsége ellenére, vérbe fojtva az ellenzékét, kimondotta a töröktől elszakadást s Rudolf-fal szövetkezett: az ország hagyományos politikáját forgatta fel. A fejedelem léha uralkodása, a könnyelmű kapkodás, melylyel az ország kormányát majd oda hagyta, majd ismét visszavette, védura a római császár s magyar király elkese-rítésével, nem maradhatott gyászos következmények nélkül. Zsigmond elvetette a szelet, de a vihar aratását nem várta be: ott hagyta szerencsétlen unoka testvérének, a jámbor Báthori Endrének.

Báthori Zsigmond tettei uralkodása végső szakában bizonyos lelki zavarnak, hogy ne mondjuk hóbortnak jeleit viselik magukon. Tetteinek rúgóit, főleg feldult kedélyvilágát, ha nem ismernők, egy lélektani rejtély állana előttünk. Az a nagy politikai tévedés, hogy a török ellen nyílt homlokot formált, a botlások egész láncolatát vont maga után. A török ellen való fellépése által országa létérdekét, — boldogtalan házassága által saját élte nyugalmit, kedélyvilágát támadta meg, zavarta fel. S így érthető, midőn az uralkodás fényéből, a politikai élet zajából, a társadalmi élet mulatságai közül, csendes magány után áhítozott. »A papi élet példánykép tűnt fel előtte s a fejedelmi szék tulajdonosa irigyelte azt, ki cellájában naphosszat imádkozik«¹⁾

De nem tudott következetes lenni semmiben sem. A békés otthonból a csataterre vágott; midőn visszavonult a világtól, megválva fejedelemségétől, emlékei nem hagyták nyugodni, visszahajtozott újra hazájába, a politikai élet s a csaták zajába. Ha

¹⁾ Szilágyi Sándor: *Erdély története* I. k. 452. l.

nem látta nejét, Mária Krisztinát, sovároghva gondolt rá, ha vele volt, férfiatlanságának öntudata gyötörte s futni kívánta »testvéri« tekintetét szép és kedves hölgyének, az udvar politikai célja eme szánandó áldozatának.

1598 tavaszán lemond Erdélyről s elfogadja ötven ezer forint évi díj mellett a két sziléziai herczegséget, Opuliát és Ratibort, mely az erdélyi fejedelmekkel való alkudozásokban, Zápolyától kezdve, mindig úgy szerepel, mint valami pensio-herczegség. De Miksa főherceg, a »választott lengyel király« cím viselője, a kijelölt erdélyi kormányzó, még be sem mutathatta Erdélyben a Kassán felöltött magyar nadrágot, — midőn Zsigmond már ráunt a kietlen Opuliára, melynek hercegi palotájánál Gyulafehérvárott az udvari istálók is különbek voltak, — s három hónapi távollét után egyszerre csak Erdélyben termett. Nejével kibéülve, az ország által egykedvű belenyugvással fogadva, újra kezébe vette a kormányzás gyeplőjét. De csak azért, hogy legyen mit ismét kieresztenie. Az udvar még tanakodott mitévő legyen Zsigmonddal szemben, midőn 1599 elején újra jöttek a követek a fehérvári udvartól Prágába (Bocskai István s Náprági püspök), hogy alkudozzanak Zsigmond ismét-lemondása ügyében. A megállapított egyezségi pontokkal azonban még haza sem érkeztek a követek, midőn megjött a hír Prágába, hogy Zsigmond lemondott ugyan Erdélyről, de nem Rudolf (illetőleg Miksa főhg), hanem unokatestvére Báthori Endre javára.

Ezeket bevezetésül el kellett mondanunk, hogy Mihály vajda erdélyi szereplését megérthessük.

II.

Báthori Endre Lengyelországban. Feszült viszonya Zsigmonddal, testvére, Boldizsár megöletése miatt. Közeledés egymáshoz. Zsigmond Erdélybe hívja. Endre bemegy, hogy kibéküljön; a fejedelemségre távolról sem gondol. Zsigmond lemond; Endre nagy nehezen elfogadja a fejedelemséget. A megyesi országgyűlés. Zsigmond búcsúja Mária-Krisztina főhercegnőtől, a ki oda hagyja Erdélyt. Endre a főhercegnő kezét óhajtja; de hiába, Zsigmond Lengyelországba megy.

Endre nagybátyának Báthori István lengyel királynak oldala mellett növekedett fel s ő általa nyerte a díszes vármiai püspökséget és bibornokságot. Püspökségében csendes zavartala-

núl papi hivatásának élt, szeretve és tisztelve kartársaitól s nem vágyva valami nagy szerepre a politikai küzdtéren. Volt ugyan idő, midőn ő is a sorompóba akart lépni, nagybátyja halálával, a mikor is nevét a király-jelöltek között emlegették; de jelöltsége komolyan szóba nem jött. Igaz, hogy a Báthori családból ő lett volna első sorban István király örököse, ha a korona örökölhető lett volna, — rebesgették is országszerte, mintha Zamojski János a nagy kancellár, a Báthoriak sógora, Endrét akarná lengyel királylyá választatni;¹⁾ de a választási mozgalmak, az osztrák ház erőyes fellépésével, pénzzel és fegyverrel való küzdésével oly erős hullámokat vertek, hogy maga Endre is jobbnak látta pártot nem szerezni. Zamojski pedig, a hatalmas osztrák-ellenes párti, a kinek vállán nyugodott ekkor Lengyelország sorsának intézése, ha gondolt is eleinte a Báthoriak jelöltségére (a mivel gyanúsították), saját rokoni hajlamait alárendelte az ország közérdekének s így a svéd pártot juttatta diadalra, III. Zsigmond megválasztásával. — III. Zsigmond trónja megerősítésében nem csekély részek voltak az erdélyieknek is: Bicsin alatt a csata sorsát jórészt a Báthori Boldizsár által vezérlett kétezer erdélyi vitéz döntötte el, az ellenpárt által szintén királylyá kiáltott Miksa főherczeggel szemben, kire a végzetes csata királyi korona helyett megaláztatást s elfogatást hozott (1588 jan. 24.) Mind a valódi, mind a címzetes lengyel királynak később is jókora része van Erdély történetében.

Báthori Endre nem élt jó viszonyban az erdélyi fejedelemmel, Zsigmonddal; a feszültség testvére Boldizsár kivégeztetése után (1594.) engesztelhetlennek látszott. Endre másik testvére, István, a véres tett után szintén Lengyelországba menekült. A bibornok maga is megjelent Krakóban, hol a király s a rendek előtt keservesen panaszkolta Boldizsár kegyetlen megöletését s kifakadt unokatestvére, Zsigmond, álnoksága ellen.²⁾ Ennek következménye az lett, hogy Endre és István birtokai Erdélyben lefoglaltattak s ők magok nótáztattak.

¹⁾ *Haidenstein* Reinhold: »Libri rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti« 249. l.

²⁾ Ugyanott 306. l.

A gyűlölet lángja évek multával mégis lohadni kezdett s a keserű emlékeket lassanként háttérbe szorította a családi összeköttetés érzete. Endre, midőn 1598 elején hallotta, hogy Zsigmond Erdélyt Rudolfnak szándékozik átengedni, sietett felemelni kérő és intő szavát, hogy ne engedje Erdély fejedelemségét a család kezéből kiszakadni;¹⁾ valószínű, hogy tesvérére, Istvánra, czéllozott, a kit többször emlegettek is, mint fejedelem-jelöltet. Endrének eme megatartására támaszkodhatott Zsigmond akkor, midőn a következő évben elhatározta magában, hogy a fejedelemséget Endrének adja át. Nem lehetett ugyan bizonyos abban, hajlandó lesz-e elfogadni, épen azért nem is írta meg valódi czélját, midőn Erdélybe hívta, — de hitte, hogy rá fogja bírhatni s le fogja fegyverezhetni, a saját maga által emlegetett, családi érdekekre való hivatkozással.

Az ürügy, melylyel Erdélybe hívta, a rokoni béke helyreállításának czélja volt s ennek a szelíd, igazán vallásos lelkületű bíbornok némi habozás után engedve útrakelt, kereskedőnek öltözve, miután a lengyel királylyal s Zamojskival Krakóban összejött s közölte velök Erdélybe útazását.²⁾ A bíbornok nem is sejtette, Zsigmondnak mi a czélja,³⁾ s Rudolfnak is írt, egész jóhiszeműleg még Lengyelországból, teli alázattal s engedelmes-séggel, biztosítandó, nehogy Erdélybe útazásában valami ő ellene irányzott fondorlatot gondoljon.⁴⁾

¹⁾ *Szilágyi Sándor*: Erdélyi Országgyűlési Emlékek IV. k. 141. l. Báthori Endre levele Zsigmondhoz (1598. febr. 20.): »ut a proposito (t. i. hogy a királynak átengedje Erdélyt) discedat, ac patriae ruenti sua prudentia ac magnanimitate subveniat, pro communi et familiae et patriae suae bono, vehementer rogo, imo supplico.

²⁾ *Istvánfi Miklós*: Historia de rebus Ungaricis (kölni 1622. kiadás) 736. l.: Báthori András »prius rege Poloniae, Cracoviae convento ac consiliis cum Samoscio (t. i. Zamojski) collatis, via Sandocensi et Homonniana, simulato mercatoris habitu, mense febr. in Transylvaniam pervenit«.

³⁾ Alapítalan *Teutschlaender* (id. m. 98. l.) amaz állítása, mintha a bíbornok maga kereste volna a fejedelemséget („so eilte denn der ehrgeizige Cardinal, nicht zufrieden mit seinem Purpur, zu seinem Verderben nach Siebenbürgen“ stb.)

⁴⁾ *Szamosközy Tört. Maradv. II. k. 210. l.*

A király részéről egyik fő-fő vád volt Endre ellen, hogy maga kereste a fejedelemséget s e célból hagyta oda a lengyel földet. De ez alaptalan ráfogás volt. Nem egy okmány teszi világossá, hogy őt egyedül az a gondolat vezette Erdélybe, hogy a régi gyűlölködést, az egész Báthori család szép egyetértésévé változtassák. E végből testvérétől, a magyarországi birtokain maradt Istvántól is felhatalmazó levelet kapott, hogy az ő nevében is végezhet Zsigmonddal, a család közös ügyei felől. Báthori István is óhajtotta s kifejezte, hogy Endre erdélyi látogatásával változtasson minden ellenségeskedést »igaz keresztyéni és testvéri szeretetté« s felhatalmazta, hogy a mit Zsigmonddal együtt végeznek, az ő nevében is megesküdhet rá.¹⁾

Hogy mily váratlanul jutott a fejedelemségre Endre, mutatja ugyancsak Báthori Istvánnak szerencsekívánó levele is, aki — amint mondja — csak elcsudálkozék, hogy oly váratlanul, hirtelenséggel esett a dolog, mert hisz még közeli együttlétükkor arról szó sem volt. »De ha már ez úristen ily hertelenséggel megáldotta fejedelemséggel, (írja sok jó kívánsága után az örvendő testvér) emlékezzék meg a jó hírnevű felséges lengyel-magyar István király mondásáról, a ki azt szokta volt írni és mondani: hogyha az én nemzetemnek én szolgálhatnék, a halál is édes volna nekem!«²⁾

* * *

Zsigmond tehát el volt szánva, hogy a fejedelemségről lemond, de most — harmadszor — nem a Rudolf javára. A bíbornok megdöbbsent, a midőn Zsigmondtól tervét hallotta s erős pres-

¹⁾ *Báthori István* meghatalmazó levele Endre számára 1599. febr. 8-ról: . . . »quod cum . . . cardinalis Bathoreus ad principem Transylvaniae, ut de communibus familiae rebus mutuo transigerent, omnesque ex quacunque causa exortas contentiones et controversias complanarent, et in veram christianam ac fraternam charitatem redirent, proficisceretur: nos eidem praefato fratri nostro omnem facultatem nomine etiam nostro transigendi, tractandi, concludendi, decidendi et omnia ad praedictum finem faciendi, et si opus fuerit etiam in animam nostram jurandi, tanquam vero et legitimo nostro plenipotenti dedisse (significamus) sat. (A bécsi cs. és k. titkos levéltárban.)

²⁾ *Báthori István* levele Endréhez, Fábíánházáról 1599. márcz. 26. »veteris calendarii«. (A bécsi cs. és k. titkos ltól.)

siónak engedett csak, midőn végre ráállott a fejedelemség elfogadására.¹⁾

A márczius 21-ére összehívott országgyűlésnek főfeladata a fejedelemválasztás, vagyis inkább új fejedelem elfogadása volt.

A megyesi országgyűlésen Zsigmond előterjesztését a nagy rész megnyugvással fogadta, — annál inkább, mert a város katonasággal volt megrakva; — de voltak, akik aggódva gondoltak arra, hogy mit mond ehhez Rudolf; némelyek viszont aggódtak, hogy Endre, testvére, Boldizsár megöletéseért bosszút fog rajtok állani. E részben megnyugtatta őket Endre fogadása, melylyel teljes bocsánatot és feledést ígér a Boldizsár megöletésében részeseknek. Márczius 28-án letette a bíbornok a fejedelmi esküt s feleskette viszont a rendeket.²⁾

Ez országgyűlésről mondja aztán Szamosközy,³⁾ hogy Zsigmond egyszerre kijátszotta a császárt, magokat az erdélyi rendeket s a Prágába küldött követeket.

Zsigmond az Endrével kötött egyezségben magának évenkénti 24,000 magyar forintot kötött ki, azonfelül négy falu dézmáját s Vécsét és Sajót.

Hátra volt még egy szomorú feladat: a boldogtalan Mária-Krisztinát sorsára bízni. E célból a kibékült rokonok a megyesi gyűlésről rögtön Fejérvárra kocsiztak, a hova a Kővárba zárkózott fejedelemtől is hívták. Zsigmond el akart búcsúzni, hogy végleg kibontakozzék a természetellenes kötelékből, mely a balvégzetű főhercegnőhöz fűzte. Ennek kellett az első lépésnek lenni a megkezdendő új élethez. Az új fejedelem pedig úgy gondolkozott, hogy örömetst letenné a bíbor öltönyt a derék hölgy kezéért. Próbált is lépéseket tenni megnyeréseért;⁴⁾ de arról Mária-

¹⁾ Szamosközy: Tört. Maradv. II. k. 219 l.: *Cardinalis cum audisset se a Sigismundo in provinciae regimen invitari, . . . turbatus tota mente et consilio, quidnam facto opus esset, diu in incerto habuit.*

²⁾ A bíbornok esküje a rendeknek, testvére István nevében is, s a rendeké Endre hűségére, közölve van Szilágyi S. Erdélyi Országgy. Emlékek IV. k. 279—282. l.

³⁾ Tört. Maradv. II. k. 201. l.

⁴⁾ Emlékei ennek, maradtak fenn mind a levéltárakban, mind a nyomtatásban napvilágot látott kútfőkben. Maga a király is felemlegeti méltatlankodva felette (l. Szilágyi S. Erd. O. gy. Eml. 288. l.) Szamosközy

Krisztina hallani sem akart. Miután a főhercegnővel a házassági szerződésben lekötött birtokok felett megegyeztek (Endre azokért évenként 15,000 magyar forint haszonbér fizetésre kötelezvé magát ¹⁾): megtörtént az elválás, nem minden megilletődés

(IV. k. 91. l.) mondja: »Az cardinal iszonyuképpen, szerette Maria Christiernát, elvőtte volna . . .« szerinte tárgyalás is folyt a házasságról. »Immár ki akart az cardinal öltözni az papi ruhából, készen is voltak ruhái, ha így nem járt volna (t. i. Mihály vajdával). Giezi Péter mondta volt az cardinalnak: ki tudja — ugymond — mit cselekedett Báthori Zsigmond az asszonynak? Mond neki cardinal: megesküött az én keze-men Zsigmond, hogy semmi afféle dolga nem volt vele; meg is hittem bizonyosan.«

Weiss Mihály is azt mondja naplójában (Tauschenfels: Deutsche Fundgruben zur Gesch. Siebenbürgens 151. l.): Beginnet er (t. i. a fejedelem) »Mariam Christiernam zurück zu hohlen zu einem Ehe-Gemahl.«

A Kornis Gáspár Bastához küldetéséről szóló jelentés szerint (1599. aug.) Kornis azt is mondotta volna, hogy adják a fejedelemhez nagyobb biztonság kedvéért a főhercegnőt: »man wölle zu mehrerer bestättigung die Fürstin les Sigismundi nachgelassene vertraute (a fejedelemmel) vermehlen.« (Eredetije a bécsi cs. és k. titkos ltb. Turcica o.)

Kakas István (a főhercegnő hű szolgája,) is azt írja Carlo Magnonak (1599. hónap n.) hogy a fejedelem nagyon emlegette asszonyát, de ő tartózkodott e dologba beleavatkozni: »Aber doch als er (a fejedelem) mir erstlich die handt gegeben khain andere gemahl zu begehren als meine Frau, habe ich mich auf diese und noch gressere nie erbotten; da es von nöten, ich welle meiner frauē wegen gar in Indien raÿsen, doch habe ich von meiner gn. frauē — als wahr gott mich erschaffen hat — in diesem mit khain wort, khein correspondenz khabt (!); die natur hat mir das gegeben, dass der ich diener bin, derselben person nutz und ehr gern suche« (Eredetije a bécsi cs. és k. hadügyminist. levéltárában »kriegsregistratur« 1599. nov. 74. sz.)

Endre még utolsó napjaiban is folyamodik a Mária Krisztina partfogásához. 1599. okt. 3-án ír neki levelet, tudósítja, hogy Zsigmond Lengyelországba ment, a mely ország kedélye lecsendesítésére, nyugalmas életre sokkal alkalmasabb, mint Erdély; onnan Romába fog menni a pápához, hogy jövőjéről gondoskodjék. Minthogy hallom, u. m., hogy a főhercegnő, a császár s a szultán ezt nem jó néven vették, siettem a megnyugtatóssal, a császárnál s a szultánnál, hogy a Zsigmond Lengyelországban való tartózkodásából nem fog veszély háramlani senkire sem. Kérem fenségedet, járjon közbe ő felségénél, hogy ne nézze azt rossz szemmel. (Másolatban a bécsi titkos ltban, Hung.)

¹⁾ Endre oklevele a Mária Krisztina erdélyi birtokainak bérbevételéről (1599. ápril 8-ról) meg van másolatban a bécsi titk. ltban;

nélkül. Zsigmond kérte, feledje el szenvedett keserveit; — a fejedelemnő sem állotta meg könnyek nélkül, midőn örökre elválni készült Erdélytől, négy esztendei keserveinek gyászemlékü színhelyétől. A a bíbornok-fejedelem, szép fogattal ajándékozta meg a távozót, a főhercegnő azon indult útnak Fejérvárról, jókora kísérettel. Tövisig elkísérte Zsigmond és Endre is. Felső-Magyarországon át tért vissza hazájába, Grácza, édes anyja, Mária főhercegnő mellé s onnan csakhamar feldúlt kedélyvilágával a tiroliai halli zárdá falai közzé temetkezett, letévén a zárdái fogadalmakat. Itt élte le csendben, mint zárdafőnöknő, életének még hátralevő 22 évét. Zsigmond pedig nemsokára — Illésházy szerint — »mene Lengyelországba és onnét másodmagával bujdosni mene ez világra, mint Kain az sok ártatlan vérontásért bujdosik vala.²⁾

III.

Báthori Endre uralkodása. Állása alattvalóival, a székelyekkel, szászokkal, magyarokkal szemben. Viszonya a külföldhöz, lengyelekhez, Moldovához, tatárokhöz, törökhöz. A lengyel király közvetítése Endre érdekében a magyar királynál s a szultánnál. Endre alkudozásai a törökkel.

A bíbornok-fejedelem helyzete az első percztől kezdve nagyon válságos volt, bent az országban is, de főkép kívülről. A székelyek előtt elég volt az, hogy annak a családnak ivadéka, melynek Báthori István, aki régi szabadságait felfüggesztette. A közsékelyek, a bíbornok fejedelemségével szemben, eleitől fogva ellenséges állást foglaltak el s utóljára is a szerencsétlen fejedelemnek székely keze által kellett elvesznie. Az udvar s később Mihály vajda, mindent elkövettek, hogy a székelyeket jó szolgálatban megtartsák s az feltűnően sikerült is. Ez pedig sokat számító, nagy nyereség volt, tekintve azon nagy hadi contingens, melyet a székelyek kitétek. A székelyek a vajda legvitézebb katonái, midőn Erdélybe tör; ezrével áldozzák fel magukat az ő

ugyanott *Mária Krisztina* nyugtájának eredetije, az első félévi árendáról 7500 m. fról. Nyomtatásban I. Új Magyar Múzeum 1855. I. 513. l.

²⁾ *Gróf Illésházy István*: Följegyzései (az Akademia kiadv.) az 1599. évhez.

zászlói alatt, midőn a többi erdélyiek felkelnek ellene; a széke-lyek azok, a kik titkon ragaszkodnak hozzá, még akkor is, midőn földönfutóvá lesz.

A szászok sem örömet látták, hogy a Rudolffal kötött szerződés ellenére Zsigmond visszatért s Endre megválasztatása után is hajlandók lettek volna a királynak fogadott hűséghez ragaszkodni. Náluk a vallás kérdése is szóba jött: nem sok jót reméltek egy *bíbornok* fejedelemségétől. ¹⁾

A szabad választásra féltékeny harmadik nemzet, a magyarok között is sokan voltak, a kik Endre trónrajutásában a szabad választás megsértését látták ²⁾ s voltak, a kik a királyhoz ragaszkodtak. Így Kornis Gáspár fennen izeni a király hívének, a szatmári kapitánynak, (jun. 3.) »ne gondolja ő kegyelme, hogy az ország valamennyi lakosa a római császárnak árulója.«³⁾

De mi volt mindez, a kívülről fenyegető bonyodalmakhoz képest!

Endrének első dolga volt, mihelyt a trónra jutott, hogy követeket küldjön mindazokhoz, kikkel Erdély közelebbi érintkezésben állott. Így a királyhoz, felső magyarországi főkapitányához Bastához, a törökhöz, Mihály vajdához s azonkívül Lengyelországba és Moldvába. Az előbbiekről alább részletebben kell megemlékeznünk, az utóbbiakról itt röviden.

A lengyel királyhoz küldött követek (Bánffi Gábor és Kakas István) által jelentette, hogy a fejedelemséget kénytelen volt elfogadni, hogy mindig hálás szívvel fog emlékezni Lengyelországra, melynek polgára volt s kéri a királyt, (III. Zsigmondot) vetné magát közbe Rudolfnál, a vele kötendő egyezségben.⁴⁾ A lengyel király írt is (Varsóból 1599 aug. 24-én) Rudolfnak, pártját fogván Endrének, a ki — ugymond — a fejedelemség elfogadásával korántsem akart a császár ellenére tenni, sőt min-

¹⁾ *Trausch Josephus*: *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum, sive Annales Hungarici et Transylvanici*: 143 l.

²⁾ *Szamosközy*: *Tört. Maradv.* II. k. 229 l.

³⁾ *Pathó Gáspár* (a Székely Mihály szathmári kapitány Erdélybe küldötte) jelentésében, melyet 1599. jun. 3. Rudolfnak Kolozsvárról ír. (A bécsi titk. ltban, *Hungarica*.)

⁴⁾ *Szamosközy*: *Tört. Maradv.* II. k. 253. l. *Haidenstein* id. m. 346. l.

denben a haza, a császár és a keresztyénség közös javára igyekezik.¹⁾ Tett lépést a lengyel király érdekében a töröknél is, hogy ne tekintsék ellenségüknek, az adót postosan be fogja küldeni.²⁾

Moldovával is jó viszonyba igyekezett lépni Endre. A Moldova felett való fennhatóság joga folytonos vita tárgya volt ez időtájt a magyar és lengyel korona között. Most (1599.) a vajda, Jeremias, tényleg a lengyel király védenceze volt, akit csak azelőtt épen a lengyel hadak tettek fejedelemmé, az előzőtt Rézmán helyébe. Endre jó viszonya a lengyel királylyal, megkönnyítette a moldvai vajdával való baráti szövetkezést; sőt tovább ment, mostoha-testvére, Ifjú János számára, eljegyezte a vajda leányát. Julius 3-án kiállítottatott a házassági szerződés,³⁾ a mi azonban a bekövetkezett gyásznapok miatt létre nem jöhetett.

1) *Zsigmond levele Rudolfhoz*, (eredeti a bécsi államltban, Polonica o.) Azt is mondja: bár bennünk is esodálkozást keltett, mert nagyon váratlanul jött az erdélyi hirteleni változás, de nem akarom azért elmulasztani, hogy a Báthori cardinál kérését ne közvetítem, kérvén fgedet az erdélyi ügyben mutassa kegyelmességét.

A lengyel király e levelére sept. 21-én válaszol Rudolf. Ugy mond: Erdély, úgy régi, mint újabb jogezímen, hozzánk tartozik; Magyarországnak része, mint testnek a tagjai. Azért, azt ha sértik s vakmerően felforgatják, nem lehet, hogy sértésnek ne vegyük. Írt nekünk is a cardinál, de általánosságban, mi is úgy feleltünk. Mielőtt világosabban írna arról, hogy mit akar, mit kíván s mi czélja Erdélylyel, addig nem tudunk határozni azokról, a miket felséged érint s hogy mit fogunk határozni, most még legkevésbé sem látjuk előre. Fged legyen rajta, hogy a cardinál sem a töröknek ne hódoljon, sem pedig, ha ellenünk fordulna, Lengyelországból ne segítse senki. stb. stb. (A bécsi titkos lt. Polonica o.)

2) *Konstantinápolyi követjelentés*, («Constantinopolitana») 1599. aug. 14. és 30-ról. A mufti beszélt az angol orátornak, hogy a lengyel király és a kanczellár írtak a szultánnak, Báthori Endre s az erdélyiek érdekében, hogy a cardinál Erdélyben »guter gubernator und treuer underthan der Porten sein, auch jährlichen den tribut schicken werde; wie sich dann der König und das landt (t. i. Lengyel o.) destwegen verpfendt habe«. A fejedelem is írt a muftinak, a ki a szultán előtt nagy tekintélyben áll, hogy legyen ügyének védelmezője a szultánnal »mit der vertröstung, dass er sein underthon und der Porten tributarius sein wolle.« (A bécsi titkos ltban, Turcica o.)

3) E házassági szerződés közölve van *Szilágyi S. : Erdélyi Országgyűlési Emlékek IV. k.* 306. 307. l. Endre husz ezer, Ifjú János tíz ezer aranyat köt le, ha el nem akarná elvenni a vajda leányát.

A tatár kán követei is jó hírrel, békeajánlattal keresték meg a bíbornok-fejedelmet s ő viszont követeket küldött Krimbe, a szövetség létesítésére.¹⁾

A törökkel is mindjárt megkezdette az alkudozást, legelsőbbben is a Végekben folyó ellenségeskedés megszüntetésére. Nagyon valószínű, hogy eleinte maga sem volt tisztában a fejedelem azzal, hogy mily álláspontot foglaljon el a törökkel szemben s mily alapon alkudozzék. Legközelebbi célja alig akart egyéb lenni, mint hogy időt nyerjen a megkezdendő alkudozásokkal s az időtől várja, hogy az meghozza majd, mi legyen a további teendő. A törökkel való viszony kérdése volt az egyik legbonyolódottabb gordiusi csomó a bíbornok-fejedelem feladatai között. Átlátta, hogy Zsigmond szerencsétlensége s az ország zavara onnan datálódik, midőn erőszakkal felforgatta Erdély hagyományos politikáját s vérbe fojtotta az észszerű politikához, a török szövetséghez, józan meggyőződésből ragaszkodó ellenzéket. Hiszen a lemondásnál maga Zsigmond is bevallotta azt, mint egyik legfőbb okot, a miért lemondani kényszerül, mert látja — ugymond — hogy Erdély a németek segélyével nem védelmezhető meg a török ellen, ő azonban nem szegheti meg a keresztyénségnek adott esküt s nem térhet vissza a török hűségére. Így mintegy rámutatott Endrére, ajánlásában, hogy az ő vértől tiszta keze lesz hívatva a törököt kiengesztelni s Erdélyt megmenteni (a mihez a szász krónikás hozzáteszi: de farkasra bízta a bárányt.)²⁾ De hogy kössön ő, a bíboros főpap, a keresztyénség esküdt ellenségével, a törökkel, szövetséget, főkép midőn e kér-

¹⁾ A tatárokkal élénk összeköttetést folytattak az erdélyiek. Báthori Zsigmond alatt a tatárokkal való tárgyalás érdekes okmányait közli dr. *Károlyi Árpád*, a Történelmi Tár 1878. évfolyamában. Endre 1599. júl. 3-án kelt levéllel a khánhoz Torma Kristófot és Vári Istvánt küldi (a levél *Szildgyi*-nál. Erd. O. gy. Eml. IV. k. 306. l.)

²⁾ *Trausch*: id. m. 141. . . Zsigmond a lemondásnál »praecipuum facti sui allegavit causam: videre se a Germanis Transylvaniam contra Turcas defendi non posse, nec se posse fidem semel Christianitati datum frangere et ad Turcae obedientiam redire. Non igitur aliter posse paci et saluti Transylvaniae consuli, quam per hunc Andream Bathori, qui Turcam placaturus et Transylvaniam reconciliaturus sit. Sed lupo ovem commiserat.

désben az ország sem értett egyet. — Két hatalmas párt állott egymással szemben: nyilvánvaló volt, hogy »az alsó rend akarna a török mellé hajlani, de az urak s a felső rendek nem akarják.« Endre azt hitte mégis, megtalálja a dolog nyitját, hogy képes lesz a törököt, Erdélyyel szemben, lefegyverezni, a nélkül, hogy karjaiba vetné az országot: így meg lesz mentve az ország létérdeke s nem sérti meg papi bíborát sem. Az lebeghetett szeme előtt, a mit már előtte is megkísérlettek (pl. Frater György) s a mit később Bethlen Gábor oly bámulatos ügyesen meg is oldott, hogy a két hatalmas császár között egyensúlyt tartva, *külsőleg* ide is, oda is tartozva, *tényleg* mindkettőtől önállóan biztosítsa az ország függetlenségét, jólétét.

A jun. 7-ére Kolozsvárra hirdetett országtanácsi értekezletre török követek is jelentek meg, a nagy vezértől,²⁾ hogy egyenlőssé a kiegyezés útját s határozott feltétel-pontokat kérjenek a fejedelemtől, a kiegyezés létesítésére. A portára küldött erdélyi követek útasításának 12 pontja határozottan tanúskodik immár arról, hogy Endre a fennebb jelzett irányt tűzte maga elé. 1. Küldjön a szultán — szól az útasítás — a fejedelemnek zászlót,

¹⁾ A nagybányai bíró jelentése Székely Mihálynak, 1599. máj. 31. 1. *Szülgyi S.* Erd. O. gy. Eml. IV. k. 296 l.

²⁾ Török csauszok sűrűn fordultak meg az erdélyi udvarnál. Pathó Gáspár, Rudolfnak szóló jelentésében, (1599. jun. 3.) leírja egy ily török csausz fogadtatását: Reggel 9 órakor, a mely napon a csausznak érkeznie kellett, elkezdettek dobolni s a trombitákat fújni, s erre az egész udvari személyzet s az előkelő polgárok lóra ültek s kivonultak Kolozsvárról egy fél mérföldnyire, Torda felé, a hol a csausz az éjszakát töltötte volt. A fejedelem egy hatlovas kocsit küldött eléje, melybe, mihelyt találkoztak, be'le ült a csausz, a velejött moldovai követtel együtt s úgy vonultak be Kolozsvárra. A városban a katonaság sorfalat képezett, a kaputól a fejedelem lakásaig. A követeket elvezették a fejedelmi lak előtt s úgy vitték szállásukra »in das altschloss«. A fejedelem a moldvai követhez négy Moldvába való főszemélyt küldött, egy díszesen ékített lóval, mire ezek a követet az udvarba vezették, kivel a fejedelem annyi ideig beszélt »mig két tojást meg lehetne sütni«. Egy negyedóra múlva ismét egy szép lovat küldött, előkelő személyekkel, kik a csauszt elővezetnék. A midőn megjöttek, a fejedelem elibe jött a csausznak, »durch das vierte zimmer« s bevezeté magával. Ezzel félóráig beszélgetett. stb. (A bécsi cs. és k. titkos ltban Hungarica o.)

a megerősítés jelvényét; ha ivadéka nem lesz, a szabad választás joga sértetlenül maradjon meg úgy Erdélyben, mint Havasalföldében. 2. Erdély határa (a mint jelenleg van) meg ne csonkítassék; hagyassék meg Lippa, Jenő s minden most Erdélyhez tartozó végvár. 3. »*Havasalfölde, mely az mi birodalmunk és kezünk között vagyon és olyan országunk mint Erdély, azon állapotba maradjon. Szultán szulimán idejében való adót megadjuk, mikor az adó-adásnak ideje elérkezik. És ugyan Mihály vajda legyen az országba fiával és hitesível együtt, mihozzánk hallgatván és tőlünk függvén, az hatalmas császár hűségéhez tartván magát, az rendelt adót megadván velünk együtt. Ebben az hatalmas császár minket megtartson.*« 5. »*Ne erőltessen minket hadakozásra, hanem hívségünkért, adónk megadásáért, oltalmazzon ellenségünk ellen.*« 6. Ne kényszerítsen szokatlan adókra sem. 8. »*Az hatalmas császár ezentúl hat esztendeig adót ne kívánjon rajtunk, Erdélytől és Havasalföldétől, csakis tisztességes ajándékot küldjünk évenként.*« 11. A szultán a császárral esetleg kötendő békébe Erdélyt is foglalja belé. ¹⁾

Valjon nem arra mutatnak-e ezek a pontok, hogy a törökkel úgy akarta a jó barátságot helyreállítani, hogy azért tényleg alá ne vesse magát s hűbérországát, Havasalföldét. Mit jelentene mást az, midőn a Szulimánnak fizetett adót *elven* elfogadja, de úgy hogy hat évig csak ajándékot küldjenek; mit jelentene, midőn kiköti, hogy őket hadakozásra ne kényszerítse a szultán. Ha a szultánnal ez alapon létesülhet a kiegyezés, — úgy vélte Endre, nem lett volna felégetve a híd a királylyal való békés kiegyezéshez sem. De az események rohamos fejlődése elibe vágott a törökkel való viszony rendezésének, mire a fejedelem oly sokat épített volt.

A tárgyalás folyt a törökkel serényen; két csausz érkezett, közel egymásután, a gyulafejevári udvarba. Huszain csausz »jó és kedves választ hozott« a fejedelem kívánságaira, de Musztafa csausz (a ki egyik erdélyi követtel, Budai Ferenczczel, Gáway

¹⁾ A követeknek adott emez utasítás közölve van Eudexiu de Hurmuzaki: *Documente privitoare la Istoria Romanilor* (Bucuresti 1880.) cz. gy. III. k. 321. l.

Miklós követtársával együtt érkezett Erdélybe) a szerdártól már sokban eltérő választ hozott. Ez utóbbira a fejedelem aug. 14-én felel a szerdárnak, sürgetvén újra, hogy Lippa és Jenő várát vissza ne kívánja s méltatlankodik, a miért a szultán Mihály vajdának zászlót s botot küldött, »noha immár velek (t. i. Erdélylyel) mind az ország (Havasalföld) s Mihály vajda megegyezett;« hangsulyozza azt is a fejedelem, »Havasalföldét peniglen, Mihály vajdával egyetemben, el ne erőködjék tőlünk szakasztani (a szultán), mert ha különben leszen s valami háborúság történnék Havasalföldről, nem mi leszünk okai.« ¹⁾

Igy állott a törökkel való alku, közel a megvalósítás stadiumához, midőn Mihály vajdának támadása mindent megakasztott.

IV.

Mihály vajda előélete. Mihály mint kis-oláhországi bán. Menekvése, elfogatása; halálra ítélik, majd kegyelmet nyer. Újra futnia kell, Erdélybe menekül, onnan az erdélyiek pártfogásával Konstantinápolyba. A szultán havaseli vajdává teszi, Sándor ellenében. Mint vajda, a török ellen fordul. A havaseli törökök vérnásza. A török elleni harczok. Magyar vitézei. Mihály, Báthori Zsigmond, majd Rudolf hűbéresévé lesz. Az Erdélybe visszatérő Zsigmondot pártfogolja a királynál. Moldova ellen akar fellépni; majd Báthori Endre trónralépte után Erdély ellen, de azért leteszi a hűbéreskút
Endrének is.

Nem kevésbé volt fontos, Endrének Mihály vajdához való viszonya. Mihály, mióta Báthori Zsigmond pártfogásával Havasalföld vajdaságára jutott, nevezetes szereplő volt a török ellen vívott harczokban. Mint Zsigmond hűbérese, sok szép segítséget kapott Erdélytől, — magyar kapitányai és katonái voltak a legjelesebbek, a kikkel legszebb diadalait aratá. A király is korán felismerte, mily jó szolgálatokra képes Mihály vajda a török ellen s azért az utóbbi években a hadakozásra pénzsegélylyel többször el-ellátta.

¹⁾ Báthori Endre levele a szerdárhoz 1599. aug. 14-ről, közölve van Szilágyi S. Erd. Ogy. Eml. IV. k. 313. l.

Vessünk egy futó pillantást a vajda előéletére.

Mihály vajda származása és előélete homályba van burkolva s mesékkel átszőve. Fia volt (az 1554—57. uralkodó) Petrasko vajdának, de — Szamosközy szerint — az is »nyilván vagyon, hogy igen szegény állapotban nevededett fel, áros ember is volt, túl a Dunán kereskedett, Moldvában, Havasalföldében széllyel; az anyja égettboros kufárásszony volt.«¹⁾ Mihály trónrajutásáig, atyja halála óta, hosszú sora uralkodott Havasalföldén a vajdáknak, köztük testvérbátyja Csercsel (= fülbevaló) Péter (1583—85), majd többek után a kegyetlen István (»a ki — Szamosközy szerint — mindenkor, valamikor kiment a mezőre, soha el nem mulatta, hogy egy bojárt le nem vágatott volna«). Őt követte uralkodásban Mihály elődje: Sándor vajda.²⁾ Mihály előnyös házasság által nyerte első emelkedését. Felségének Stanca-nak az apja, Jane, egy görög eredetű gazdag bojár, nagy befolyású férfi volt, mind Havasalföldén, mint Konstantinápolyban. Az ő pártfogásával lett Mihály kis-oláhországi, krajovai bán, a mi az első tisztség volt, a vajdaság után, Havasalföldén. Sándor vajda kegyetlenkedései népét ellene zúditották, mialatt Mihály naponként nyert népszerűségében. A Sándor-ellenes párt csakhamar természetes fejét látta a krajovai bánban, ki a sanyargatott népet tőle telhetőleg védelmezte. De épen ezért magára vonta a vajda haragját s midőn e miatt menekülni akart Konstantinápolyba, elfogatott s Bukurestbe vitetett, hol Sándor vajda kimondotta rá a halálos ítéletet. Másnap a nép általános részvéte mellett viszik ki Mihályt a pelengér alá, hogy lefejezzék, »de történik, hogy a cigány hóhér azon órában igen részeg volt; kiviszik a cigányt, hogy fejét vegye; látja a cigány, hogy Mihály: elretten tőle s miérthogy részeg is volt, elhagyítja a meztelen szablyát, elfut, ide s tova csavarog s mikor senki nem volna, a ki Mihálynak fejét venné, a boérok mindjárt Alexanderre esnek, könyörögnek: kegyelmezzen meg Mihálynak. Isten így szabadítja meg.«³⁾ Sőt a kegyelemmel együtt visszanyerte nemsokára a krajovai bánságot

¹⁾ Szamosközy IV. k. 94. l.

²⁾ A vajdák sorrendje Szamosközynél hiányosan áll. (IV. k. 94. l.)

³⁾ Szamosközy IV. k. 92. l.

is. De csakhamar újra futnia kellett Sándor haragjától s ekkor Erdélybe, a fejevári udvarba menekült. Báthori Zsigmond szívesen fogadta, ellátta ajánlólevéllel Konstantinápolyba a nagyvezérhez s a befolyásosabb basákhoz.¹⁾ A portán aztán, támogatva apósa által is, csakugyan megnyerte a havaseli vajdaságot, Sándor letételével. Alig vezette be Mihályt a vajdaságba a kétezzer főnyi jancsár és spáhi kísérettel vele-küldött emír, mindjárt fellépni készült a török ellen. Mihelyt Báthori Zsigmond s Áron moldovai vajda szövetségére támaszkodhatott, vérfürdőt rendezett a havaseli törökök számára. Török hitelezőit behívta országába, hogy ki akarja őket elégíteni; feltalálta az adósságtörlesztésnek egy könnyed, kényelmes módját: mindnyájukat lemészároltatta. Azután jött a sor a körülötte lévő török katonaságra, kiket, tisztesség okáért, a szultán, új vajdaságába kíséretül adott melléje. Összehívatta ezeket egy faházba, »ott berekesztvén őket, négyfelül tüzet vetett az házra és taraczkok által lövöldöztette az házat.«²⁾ E jeladást követték országszerte s a havaseli törökök mind lemészároltattak, a források szerint 8000.³⁾

¹⁾ Szamosközy : IV. k. 93. l. :

»Mikor Alexander kergettetné (Mihályt), beszökik Erdélybe Zsigmond fejedelemezhez. Itt Erdélben két hétig lappangott Zsigmondnál, Báthori Boldizsár forgatta minden dolgát. Itt Erdélben lévén, Báthori Zsigmond írt volt mellette az portára Szenán basának, hogy ő neki adják az havaseli vajdaságot; mert Zsigmondnak akkoron nagy hitele volt az portán. Írt volt Zsigmond az angliai követnek is Edoardus Bartonusnak, hogy mindenképpen legyen azon, hogy Mihály legyen vajda Havasalföldben.« stb. 94. l. »Mikor az török császár Mihály vajdának adta volt a vajdaságot, minden esztendőre hetvenezer tallért ígért volt a császárnak, de ez csak ígíret volt, semmi nem egyéb.« (93. l. :) »Azt fogadta Konstantinápolyban az vezérek előtt, hogy valamenni adósság maradt volna hátra az elébbi vajdáktól, ő mind megfizeti; mely dolog oly lehetetlen volt, hogy Havasalföldébe ha mind az gyermekeket és minden embereket eladtak volna is, meg nem fizethette volna az sok elébbi adósságot.«

²⁾ Szamosközy IV. k. 95. l.

³⁾ Áron vajda is követte példáját Moldovában, ő is »mindenütt az országban Moldovában minden törököket levágatott, ugyannira, hogy egy néhány ezer törököket ő is, Áron, vágatott le Moldovában.« (Szamosközy IV. k. 95. l.)

Ezzel megkezdette Mihály vajda szakadatlan sorát a török ellen való küzdelmének, melyben — ha nem is írjuk alá, a mit az oláh történetírók hinni szeretnek, hogy Hunyadi János óta nem volt félelmesebb ellensége a töröknek¹⁾ — az elvitázhatatlan, hogy bámulatos sikerrel küzdött, éveken keresztül, a túlnyomó török erő ellen. De az is kétségtelen tény, hogy fényes diadalai-ban az oroszláni rész épen az erdélyi csapatokat, főleg a széke-lyeket illeti, legügyesebb kapitányai is legnagyobbbrészt magya-rok voltak, így Király Albert, a Báthori István lengyel király harczaiban iskolázott híres vitéz, Horváth Mihály, Székely István, Makó György s mások.

1594-ben elfoglalja a vajda saját és erdélyi csapatokkal Gyurgyevót. 1595 elején átkel a Dunán s Hirsova táján diadal-maskodik, győztes csatát vív a Duna jegén. Majd Szilisztriát dúlja fel s tönkretesz nagy tatársereget Serpetesnél.²⁾ Még ugyanazon télen a portától ellenvajdául rendelt Bogdán törekvését hiúsítja meg, Ruscsuk mellett vívott győzelme által, a hol a vezérlő basa, Ahmed, maga is elesett. Ezután a Duna délső vonalán eső helye-ket tisztíttatja meg a töröktől, egész a Fekete-tengerig, Mihálcsa bán és Király Albert vezérlete alatt. III. Mohamed mindjárt trónraléptével (1595. jan.) új ellenvajdát nevezett ki, Istvánt, a kit a szilisztriai basának kellett volna Havaselre bevinni; de az ellenök küldött Király Albert által megveretve, (febr. 16.) életü-ket is alig menthették meg. Király Albert kizsákmányolta Tur-tukait s csak a jég olvadása miatt tért vissza; de aztán még e télen elfoglalta Nikápolyt is.³⁾

Az 1595 esztendő nemcsak e dicsőséges téli hadjáratról neve-zetes, a szomszédos három fejedelemség történetében. Mihály,

¹⁾ *Papiu Ilarianu* mondja »Istori' a Romaniloru« cz. m. 47. l., hogy a török Hunyadi óta nem rettegte úgy egy ellenét sem, mint Mihály vajdát.

²⁾ Bö leírása *Szamosközy*-nél (IV. k. 98. l.)

³⁾ E harcok részletes leírását adja *Teutschlaender* Michael der Tapfere cz. munkájában 43—66. l.

Ugyancsak *Reutner* Nic.: *Rerum memorabilium in Pannonia exe-geses* cz. m. (Francofurti 1603.) 227—255. l.: *Brevis rerum a Mi-chaele Moldaviae et Transalpinæ sive Walachiaë palatino gestarum de-scriptio*, auctore Baldassare Walthero.

Havasalföld *vajdája*, ekkor veti alá magát Báthori Zsigmondnak, »Erdély, Havasalföld és Moldva *fejedelmé*-nek, letévén a hűbér-
esküt; szintúgy Moldova, hol az erdélyi sereg, Áron helyébe
Rézmánt tette vajdává. Így e három keleti fejedelemség, Erdély
fönnszékessége alatt, úgyszólván egy államtestté alakult.

Az új állam-szövetségre erős megpróbáltatás várt, de ez a
tűzpróbát dicsően állotta ki. Színán nagyvezér százezernyi török
sereget vezérelt a Dunán át, hogy megboszúlja a szenvedett sérel-
meket s engedelmességre hajtsa az elpártolt országokat. Az első
sikert Mihály vajda vívta, Színán ellenében, Calugereni falunál,
személyes bravourjával is nevelvén a győzelem fényét, »mert ezen
a harczon úgy vágott Mihály vajda egy törököt, hogy az vál-
lától fogva az oldalára általszakadott«. ¹⁾ A döntő ütközetben
maga Zsigmond fejedelem s vezére Bocskai István, Gyurgyevo
mellett aratta legszebb diadalát. (1595. okt. 19.) De Moldovát
azalatt elvesztették, a hol a lengyelek, — jó alkalmat látván jog-
igényeik érvényesítésére, — Rézmán távollétében, saját hűbéresü-
ket, Jeremiás Mogilát ültették a vajdaságba.

1596-ban folytatta Mihály vajda a török elleni harczait Bul-
gáriába való becsapásaival.

A következő, 1597 évben, politikai összeköttetés tekintetében,
nagy haladást veszünk észre Mihály vajda életében. A király,
kinek figyelmét nem kerülte ki, hogy mily jó szolgálatokra képes
Mihály a török ellen, összeköttetésbe lépett vele, ígért neki kato-
naságot és pénzsegélyt, csak szolgáljon híven a keresztyénség
ügyének. Midőn pedig Zsigmond elkezdett »kibolondoskodni«
Erdélyből, Mihály vajda mindinkább előtérbe lép. Zsigmond sze-
szélyes kapkodása következtében a főszerep, a török ellen, lassan-
ként a vajda kezébe kezdett átmenni. A szultán is édesgeti vissza,
küldöz hozzá csauszokat fermánnal; de a császár sem fukar szép
szavakban s pénzsegély is, ha nem csordul, cseppen, zsoldosok

¹⁾ *Szamosközy*: IV. k. 98. l. »Ez harcz oly erős volt, hogy szinte
az Színán basa sátorához mentek harezszal az Mihály vajda népei. De
azután húszezer jancsár elérkezvén, kik az tábornak utolsó részébe vol-
tak, azokat aztán nem állhatták Mihály vajda serege, és úgy tértek az
sáron innet. . . . Tizenegy órától fogva mind estvéig tartott az harcz.

fogadására. Miután 1598 tavaszán Zsigmond csakugyan Opulia felé járta az áprilist: Mihály vajda a király közvetlen hűbéresévé lesz, jun. 9-én leteszi a hűbéresküt, a kir. biztosokkal létrejön szerződése, mely szerint hűbérurától, a királytól, évenként 5000 emberre zsoldot, s másik 5000-re is esetleg pénzt, vagy katonát kap s azért tartozik a török *vagy más ellenség* ellen ott harcolni, a hol a király kívánja.¹⁾

Zsigmond Erdélybe való hirtelen visszatérése (1598. aug. 28.), gondolkozóba ejtette nemcsak a királyt, a vajdát is. De ez utóbbi jól tudván, hogy Erdélyre van utalva, nemcsak megújítja az előbbi viszonyt Zsigmonddal, újra meghódolván neki, de sőt a királynál is mintegy közvetítőül, békítőül lép fel. Elősorolja Zsigmond nagy érdemeit a keresztyénség szolgálatában s kéri Rudolfot, hogy »az erdélyi királyt orszá gával együtt vegye kegyelmességébe, mert ha azt felséged megháborítja, én lehetetlen dolognak ítélem — ugymond — hogy az én országom nagy veszedelem nélkül megmaradhasson«. ²⁾ Rudolf válaszából látjuk, mily nagyot változtak már ekkor a viszonyok. A vazallus (M. v.) pártfogolja hűbérurát, Zsigmondot, a közös hűbérúr, a király előtt. S ime, a közös protector azzal bízta meg a vajdát, hogy ellenőrizze

¹⁾ Mihály vajda és bojárjai hűségesküje meg van *Hurmuzaki* id. m. III. k. 287—288. l.

»Sua M^{tas} C.... nobis ad tutandum provinciam,.. quinque milium hominum stipendium in paratis pecuniis per suos homines et solutores dabit, et numerandum curabit: de aliis quinque millibus hominum, quos nos petimus, domini commissarii (t. i. az erdélyi kir. commissariusok, Szuhay püspök és Istvánfi Miklós) promiserunt nobis, se laboratores et effecturos, ut Sua M^{tas} vel pecuniam, qua alantur et solvantur, vel gentes, equites et pedites in specie subministret.... His autem copiis nos in omnes occasiones ad avertendos a Transylvania et Valachia ac partibus Hungariae Turcas, aliosque hostes omnem operam navabimus, et in his casibus, victoriaeque successionibus, nos ad mandatum et omnimodam voluntatem Suae M^{tis} C. atque R. et serenissimi Maximiliani accomodabimus.

²⁾ *Szilágyi S.* Erdélyi O. gy. Emlékek IV. k. 245. l. közölve van Mihály vajda levele, melyet Zsigmond érdekében Rudolfnak irt. Ugyanott Szuhayhoz irt levele, melyben az ismeretség révén, ajánlja neki Zsigmond érdekében küldött követét.

a fejedelmet, azt, a kinek tényleg alárendeltje, nehogy Erdélyben valami az ő (a király) akarata ellenére történjék.¹⁾

Ily tekintélyben állottak Mihály vajda jó szolgálatai a király előtt, midőn nemsokára újabb változás színhelyévé lett Erdély, Endre fejedelemmé tételével. Csak közvetlen azelőtt is (1598) újabb szerencse kísérte a vajda fegyverét: Bulgáriát kalandozta be, mélyen a tartomány szívéig, hat héten keresztül, s a tetemes zsákmányon felül most még »tizenkétezer ráczot is hozott Bolgárországból által s mind Havasalföldébe telepítette le.«²⁾

Igy találta Mihály vajdát az 1599-iki erdélyi változás, hadi szerencséje közepette, mint hasznos, megbecsült harcosát a királynak, kártékony, félelmes ellenségét a szultánnak.

* * *

Mihály vajda tettvágyó s a mellett számító ember volt. Báthori Zsigmonddal szemben hűbéres szövetsége — a törökkel szemben fényes diadalai által, nemcsak megszilárdította Havasalföldében való uralkodását, de országát is a jólétnek régóta nem élvezett fokára emelte. De nem volt az az ember, a ki ezzel megelégedett volna. A Bulgáriába való beütéseket, a török ellen való rendszertelen csatározást, unni kezdte: nagyravágyó lelke más irányba kívánta terelni törekvéseit. Moldovára régóta áhitozott. Még 1598 tavaszán kérte Zsigmondot s a királyt, engedjék meg, hogy Moldovát elfoglalja, »mert ő neki jó módja lenne benne, hogy megvehetnéje, factioi is volnának,«³⁾ engedjék meg azért — írta — hogy Jeremiást, a lengyelek védenczét, kiűzze s azt tegye helyébe vajdául, a kit a király akar.

De ajánlatát sem Erdélyben, sem a prágai udvarban, nem találták időszerűnek. Mihály tehát felhagyott tervével, várt kedvezőbb alkalmat, — és nem hiában. Az erdélyi változás (1599.)

¹⁾ Rudolf válasza a vajdához: u. o. 250. l.

²⁾ *Szamosközy*: IV. k. 100. l. »Tizednapi járó földön az Dunán túl mind az havasig... dúlt, rabolt, pusztított, hat egész hétig; törököket mindenütt ölték, az keresztyéneket, ráczokat és bolgárokat minden marhájokkal, szekerekkel elhozták és Havasalföldébe telepítették le.... Oly nagy nyereséggel járt mindenütt Mihály vajda ez földön, hogy minden szablyára 80 tallér jutott.«

³⁾ *Szamosközy* IV. k. 99. l.

csakhamar vizet hajtott malmára s ő ügyes molnár akart lenni, hogy a jó alkalmat el ne szalassza. Az erdélyi zavarok épen kapóra jöttek s a zavarosban — úgy hitte — könnyű lesz halászni. Éber figyelemmel kísérte az erdélyi változást, a bibornok-fejedelem és a király közötti viszony minden mozzanatát; de nem akarta elhamarkodni sem a dolgot. Tudott gondolkodni saját fejével, terveket szőni egymagában s tudta titkolni céljait bojárjai előtt is mindaddig, míg az idő meg nem érlelte.¹⁾

* * *

Báthori Endre, mindjárt trónra lépte után, követeket küldött a vajdához (Ravazdi Györgyöt és Vitéz Miklóst), hogy előkészítsék a kötendő hűbéres-szövetséget, Mihály meghódolását. A vajda, a színlelésnek nagy mestere, külsőleg nagyon szívesen fogadta a követeket, megkezdette velök a tárgyalást s nem riadt vissza jun. 26-án hűséget esküdni a fejedelemnek, habár ekkor már jóformán készen volt a háló, melyet a vajda Rudolffal együtt szőtt, a szép aranyhal, Erdély, behálózására. Jun. 26-án kelt a hitlevél, melyben — úgymond — »Én Mihály vajda, Havasalföldének ura és az főséges erdélyi, moldvai s havasalföldi etc. fejedelemnek híve és tanácsa . . . esküszöm az élő istenre, a ki atya fiú és szentlélek egy bizony igaz isten, hogy az minemű hűséggel, igazsággal, engedelmességgel voltam Zsigmond fejedelemnek, azon hűséggel s engedelmességgel leszek ő felségének is ez mostani fejedelmünknek Báthori Andrásnak . . . barátinak barátja, ellenségének ellensége leszek.²⁾

Mihály vajda nem riadt vissza ez eskütől, habár a tárgyalás Rudolffal, Erdélybe ütése felől, (a mint alább látni fogjuk) ekkor már annyira előhaladt, hogy egy perczig sem lehetett két-séges a vajda előtt, hogy esküszegővé kell lennie. Hűséget eskü-

¹⁾ Később is Erdélyben, minden egyes fontosabb ügynél, pl. külföldi alkudozásoknál, óvatosságból más-más titkárt alkalmazott.

²⁾ Közölve *Szilágyi S. Erd. O.-gy. Eml. IV. k. 304. l.* A havasali reudek esküjében (u. o. 305. l.) foglaltatik aztán, »hogy ő felsége is (Endre) urunkot ő nagyságát, Mihály vajdát, és szerelmes fiát Petrasko vajdát ő nagyságát, mind penig az ő maradékít és minket is országostól abban az contractusban megtartson, a mint Zsigmond fejedelem idejében volt«.

dött, jóllehet, mihelyt Endre a fejedelemségre jutott, el volt határozva, hogy fellép ellene, hogy felajánlja kardját Rudolfnak, Erdély ellen. A király pedig alkalmas eszközt látott a vajdában Erdély meghódítására s most kétszeres buzgalommal igyekezett őt megtartani a régi hűségben.

V.

A prági udvar. Rudolf lelki betegsége. A főherczegek; a tanácsok.

Mielőtt tovább mennénk, szükséges egy pillantást vetnünk a prágai udvarra.

Rudolfon, ez idő tájban, már kezdett erőt venni lelki betegsége. A király phlegmatikus természete, — melylyel csak magának, a maga kizárólagos örömeinek, gondjainak élt — lassanként csendes melancholiába ment át. Festészetben, szobrászatban gyönyörködő lelke hova-tovább a divatos csillagjóslás s aranycsinálás, a kor tudományos iránya eme ferde kinövéseinek tömkelegébe bonyolódott. 1600 körül betegsége már-már az elmezavarral volt határos. Tycho Brachenak ama csillagjóslása, hogy ő reá is III. Henrik sorsa vár, neki is egy barát orgyilkos törétől kell elvérenie, szétszakíttatta vele az utolsó köteléket is, mely eddig még a külvilághoz fűzte. Nem létezett számára többé az istenháza sem, s az imádság — mint maga mondá — nem lelki megnyugvást, de sőt gyötrelmet szerzett számára. Mindinkább embergyűlölővé vált, remegett életeért lépten-nyomon, ébren és álmaiban. ¹⁾ Elzárkozott palotájába, kertjében fedett sétahelyeket csináltatott magának, kihallgatásokat nem adott, a titkos tanácsgyűlésein nagy ritkán jelent meg; izgatott volt tanácsosaival szemben. Két legbefolyásosabb titkos tanácsosát, Rumpfot és Trautsohnt kiüzette udvarából; az elsőt (1600. sept.) azért, mert sógorát, a hitvány Paradeisert ajánlotta a kanizsai várparancsnokságra, a ki gyáván feladta a várat a töröknek, a min a király annyira felindult, hogy Rumpfot méltatlan ajánlataért rögtön kiüzte udvarából, sőt (a mint Szamosközy mondja): a ki a csá-

¹⁾ L. Gindely A.: Rudolf der Zweite I. k.

szárnak meghozta volt a Kanizsa vételét, lefogta s igen megbakulálta (megbotozta) a hírmondás jutalmául.« ¹⁾

Elképzelhető, hogy Rudolfnak eme lelki betegsége mennyire késleltette, sőt zavarta, az államkormányzat gépezetének működését.

A főherczegek közül legnagyobb befolyása s szerepköre volt a későbbi királynak, Mátyásnak, a ki időközönként s épen ez idő tájon is, a magyarországi hadak főparancsnoka volt. Miksa főherczeg, a lengyel királyságra törekvésének meghiúsulta után, majd a török ellen való harcokban szerepelt, majd Tirol kormányát vezette s Erdély kormányzójává is jelöltetik, de sikertelenül. A többi főherczegek, Magyarország és Erdély történetében, kevés szerepet játszanak.

Fontos szerepet vittek az udvart környező tanácsok, így főkép a titkos tanács, az udvari haditanács, az udvari kamara s az időközönkénti követségek, biztosok (commissariusok).

Ezek voltak a főtényezők a prágai udvarnál.

VI.

Hogy fogadták Endre fejedelemmé vételét az udvarnál. Rudolf magatartása Endrével szemben. Tárgyalások a felett, mi történjék Erdélylyel. A tanácsok nagy része a támadást javalja. Rudolf ír Erdélybe, a rendelkeznek, a nemességnek, a székelyeknek és a szászoknak, hogy térjenek vissza hűségére. Bocskai megmarad a hűségben, kiköltözik Erdélyből. Hadi készüllet Erdély ellen a Végék felől. Az erdélyiek védelmi intézkedése. Kornis követsége Bástához.

A pápa közvetítése.

Endre trónraléptetése nagy megütközést keltett a prágai udvarban. A királyi méltóság arczulütését látták benne, hogy Zsigmond, midőn épen alkudozik Erdély újra átengedése tárgyában, ugyanakkor, a király háta megett, átengedi Erdély kormányát unokatestvérének. A kiegyezés létesítése végett Prágában járt

¹⁾ Szamosközy : IV. k. 126. l. »Romfnak sógora volt Paradeizer, ű commendálta volt az kanisai tisztre. Azért vetette ki császár Romffot, hogy olyan hitván embert commendált volt arra az tisztre. Ingen sem vitták és mindjárt megadta.«

erdélyi követek (Bocskai István s Náprági Demeter, fejérvári püspök) visszatérő útjukban, még alig hogy Nagyszombatba értek, megjött Kamuthi Farkas Erdélyből, ki által Endre fejedelemmé tételét kívánta tudatni az udvarnál, erősen hangsúlyozván levelében, hogy nem jó-szántából, csak a viszonyok kényszerítő hatalmának engedve fogadta el a fejedelemséget. A hírre Dr. Pezzen, a király titkos tanácsosa, rögtön fogságba tétette az erdélyi követet.¹⁾

Az uralkodói méltóságot sértve látták az erdélyi változás által, pedig a császár (mint Basta izené később Báthori Zsigmondnak) nem olyan mint egy magán-ember, hogy egy pohár borral, vagy egy lakomával ki lehetne békíteni: országok veszedelmével engeszteltetik ki a fejedelmek megbántása.²⁾ Rudolf határozott magatartást követett Endrével szemben eleitől fogva. Minden levelén, melyet Endréhez, vagy az erdélyiekhez intéz, a »nem alkuszunk« alapgon-dolata tükröződik vissza. Máj. 7-én válaszol Endre első megkeresé-

¹⁾ Szamosközy: II. k. 239. l. Endre levele Rudolphoz, hogy a fejedelemség elfogadásában »*non tam voluntate nostra, quam fatali necessitate ducimur.*« Közölve van (Szilágyi S. Erd. O.-gy. Eml. IV. k. 287. l.) a király instructiója, melyet dr. Pezzennek, egyik legelső tanácsosának ad, mikor értesült az erdélyi változásról, hogy mit mondjon az erdélyi követeknek: *Intelliger . . . de induciis cum Turca tractari, illius clientelam repeti, internuncios ac legatos ultro citroque mitti, Cardinalem non solum Poloniae set et Moldaviae amicitia niti, matrimonium serenissimae archiducissae patruelis nostrae . . . ambire. Id si ita sese haberet, non posse nobis non ingratum esse, plurimumque displicere, quod in nostram et augustae domus nostrae injuriam ac despectum tenderet. stb. Georgium Bastam nostro jussu ac nomine . . . certiore faciet, ut nimirum diligenter ille advigilet, et quicquid opus fuerit, exequatur . . . Animandus etiam Valachiae vaivoda, ut non tantum non rebus novis, quae in Transylvania suscipiantur accedat, sed sinistrae machinationes et conspirationes tum cum Polonis et Moldavis, aliisque diligenter observet, easdemque nobis fideliter renunciaret et quantum in se sit, impedire juvet.*

²⁾ Szamosközy IV. k. 133. l. »Az császár nem olyan, mint egy privatus aliquis, hogy mikor vétnek ellene, mint egy hitván ember között való boszútétel egy lakodalommal és boritallal megbékéltethetik őket, országok veszedelmével expiáltatik az fejedelmek megbántása. Rodolphus császárnak tulajdonittatik az prioratusság minden fejedelmek között, ezokaért tisztességben kellene tractálni Rodolphust Sigismundus, mert ez nem kicsin dolog.« stb.

sére, hivatkozik arra, hogy Erdélyre régi joga és újabb jogigénye van. Régi joga, mint Magyarország királyának, mert Erdély Magyarországához tartozik, miként a testhez annak tagjai, — újabb jogigénye a Zsigmonddal kötött szerződés s az erdélyiek hűség-esküje alapján.¹⁾ Endre máj. 23-án újra esküdözik levelében, hogy nem kereste az erdélyi fejedelemséget, de kénytelen volt engedni az ország s Zsigmond kívánságának s azonkívül — írja meglepő nyíltsággal — észrevettem, hogy az ország népe nincs egészen jól hangolva felséged iránt. Rudolf jun. 15-én kelt válasza az volt, hogy erre is csak azt felelheti, a mit már előbb írt.²⁾

Endrével szemben Rudolf ezen határozott álláspontja mellett mindvégig megmarad. A pápa közvetítése is később nem a lényegen, csak a külszínen változtatott. Az, hogy Endrét a töröknek meghódolással vádolták, csak ürügy volt.

A prágai udvarban, mindjárt Endre fejedelemmé tétéle után, felvetették a kérdést, hogy mi történjék Erdélyvel és a bíbornokkal. Mátyás főherczeg külön kikéri az első rangú tanácsosok véleményét s az ő (máj. 24-én) Rudolfnak tett felterjesztésében elvileg már határozottan ki van mondva a háború, hogy Erdélyt meg kell támadni. Ez a nevezetes május 24-iki jelentés, referál a külön kihallgatott tanácsosok: Schwarzenberg Adolf, Rédei Menyhért, Ungnád Dávid és Dr. Pezzen Bertalan véleményéről. A két első határozottan háborúpárti, a két utóbbi véleménye enyhébb, első sorban ugyan szintén a támadást ajánlják, de ha nem volna

¹⁾ *Szilágyi S.* Erd. O. gy. Eml. IV. k. 290—291. 1. közli Rudolf első levelét Endréhez 1599. máj. 7-ről. (Quae Paternitas Vra. Rma. seri bit) »transactionibus nobiscum antehac initis *contraria* videantur... Obstricti nobis fuere juris jurandi sacramento provinciae ordines,... dubitandi causam habemus, num illorum ad novam istam ac repentinam rerum *conversionem* voluntas accesserit.... Ea provincia Hungariae regno, cui divino concessu praesumus, tanquam membrum corpori debebatur.« stb.

²⁾ Ugyanott IV. k. 291. 1. Endre levele Rudolffhoz 1599. máj. 23-ról: »Sancte testor me nunquam adipiscendi principatus causa huc venisse;... Animadverteram regnicolas erga Mtem. Vram. C. non satis affectos esse. Ad inserviendi M^{ti} V^{rae} C. studium promptam semper et paratam voluntatem sum declaraturus.«

Rudolf válasza u. o. 293. 1.

elég hadi erő, alternativául a szépszerivel való megalkuvást állítják fel, végződjkék az akár Endre lemondásával s Erdély átengedésével, akár pedig, esetleg, a fejedelemségben való meghagyásával.

Schwarzenberg sürgeti, hogy annyi néppel, a mennyivel csak lehet, siessenek felső Magyarországba, bízassék a sereg egy az országot, magyar szokásokat s hadakozási módot jól ismerő parancsnokra. De nem kell az időt elmulatni, nehogy az ellenség (t. i. az erdélyi fejedelem) előbb kiüssön. Ha a sereg együtt volna az erdélyi határon, azok is, kik félelemből most kénytelenek meghódolni Endrének, bátorságot merítenének s újra visszatérnének a királynak fogadott hűségeskühez.

Rédei még tovább megy. Ő a boszúállás hirdetője. A megcsúfoltatást, — szerinte — melyet az egész osztrák ház, a római birodalom, de főkép a király, Zsigmondtól szenvedett, nem lehet boszúlatlanul hagyni. Ürügy van rá elég. Bár tették volna eddig is s ne szalasztottak volna el annyi kedvező alkalmat. Most, Bocskai hűségbenmaradása által, nyitva állanak az ő hatalmában lévő, Erdélybe vezető utak és várak: előre tehát, lássanak komolyan és késedelem nélkül a támadáshoz; annyi megcsúfolás, csallás és esküszegés, elégtételért és boszúért kiált. — Meggondolandó az is, — hangsulyozza — hogy az oláh vajda, ha látja, hogy nem törődnek Erdélylyel s ő két ellenség, a török s erdélyiek közé szorítva, nem maradhat ő felsége hűségében, kénytelen lesz a törökhöz állani, vagy országából kibujdosni s így, ha Erdély s Havasalföld egyesül a törökkel, felső Magyarországra — melyet a török máris legközelebbi hadjárata czéljául tűzött ki — nagy veszély vár. A vést csak Erdély megtartása háríthatja el. Előre tehát Erdély ellen.

Mátyás, híven recitálván a királynak eme véleményeket, a maga részéről hozzáteszi, hogy: most már meggondolván a kárpótolhatlan veszteséget, kárt és szégyent, melyet Erdély és Havasalföld elvesztése okozna, a Schwarzenberg és Rédei véleményét teszi magáévá s ajánlja Erdély megtámadását.¹⁾

¹⁾ E nevezetes máj. 24-iki jelentése Mátyásnak, a bécsi cs. és k. hadügyministerium levéltárában van, 1599. 5. fasc. 4. sz. a.

Egyes pontok belőle:

1. »Hat erstlich der zu *Schwarzenberg* vermeldt... mit soviel

Ez egyetlen jelentés legjobban jellemzi az udvar hangulatát. Minden lépés ez irányban halad ott fenn. A kard, köszörülés mellett azonban nem pihent a toll sem. Rudolf aláírásával, jul. 23-iki kelettel, négy levél indult Erdélybe, az összes rendeknek, a nemességnek, a székelyeknek és a szászoknak szóló. Mind a négyben ki van fejezve, hogy a király azt hiszi, nem jószántukból, de kényszerítve hódoltak meg Endrének, hogy csak az erőszaknak s a félelemnek engedtek, — inti őket, hogy józanabb

voleks, als man nur kann, u. dieser zeit auf dem fuess u. fortzubringen ist. . . aus Undter- auf Ober-Hungern den nächsten weg gegen Szolnok werts fortzurucken u. zu den oberhung. kriegsvoleks zu stossen. Auf diesen fall aber werde man zu fortbringung, fürung u. regierung solches kriegshörs, eines des landts, der hung. gebrauch u. kriegswesens erfahrenen wol qualificirten haubts . . . bedürftig sein stb. Es wirdet auch den *Wallachische Wajwoda in Ew. k. Maj. devotion, wann er vermerken, dass man sich umb Siebenbürgen mit ernst annimbt, u. zu mehrern sicherheit, u. hoffnung seines lengern verbleibens gebracht wirdet, dardurch erhalten u. durch ine fürtrefflicher vorttl wider den Türckhen u. Siebenbürgen zu erlangen sein.*

2. Der von Redern befündet den spott, so Sigismundus Báthori dem ganzem löbl. haus Oesterreich, dem ganzem Röm. Reich u. insonderheit Ew. Maj. angethan also beschaffen, dass es nicht kann umbgangen werden, auch genugsambe befüegte ursach darzu vorhanden sein, denselben wider zu rechnen, u. hette man solches lengst fürnehmen, nicht soviel guetter gelegenheiten verabsäumen, u. den Sigismundo zu seinem betrug so lang suchen sollen. Derhalben sey khein zeit ferrers zuverabsäumen, u. weill Ew. k. Maj. zween fürnembe päss u. schliessl zu Siebenbürgen possedirn, der Bocskai, so in Ew. k. Maj. devotion bestendig u. getreu verbleibt, auch zwey schlosser u. fürnembe örter zum eingang in das landt Siebenbürgen besitzt, u. ausser dieser päss kheine fürnembe vestung, noch häuser aus Oberhungern dahin-werts sich nicht befunden: diese gelegenheit in acht zu nehmen u. zur sachen — darzu Ew. Maj. genugsamb befüegt sein — mit ernst unverlengt zugreifen, u. dabei zu bedencken, wann das nicht alsपालdt geschieht, u. der *Wallachische Wajwoda vermercken wirdet, dass man sich umb Siebenbürgen nicht einnimbt, u. er als Ew. Maj. getreuer zwischen den Siebenbürger u. Türcken nicht lenger verbleiben kann, er auch noth halber entweder mit dem Türcken sich verglichen, oder aus seinem landt wirdet wäichen müssen.* Wann alsdann Siebenbürgen u. Wallachey mit dem feindt verainigt u. seiner subjection sein wirdet, ist dadurch dem feindt (der aller kundschaften nach sein intent wider Oberhungern gericht haben soll) der pass auf Oberhungern u. Kaschau auch eröffnet u. — welchs gott verhüten welle — endlich

megfontolásnak adjanak helyt s térjenek vissza a neki letett esküjökhöz; a megtérőknek császári és királyi szavával kegyelmet ígér. A székelyeknek még régi szabadságaik megadását s minden előjogaik biztosítását ígéri. A szászokat pedig, régi előjogaik megerősítésének ígérete mellett, figyelmezteti *német eredetükre*, intvén őket, hogy mutassák meg most, hogy igazi szászok, azaz németek s hű alattvalók.¹⁾

Valóban, az erdélyieknek, az utóbbi rohamos változások köze-

dardurch ganz Oberhungern mit den anraimenden landen unwiederbringlichen schaden, leichtlichen zu verlust gerathen. *Diesen besorgunden unhaill, verderben u. undergang Ew. Majj. landt u. leut durch erhaltung des landt Siebenbürgen nunmehr vorzupauen hoch vonnöten.*

3. Des *Ungnaden* mainung ist, dass man aintweder die sachen auf das, was bisher mit Siebenbürgen ist furgeloffen, mit ernst u. kriegsmacht ausschiere, oder dissimuliere... u. mit dem Cardinal Bathori gütige tractation pflege... Kundte er noch daselbst gelassen werden. 4. Dr. Pezzen ist seiner vorigen mainung: da man anderst die mittl zu ernstlichen prosequirung der sachen hat, dass man solches nicht verschieben, noch underlassen soll.

Auf obermelte absonderliche undterschiedliche mainungen (fejezi be jelentését Mátyás főbg) *hat ich mich in erwegung derjenigen, was bisher mit Sigismundo Bathori furgeloffen, u. des unwiederbringlichen verlust, schadens u. spotts, so Ew. k. Majj. u. derselben landt u. leutten wegen abfall Siebenbürgen u. Wallachajj vor augen wissentlichen u. hoch zu besorgen ist, mit des zu Schwarzenbergs u. des von Redern mainung bei dieser berathschlagung allerdings verglichen, ihnen beygefallen, u. solches Ew. k. Majj. in brüderlichen gehorsamb referiern wollen.*« stb.

¹⁾ Mind a négy levél közölve *Szilágyi S. Erd. O.-gy. Eml. IV. k. 309—312. l. A* rendekhez intézettben (Omnibus, qui coacti et inviti) »aut vi aut metu defecissent, veniam verbo nostro caesareo ac regio promittimus. A székelyekében: »*libertatem vobis antiquam benigne permittimus, et quidquid jam ante privilegiorum habuistis, vobis, si fidem vestram ac strenuitatem nobis in his, quas pro salute vestra suscipimus expeditionibus ita probitatis, integrum esse volumus et confirmamus.* (Ebben van magyarázata annak, mért oly hív szolgál a székelyek Mihály vajdának, illetőleg Rudolfnak.) A szászoknak: *Minime dubitamus, quin juris iurandi nobis praestiti, et originis, quam a Germanis ducitis,...* memores, quid deo, quid nobis, quid patriae debeatis, pie cogitetis. Injuria si ad fidelitatem redieritis, ignoscimus et condonamus, ut privilegiis vestris et commoditatibus vos gaudere ac frui, tanquam nihil a vobis peccatum fuerit, velimus. *Vestrum igitur erit vos Saxones, id est Germanos, fidelesque subditos praebere.* stb.

pette igen nehéz helyzetük volt. Pár év óta egymást követték az egymással ellentétes hűségesküvések; de nem volt más választás, vagy esküdni s újra esküdni, vagy fejöket koczkáztatni. Zsigmond lemond 1598 tavaszán, s Erdély hűséget esküszik a királynak; ugyanazon év nyarán Zsigmond visszajön s Erdély kénytelen az ő hűségére térni. A következő év tavaszán — egy év alatt harmadszor — elhangzik az eskü Endre hűségére s most íme újra a király inti őket, hogy térjenek vissza a neki letett hűségeskükhöz. Egy félév múlva megint esküdniök kell Mihály vajdának; az arra következő évben ismét a királynak; majd újra Zsigmondnak; meg megint Rudolfnak s így megy még tovább is, szakadatlan sora az esküvés — és újra esküvésnek. S a mit Bocskai és Náprági megtett, nem tehetette meg mindenki. Bocskai nem akarta Endrének letenni a hitet, míg a király fel nem menti a neki letett eskü alól s midőn Rudolftól a felmentés nem érkezett, később volt inkább odahagyni Erdélyt, gyönyörű birtokait s magyarországi jószágaira vonulni. Nem törődött azzal sem, hogy Endre erdélyi birtokai lefoglalásán felül, felségsértési pert is indított ellene.¹⁾

* * *

Az erdélyi változás hírére nagy hadi előkészületek tétettek az Erdély felől való Végekben. Mihelyt Rudolf april 12-én Mária Krisztina leveléből s ugyanakkor a szathmári kapitányéból értesül Endre fejedelemmé tételéről, rögtön, még ugyanazon nap, ír Miksa főherczegnek Kassára, hogy Várad s általában az Erdély felőli Végek mindennel elláttassanak.²⁾ Sűrűn követik egymást a

¹⁾ Ez ellene felhozott vádak alól mentegetőző szép levele, az erdélyi rendekhez, meg van a bécsi cs. és k. hadügyministeriumi levéltár registrájában, 1599. okt. 14-éről, 71. sz. a.

²⁾ *Rudolf levele Miksa főhgnak 1599. april 12-ről.* Mikor a levelet írni kezdette, még nem tudtak az erdélyi változásról: »Ew. Lieb. werden ihren christl. eifer nach sich also willfährig erzaigen, damit die Siebenbürger daher nit ursach nemen ein woywodam aus irer provincia (darauf die gesandten bey der handlung starck getrungen) zu erwählen oder fürzuschlagen, oder sonst andere u. solche leuth die eben so stettlich, als der Türk selber ins mitel kämen.

P. S. A mint befejeztem a levelet, (folytatja) akkor jött Mária Krisztinától s Ferdinándtól, ugy szintén a szathmári kapitánytól jelen-

király levelei a főhercegekhez, főkép a magyarországi hadparancsnokhoz, Mátyáshoz,¹⁾ továbbá Básta Györgyhöz, a kassai kapitányhoz,²⁾ Székely Mihályhoz, a szatmári várparancsnokhoz.³⁾ Felkeresi a király april 19-én kelt levelével a huszti kapitányt is, Szabó Balázst, intvén, hogy most kétszeresen szolgálhat, vigyáztasson szorgalmasan az erdélyi viszonyokra s tegyen jelentést sűrűn a kassai vagy a szatmári kapitánynak.⁴⁾ Mátyás főherceg még sűrűb-

tés az erdélyi változást illetőleg. Azért nagyon szükséges a veszély elhárítása végett, hogy Várad s a többi Végek, »auf das ehist« minden-
nel ellátassanak, Mátyás fivérünknek is irtam »damit sie mit dem von
Schwarzenberg bey seiner vorhabenden impresa correspondenz halten,
damit nach beschaffenheit des Oberhung. u. Siebenbürgischen wesens
auf notfall u. occasion ein thail des volcks dahin gewendt werden
künde.« (bécsi titkos lt. Hung.)

¹⁾ *Rudolf* levele *Mátyás* és *Ferdinánd* főhegekhez 1599. (april 20.)
Az erdélyi követektől, a kancellártól (Náprágitól) és Boeckaitól jött levél,
saját futárunk által, melyben megerősítik a hírt az erdélyi változás felől,
az ország átadása felől Báthori cardinálnak.

Máj. 19-én küldi *Rudolf* *Mátyáshoz* dr. Pezzent, az erdélyi ügyek-
ben (fogalm. a bécsi titk. lt. Hung.) Mihelyt elindul Pezzen, jön a tudó-
sítás az erdélyi követektől, melyet *Rudolf* april 20-án sietve küld utána,
hozzá tévén »ut Paulus Nyárius quamprimum, quam celeriter possit,
Varadinum rebus necessariis instructus pergat, curamus.« (fogalmazvány
a bécsi titk. ltban.)

²⁾ *Rudolf* *Bástának* 1599. máj. 7. Küldi a Báthori Endrének s
Náprági püspöknek irt levelet. Inti, hogy jól vigyázzon s sűrűn tudósít-
son. (fogalm. a bécsi titk. lt. Hung.)

³⁾ *Rudolf* *Székely Mihálynak* 1599. april 19. hogy vette april 7.
jelentését, intette a huszti kapitányt is állhatatosságra, s hogy a híreket,
»die geheimung«, tudassa Székelylyel vagy Bástával; csak animálja
(Székely) a huszti, nagybányai s a többi Végek kapitányait is a hűségre
s vigyázásra (fog. bécsi titk. lt. Hung.)

Székely Mihály *Rudolfnak* »Szakmár máj. 19. 1599. A felső-ma-
gyarországi fizetőmesterrel egy hű huszárját elküldötte Husztba, 1000
tallérral: »Ich schick Ew. röm. k. Maj. in aller unterth. gehorsamb ein
pasquill, das mir der richter von Nagy-Bánya zugeschiekt hat, darinnen
Ew. röm. k. Maj. allergnedigist viel seltsame sachen finden werden.« (Fog.
a bécsi titk. lt. Hung.)

⁴⁾ *Rudolf* a *huszti kapitánynak*, april 19. A mostani erdélyi ügyek
ugyancsak kívánják, »ut tuam nobis constantiam probes, et non solum
te ipsum, tuosque, sed et vicinos animas«, tégy sűrűn jelentést Bástá-

ben levelez eme kapitányokkal s az összes Végekkel; ír Schwarzenbergnek is, a magyarországi hadak fővezérének, hogy a viszonyok követelése szerint a dunai s alsó-magyarországi sereg egy része Erdély felé indíttassék. Április 19-éről a király Bástának pénzt és katonaságot ígér, hogy mihamar küldeni fog,¹⁾ július 26-án már »az erdélyi és az oláh dolgok felől« tett határozatát tudja íratni dr. Pezzen tanácsosa által.²⁾

Szóval nagy volt a készülődés Magyarország felől is Erdély ellen.

* * *

Az erdélyiek a veszélyt, a király részéről, egyedül Magyarország felől várták. Észrevették a felső-magyarországi készülöteket s ahhoz képest ők is gondoskodtak a végházaik erősítéséről.

Huszt várát Szabó Balázs szép ígéretekért átadta Endrének. Ugy tüntették fel ugyan a dolgot, mintha nem önkényt adta volna fel, legalább a parancsnok színleg fogságba tétetett; de a szathmári kapitány átlát a szítán, azt írja jun. 2-án a királynak: Szabó Balázs elfogatása csak »stratagema«, hogy esküszegését palástolják; egy született erdélyinek sem kell hinni — teszi hozzá.—³⁾ A fontos Huszt vára tehát Erdélyé lett s ugyancsak hor-

nak vagy Székely Mihálynak. (Fogalm. bécsi titk. lt. Hung.) De Szabó Balázs mihamar feladta Husztot az erdélyieknek.

¹⁾ A király Bástának ápril 19. 1599. »Ut periculi et malis, quae erumpere latius possint, obviam eas... rei pecuniariae et militum nervum quamprimum mittimus« (fog. a bécsi titk. lt. Hung.)

²⁾ Rudolf Bástának júl. 26. 1599. »De rebus Transylvanicis et Valachis quid in praesenti statuendum duximus, ex litteris consilarii nostri D^{ris} Pezzi, per quem id tibi significandum jussimus, intelliges. (A bécsi cs. és k. titk. lt. Hung.)

³⁾ Székely Mihály le is foglaltatta jószágait Szabónak. Szabó méltatlankodva írja neki, jun. 7-ről: nem tudom mire vélni, hogy ngd én reám való bosszúságában házamra küldött, a római császár hire nélkül házamnál németeket tart, asztagimat csépelteni, az szemit elhordatja és jobbágyimat vereti és kütteti ngd. Bizonyosága legyen isten s mind ez világi emberek, hogy én semminek oka nem vagyok, sem az háboruságot nem én indítok ő Felségök között, ha rajtam szegezett ngd, nem leszek én az oka, ha olyan esik, a kinek nem kellett volna.« (A bécsi cs. és k. titk. lt. Hung.)

Kornis Gáspár azt izente Székely Mihálynak Szabóval való elbá-

dották a várba a lövészerszámokat, port, golyóbist, mintha a tatárok ellen fegyverkeznének, a kik állítólag Máramaroson át betörn készültek. Szilágy-Somlyót is néppel rakták meg s felszerelték, mintha a Szilágyságot és Tasnád vidékét félténék a tatároktól.¹⁾ Erősítették a többi határmenti »ház«-akat is.

Bástához is küldöttek az erdélyiek mindjárt, a mint értesültek az ellenséges készülődésekről. Kornis Gáspár személyesen ment hozzá Tokajba. (aug.) A fejedelem nagyon fájlalja — jelentette Kornis — hogy a császár azt hiszi róla, mintha a töröktől a zászlót s buzogányt elfogadta s szövetkezett volna vele a kereszténység ellen; az még gondolatjában sem volt; a tárgyalásokkal csak feltartóztatni akarta őket; a török követeknek feleletet máig sem adtak, meg akarták várni a király s az ő (Básta) tanácsát, hogy mit feleljenek; sőt, minthogy a fejedelem küldeni akar Ibrahimhoz, a nagyvezérhez, küldje Básta is egy bizalmas emberét, ki az erdélyi követ szolgájának színe alatt, a török tábort kikémlelje. Elmondotta Kornis azt is, hogy már hónapokkal azelőtt közölték Endrével bizalmasan, hogy a király Erdélyt erőhatalommal magához akarja hajtani. Kérte végül Bástát, járjon közbe a királynál, hogy Endrét lássa jó szívvel a fejedelemségben, ama föltételek mellett, melyekkel Zsigmond lekötötte volt magát, — sőt nagyobb biztonság okáért adják Endréhez a Zsigmondtól elvált Mária Krisztina főhercegnőt.

Básta felelete az volt, hogy csak ezek miatt bizony nem volt érdemes oly előkelő embernek, mint Kornis, kijönni, — de azért megjelenti a császárnak s a főhercegeknek.²⁾

Istvánfi szerint Bástának azt is jelentette Endre, hogy

nására jun. 3-án, hogy a szamarat »nit beim hindern, sondern vornen pfllegt man aufzuzaumben.« (bécsi titk. lt. Hung.)

¹⁾ Szilágyi S. Erd. O.-gy. Eml. 295. l. A nagybányai bíró jelentése Székely Mihálynak. »Ez itczaka Huszt felé kétszáz székelyek mentenek által az havasokon, kik oda lóterhekben lövő szerszámokat port és golyóbist (vittek).« »Somlyóra is népet bocsájtottak, és lövészerszámokat is hoztak, s több helyekre is az vígekben, okát mondják, hogy Szilágyságot és Tasnád vidékit fíltik az ide ki való tatároknak reájok dúlisétől.« stb.

²⁾ Jelentés Mátyás főhöz 1599. aug. (a bécsi államltár Turcica o.)

Mihály vajda Erdély elfoglalására készül, — mire Básta azt felelte volna, hogy Mihály szándékaival legkevésbé sem ismerős. ¹⁾

* * *

Közbejött egy Endrére örvendetesnek látszó körülmény, a mi által, azt hitte, elháramlik a Magyarország felől fenyegető veszély. S ez a pápa közvetítése volt. Kelemen pápa a keresztyén-ség érdekének vélt szolgálatot tenni s Endre sorsa iránt, már bíbornoki méltóságát tekintve is, érdeklődven, Malaspína püspököt oly küldetéssel indította Erdélybe, hogy az eshetőleges török szövetségtől elvonja a fejedelmet és kibékítse Rudolfal. A nuntius útbaejtette Prágát s a királytól és főhercegektől az Endrével folytatandó alkudozásokra formális instructiot nyert. De a királynak ezzel korántsem volt komoly szándéka, csak a pápa előtt akarta fentartani jó nevét.

Akármennyire vádolják is Malaspínát Teutschländer és az oláh történetírók, mintha egyetlen célja lett volna, hogy magának érdemeket szerezzen a bíbornoki süveg elnyerésére (a mire — úgy mondják — lengyelországi követségében hiába törekedett): az tagadhatatlan, hogy nagy erélyt fejtett ki, hogy Endrét a királylyal kiegyeztesse.

Aug. 22-én volt Gyulafejervárott első kihallgatása, ²⁾ — de az alkudozás Endrével eltartott szeptember közepéig, midőn aztán a közös megegyezéssel alkotott feltételekkel (többnyire Zsigmond első prágai szerződése alapján) Kakas István Prágába menesztetett. ³⁾

Rudolf úgy találta, hogy a pápai követ ugyancsak túllépte a neki adott útasítás határát s legkevésbé sem érezte indíttatva magát, komolyan gondolni az Endrével való kiegyezésre. ⁴⁾

¹⁾ *Istvánfi Miklós*: Historia de rebus Ungaricis, (kölni kiadás) 737. l. »Michaëlis animum minime cognitum esse respondit (Basta).«

²⁾ A kihallgatásról a pápai követ rögtön tudósítja Rudolfot (I. Szilágyi S. Erd. O.-gy. Eml. IV. k. 315. l.)

³⁾ Kakas István követségéről Szamosközy Tört. Maradv. II. k. 264. l.

⁴⁾ *Rudolf levele Mátyás főhghz* sept. 22.-ről 1599., küldi a pápai követ jelentését, megjegyezvén hogy a nuntius »sich zimlich ausgelassen«; nem emlékszik, hogy adtak volna neki oly messzire terjedő felhatalmazást.

A dolgok menetén legfőlebb annyit változtatott a pápai interventio, hogy Rudolf most még inkább óvatosan járt el az Erdély ellen való készülétekben s igyekezett úgy készíteni elő Mihály vajdával Erdély megtámadását, hogy a pápa előtt menthesse magát.

VII.

Mihály vajda és a király. A vajda felajánlja kardját Erdély ellen. Rudolf elfogadja. A sűrű követédlátás. Mihály vajdának utalványozzák a 100,000 frt évi segélypénzt s örök birtokul a sziléziai Königsberget. Mihály vajda korán elveti a hálót. Básta magatartása a vajdával szemben. Mihály követsége Bástánál, kíváncsi; a felső-magyarországi kapitány felháborodása ezek felett. Gyanúsítja Mihály vajdát. Az udvari tanács véleménye a támadást s a vajdát illetőleg.

Vessünk immár egy pillantást Mihály vajda és a király egymáshoz való viszonyára.

Nem lényegtelen tudnunk, kitől származott a terv, hogy Erdélyt Havasalfölde felől támadják meg. A források részint hallgatnak erről, részint egymástól eltérőleg, egyik részök Rudolfot, másik a vajdát mondja a terv szerzőjének. Ha a királytól származik, a vajda csak mint vak eszköz tűnnék fel; ha a vajda maga ajánlkozott, feltehetjük, nem az volt célja, hogy másnak kaparja ki a gesztenyét a tűzből, sőt inkább az esetben úgy látszanék, mintha a vajda akarta volna a királyt felhasználni eszközül saját céljaira. Pedig biztosra vehetjük, hogy a terv megpendítője — Erdélyt Havasalföldre felől támadni meg — nem a király, hanem a vajda volt. Ezen fordul meg a dolog, hogy Mihály vajda, mint egyszerű condottieri, mint a király fogadott zsoldosa, lép-e fel Erdély ellen, vagy saját határozott céljai vannak. Világos pedig, hogy a vajda tette az ajánlatot a prágai udvarban, egy raguzai nemes s mások által, hogy kész betörni Erdélybe s azt elfoglalni a király nevében.¹⁾

¹⁾ *Szilágyi S.* Erd. O.-gy. Eml. IV. k. 316. a pápai követ aug. 22-iki jelentésében, első audientiájáról a fejedelemmel. Endre már akkor hallott volt Mihály fondorlatáról: »Ch'era ben vero, che havendo inteso

A tavasz kezdetétől (1599.) sűrűn jártak a követek Prága és Tergovist (az oláh székhely) között, de nagy óvatossággal, nehogy idő előtt elárúttassék a terv. A dolog leginkább élőszóval tárgyalatott; a fenmaradt iratokban rendesen csak annyi van, hogy *a levélvivő követ (vagy futár) élőszóval fogja megbízatását előadni.* Legrészletesebb a királynak ápril 8-iki válasza Mihály előterjesztéseire s kéréseire. Dícséri felajánlott engedelmességét és készségét. Az elmúlt évi hadviselésre ígért százezer forintból a hátlevő részt, 41,000 forintot, engedélyezi s ígéri az 1599. évre is a százezer forintnyi segílyt, melyet, mihelyt a törökre indul, *vagy bárhová, a hova a király jónak fogja látni,* ki fog fizettetni. Hogy minden eshetőségre menedéke legyen Mihálynak, neki adja Sziléziában Königsberg várát a hozzá tartozókkal, fiúi ágon maradékaira is átszálló tulajdonúl. Inti végül a hűségben maradásra, s hogy legyen a szolgálatra készen, *bármerre szólítaná a szükség.*¹⁾

Április 8-án még nem tudta a király, hogy a fejedelemséget Zsigmond Endrére ruházta, az első hír arról április 12-én érkezett

da un Gentilhuomo Raguseo, et da altri, *che Michael faceva offerte in Corte Cesarea d'entrare in questa Provincia, et occuparla in nome di S.-Maesta.*» stb.

Istvánfi szerint (id. m. 737 l.) »Dicebatur autem Michaël mox post ingressum Cardinalis ad Caesarem nuncios misisse, per quos illum Turcicae societatis et clientelae ambitus insimularet: et si Caesari videretur, eum, *velut occultum Caesaris inimicum et hostem, armis provincia exturbandum pollicebatur.*»

¹⁾ A király levele Mihály vajdához ápril 8. 1599.: »Auxiliorum quae postulastis quaeque promisimus nomine pro anni proxime superioris expeditione centum millia talerorum concedimus. . . . In hujus porro praesentis anni expeditionem alterum tantum, nimirum centum millia talerorum promittimus . . . , (quae), si arma in Turcas, *aut quocunque nobis visum fuerit, convertas, persoluturi sumus.* . . . Ut conjugii vestrae, et filio ac familiae refugium nostra in ditone pateat, dono vobis castrum Königsperg in Silesia situm, cum territorio et jurisdictione, quae eo pertineant, ita donatum cupimus, ut ejus successio in filios vestros eorum descendentes masculos extendatur. Ut res Transylvaniae successerint, mindent elkövetünk s bizunk hűségtekben, *ut ubicunque res postulaverit iuxta desiderium nostrum quocunque occasione cum vestris futuri sitis.* (Fogalm. a bécsi titkos ltb. Hung.)

az udvarba, Mária-Krisztina főherceguőtől s a szatmári kapitánytól; mégis úgy látszik, csak e levélből is, hogy az erdélyi támadás lehetőségére már akkor is gondoltak.

Ápril 8. és május 7. között újabb oláh követségnek kellett megfordulni Prágában s Bécsben, mely, Erdélyt illetőleg, figyelemkeltő izenetet hozhatott a vajdától, talán épen már ajánlatot a fegyveres támadást illetőleg, mert Mátyás főherceg (Bécsből) máj. 7-én az írja Rudolfnak, hogy szerinte Mihály vajda Erdély felől kinyilatkoztatott vélekedése nagy figyelmet érdemel, ő (a főherceg) szándékában megerősítendőnek véli a vajdát s az erdélyi viszonyok illetén alakulása mellett, a jó szolgálatban minden áron megtartandónak gondolja.¹⁾ Ugyanakkor kifizette Mátyás a követeknek az utalványozott pénzt is, hihetőleg az ápril 8-iki királyi levélben említett 1598-ik évi hátralékot (41,000 ftot.)

A király a vajda felajánlott kardját *elvében* tüstént el is fogadta. Jun. 4-én Mihály vajdának egy futárja által tett előterjesztésére válaszol s ugyanekkor saját küldöttet is indít hozzá (Radibrád Alajost), hogy »általa biztosabban válaszolhasson.«²⁾ Ez idő tájban már rohamosan halad az ügy. Junius 12-én újra van mit írnia a királynak a vajdához, jele, hogy a »közös titok« közel volt a megéréshez; az oláh követ által küld válasz-üzenetet a vajdának, levélben csak annyit: »*bátran előre a keresztyénséget, tőlünk minden jót várhatsz.*»³⁾ Jul. 8-án újra csak szóbeli ize-

¹⁾ *Mátyás főhg levele Rudolfnak* (Bécs máj. 7. 1599.): »Da dem also, was des Wayda Michaël in der Walacheÿ u. seiner erclärung halber gegen den Siebenbürger vermeldet wirdet, were er in seiner opinion u. intention billich zu conformiren u. auf alle mütl u. weg zgedencken, wie er bei so beschaffenen sachen in Siebenbürgen in guter devotion zuhalten sein möchte, seine abgesandte sein noch alhie u. ist inen die von Ew. k. May. angeschaffene summa gelts dieser tagen allhie völlig u. in paren gelt bis auf 600 taler, welche nach Caschaw verwichslet ausgezahlt worden, wie sie dann meines wissens darmit vorders wol zufriden u. content sein; die werden wie sie sich vermercken lassen, morgen von hienem nach der Schlesien u. für anhaimbs nach der Walacheÿ verraisen.« (Fog. a bécsi titk. ltb. Hung.)

²⁾ *Rudolftól* »Praga jun. 4. 1599.: »Credenciales pro Aloysio Radibrat.« (Fog. a bécsi titk. lt. Hung.)

³⁾ *A király felelete a vajdának* junius 12-ről: »*Fortiter itaque pro*

netet bíz az oláh követre, levélben csakis hűségét és állhatatosságát magasztalja a vajdának s pártfogásáról biztosítja. Jul. 23-án hasonló értelemben válaszol a király, egyik újabb oláh követnek, Örmény Péternek.¹⁾ Okt. 6-án a visszabocsátott oláh követtel (a kincstárnokkal) Marino Jánost küldi követségbe a vajdához, titkos megbízatással, levélben újra csak annyit irván: *számíthatsz állandó pártfogásunkra, bármi történék is.*²⁾

Daczára eme sűrű izenetváltásnak, bizonyosnak látszik, hogy a dolog az elvi megállapodás stadiumában volt csak, hogy a király határozott parancsot a támadásra még nem adott volt. Szamosközynek lehet igaza, midőn azt mondja, hogy a türelmetlenkedő Mihály vajda *nem a király határozott parancsára, de nem is akaratára* vetette el a hálót s támadott Erdélyre.³⁾

A dolog menete ez lehetett: Báthori Endre trónrajutásának hírére Magyarország felől komoly készülleteket tesznek az Erdélybe ütésre; időközben Mihály vajda ajánlatot tesz Erdély elfoglalására; erre felhagynak az előbbi tervvel, — elfogadják a vajda ajánlatát, annál is inkább, mert így jobban lehet palástolni a dolgot a külföld előtt s főkép a pápánál, Mihály vajdára hárítván a dolog odiumát.

Szamosközy azt mondja, mintha combinált támadást terveztek volna, t. i. hogy Havasalfölde felől a vajdának, Magyaror-

republica christiana pergite, ac de nobis quidvis sperate.“ (Fog. a bécsi titk. lt. Hung.)

¹⁾ Közölve *Szilágyi S. Erd. O.-gy. Eml. IV. k. 307—308 l.* »Laudamus insignem vestrum, quem constanter continuatis, in christianitatem zelum et praeclaram erga nos fidei devotionem.«

²⁾ Közölve *Szilágyi S. Erd. O.-gy. Eml. IV. k. 326. l.* »A nobis perpetuam protectionem quicquid evenerit, expectetis.«

³⁾ *Szamosközy: II. k. 269. l.*: »Michael mora impatiens non expectatis germanicis auxiliis suapta mole et cunctatione semper tardis, quo tantae rei gloriam ipse primus et solus defloraret, non jubente tunc quidem, sed non invito tamen Caesare, pugnae aleam jecit, feliciterque perfecit.

Istvánfi szerint (id. m. 737. l.) Michael V. *sive permissu Caesaris, sive non*, ullis ejus expectatis mandatis, ambitiosi facti certus ac dominationis, quam animo conceperat, praeproperus, exercitum coëgerat, ut provinciam armis invadere, Caesarisque imperio in speciem, re autem vera, — uti exitus docuit — sibi subicere posset.

szág felől pedig Bástának s a király hűségében levő Bocskai Istvánnak kellett volna együttesen Erdélyre támadniok.¹⁾ De ha ilyesmi lett volna is tervben, határozott, kiforrott nem lehetett még akkor, midőn a vajda elvetette a hálót. Legalább a király, a főherczegek s a magyarországi királypártiak minden tettét, írását, ez ügyben, a határozatlanság jellemzi.

* * *

Bástának be kellett avatva lennie a király és Mihály vajda között folytatott titkos tárgyalásba. Egy július 26-án kelt királyi rendelettel együtt jelentést kap Pezzentől, az erdélyi dolgokat és az *oldákokat* illetőleg. Szept. 7-én Básta maga is ír Pezzennek, hogy mit tart ő szükségesnek a Mihály vajda Erdélybe töréséhez s tudakozódik a király részletes véleménye iránt, kérvén parancsát, Felső-Magyarországon maradjon-e, vagy alább vonúljon. A király (sept. 16-án kelt levelében) feltűnő határozatlansággal Básta-ra bízza, hogy Kassán maradjon-e, vagy serege leghívebb részével Erdélyhez közelebb mozdúljon, — »a mint inkább szükségesnek látja« — s levelezzen e felől Mátyással.²⁾

Látszik a dolog menetéből, hogy Bástának nem nagy kedve volt a maga részéről Erdély megtámadásához, ő jobb' szerette, hogy a vajda kaparja ki a gesztenyét a tűzből; serege sem volt elég. Egész meglepetve érzi magát, midőn (szept. 15-én) Mihálytól követek érkeznek hozzá, hogy miért nem küld segélysereget, — a vajda már több nap óta Erdély határán áll, teljes fegyverben s csak azt várja, hogy Básta jelt adjon a támadásra. Hozzá téteti a vajda egész nyomatékkal, (a miből egy szó sem volt igaz), hogy a török császár kínálgatja a zászlóval s neki akarja adni Oláhország mellett Moldvát és Erdélyt is, ha hozzá áll, — a mely ajánlatokra, ha cserben hagyatik, kénytelen lesz rá állani. Ha katonaságban nem tehetik, legalább pénzben küldjenek segítséget, mert neki népe elég volna, csak lenne miből fizetnie őket.³⁾ Básta vála-

¹⁾ Szamosközy II. k. 268. l.

²⁾ Rudolf levele Bastához (Pilsna 16. sept. 1599.) a bécsi titk. ltb. fog. Hung.

³⁾ Mihály vajda követei (Székely János és Prybék Mátyás) által a következőket izente Bástának:

szában biztatja a vajdát pénzsegélyvel, katonákat most nem küldhetvén; legyen nyugodt — izeni neki — ő felsége bizonyára nem hanyagolja el az ügyet, ha már egyszer kezébe vette volt, ha kissé talán késnék is.

A vajda követeit Básta szép szóval elégíti ki; de annál inkább látjuk Mátyás főherczegnek (szept. 15.) tett jelentéséből, hogy mennyire mást várt ő Mihály vajdától. A vajdában nem tud

1. miért nem küldték a segélyt »dem beschehenen entschluss nach«;

2. tudósít, hogy »etliche viel tag« egész seregével, ágyúival és hadifelszerelésével az erdélyi határon áll és várja naponként »des Obristverwalters schreiben, wann er solle fortrucken«;

3. jelenti, hogy ha a dolog abban marad, »grosse gefahr von Moldauern, Siebenbürgern u. Türken darauf stehe«;

4. ha néppel nem, segítsék pénzzel; — az ő vagyona teljesen ki van merítve;

5. »es hab ihme der Türkisch Kayser unlengst sein kais. fahnen, mit schreiben zugeschickt, darin er ihne privilegirt, dass er ihme die Walachey, Moldau u. Siebenbürgen zu ewiger erblicher besatzung geben u. einräumen wölle, welch er aber bishero nicht angenommen«;

6. akarna a császár hűségében megmaradni, csak őt se hagyják el;

7. a követeket jól ellátva küldje vissza. Másnap még azt is jelentették, hogy ha sem pénzt, sem katonát nem küld (Básta) a vajdának, kénytelen lesz a szultán zászlóját elfogadni »die schuld aber wöll er alle auf ihne k. Obristverwalter bej Irer May. legen.“

Básta felelete Mihály v. izeneteire:

1. Hogy segélyt nem küldött, oka az, mert a sziléziai lovasság és gyalogság, »nicht mit richtiger bestellung hinein gelangt.«

2. Ezért is nem írtak a vajdának, s mert pénz sem volt kéznél.

3. Ne kételkedjék, ő fge bizonyára nem fogja az ügyet elhanyagolni, ha már egyszer magáévá tette, »ob es wol etwas spatt möcht zugehen.«

4. Ő fge elküldötte báró Ungnadot, hogy pénzt kerítsen (geld aufzubringen.)

4. A török szultán ígéreteit a mi illeti, tudja a vajda, milyen »process führe« a török s milyen ezzel szemben a császári »gnad u. gemüth.«

6. Hogy állhatatosnak nyilvánítja magát, az nagyon dicséretre méltó, ő fge mindenesetre elismeréssel fogja fogadni.

7. Pénz most nincs kéznél, de mihelyt lesz, rögtön küldi sietve; *azalatt legyen türelemmel* s ne kételkedjék, hogy ő fge ki nem elégíti.

(Másolatban a bécsi cs. és k. titkos levéltárban, Hung.)

bízni, mert — úgymond — nyilvánvaló, hogy a bíbornoknak hűséget esküdött s csak nem rég is *azt a hírt terjesztette el, hogy Erdélyt már megtámadta* s most ilyen követelésekkel lép fel. Azt hiszem — folytatja Básta — hogy a kardinállal titkos egyetértése van s ez a követküldés sem czéloz mást, mint hogy a mi helyzetünket és céljainkat kifürkészsze.¹⁾

Ez alatt oláh követek a főherczegnél s Prágában is sürgették a vajda kívánalmainak teljesítését, nem feledkezvén meg soha azon nyomaték használatáról, hogy a török nagyon csábítgatja magához Mihály vajdát, — ne kényszerítsék, hogy csakugyan átálljon.

Okt. 4-én összeült az udvari tanács, hogy tüzetes tárgyalás alá vegye az erdélyi dolgokat, — hogy mi történjék az egyezkedéssel, Endrével, s Mihály vajda tervezett támadásával. A kérdés ügyes megoldását Szilágyi Sándor méltán »diplomatai remekmű«-nek nevezi. — Csakugyan ezt a kétszínű politikát, a mily ügyesen volt kigondolva, oly sikeresen keresztül is vitték. Erdély is el lőn foglalva, a bíbornok is elveszett, de azért a dolog odiumát sikerült Rudolfnak a külföld előtt magáról elhárítani.

Az oláh követek sürgetése a pénzsegély küldésére irányult. Felpanaszolták, uroknak rosztól esik, hogy az erdélyi támadást oly sokáig húzzák-halasztják; vádat emel a vajda Básta ellen, a miért tőle nemhogy segélycsapatokat, de még feleletet sem kapott; Básta áruló, — izeni urok — a ki 7000 arany forintot fogadott el a bíbornoktól; vagy küldjék a pénzt, vagy oldozzák fel hűség-esküje alól.

Az udvari tanács véleménye abban összepontosúl, hogy

¹⁾ *Básta jelentése Mátyás főhgnek, a Mihály vajda követeiről s azok kívánalmairól. (»Caschau 15. sept. 1599.«) »Ich kann des Walachen sein gemüet nit recht ergründten, weil derselb mit solicher umbständigkeit umghehet; dann man wais gewiss, dass er dem Cardinalen geschworn, oder gehuldiget habe u. dass leztermall liess er allhier erschallen, als hab er Siebenbürgen angriffen, jetzt aber schickt er leüth mit dergleichen begern u. ansuchungen. ... Ich glaub aber gewisslich, sy werden mit dem Cardinalen einen haimblichen verstandt undtereinander haben, u. diese jeczige lächer schickung seye auf anders nichts, dann dardurch unsere anschleg oder fürnehmen zuerforschen angesehen.«*

Oldalt: »describatur pro imperatore; factum 23. sept.«
(Eredetije a bécsi cs. és k. titkos levéltárban Hung.)

Erdélylyel sem szakítandó meg egészen a tárgyalás, a pápai követ által, de *Mihály azért minden áron megtartandó szándékában*, most pénzzel kell kielégíteni, kapja meg az évi segélyösszegnek negyedrésztét, 25,000 frtot, — *az idő mihamar meghozza, mi lesz a további teendő.*¹⁾

Látszik ebből is világosan, hogy Erdély megtámadtatása Mihály vajda által régóta elhatározott dolog, nyílt titok volt, de az időt még nem látták elérkezettnek az udvarnál.

Mihály vajda, ügyei állásáról a prágai udvarban, csak saját követeitől értesülhetett, — a királyi követ »állandó pártfogás«-ról biztosító levéllel csak később indult. De a vajdának elég volt annyi. Ő különben is tovább ment már, mintsem a visszalépésre csak gondolni is akart volna; — annyira bele képzelte már magát az erdélyi fejedelmi székbe, hogy eszeágában sem volt vérmes reményeiről lemondani.

VIII.

Az erdélyi viszonyok. Endre jóhiszemősége. Első tanácsosa, Kornis Gáspár, állítólagos árulása. Endre gyanakodását a vajda hűségesküldözéssel altatja el. Követségek. A vajda elhíveti, hogy a törökre készül; hadiszereket s katonákat nyer Erdélyből.

Báthori Endre élehetetlen jóhiszeműségével maga készítette magának a sirt. Ez szószerinti értelemben is szomorú valósággá vált. Politikai martyr-halált szenvedett testvérének, Boldizsárnak, koporsót faragott gondtalan óráiban²⁾, nem is sejtette, hogy magának készíti.

Azt hitte, csak Magyarország felől fenyegetheti veszély, onnan is oszladozni látta a vészfelhőket a láthatáron. Őt, a ki a vallásos nemes kedélynek, a naivságig nyílt jellemnek, emberszeretetnek példányképe lehetett volna, élettapasztalás, életbölcsség hiányában könnyű játék volt elaltatni, rászedni oly lelketlen

¹⁾ Közölve *Hurmuzaki*: Docum. Istoria Romanilor cz. m. III. k. 334—339. l.

²⁾ *Szamosközy* II. k. 279. l.

ravasz cselszövőnek, a minő Mihály vajda volt, — főkép midőn legfőbb tanácsosai is, a kik környezék, nagyon lágyemeleg jóindulattal viseltettek iránta.

Első tanácsurát, Kornis Gáspárt, a fejedelem mostoha-öccse, Ifjú János, nyíltan árulónak nevezte.¹⁾ Az egykorú történetíró Somogyi Ambrus határozottan árulással vádolja Kornist, hogy midőn Mihálnál követségben járt, személyes gyűlöletét a fejedelem iránt, elébe tette volna hazája jólétének s maga tüzelte volna Mihály vajdát, hogy Erdélybe törjön s a bibornok fejedelmet üzze ki, s hogy Csomortáni Tamást, egy székely ifjút, a ki a vajdához bejáratos volt, rábeszélte volna, tolmácsolná azt a vajdának, mintha Endre azt izenné és parancsolná, hogy Havasalföldből rögtön távozzon, mert a vajdaságban meg nem tűri sem ő, sem a török. Vádolja továbbá, mintha azután is Kornis írta volna Mihálynak, hogy mikor van a legalkalmasabb idő az Erdélybe ütésre, s hogy a Szeben alatti csata előtt is, az erdélyi sereg állásáról, pontosan tudósította volna a vajdát.²⁾

Ezeket a súlyos vádakat nem látjuk igazolva a többi forrásokból, sem pedig az események tanúságából. Annyi áll, hogy Kornis nem tartozott őszinte hívei közé a fejedelemnek, választása ellen is felszólalt a megyesi országgyűlésen, a törökkel való alku-dozást is rossz szemmel nézte, — szóval megmaradt Endre alatt is mintegy *királypártinak* s később is ő lett egyik legbuzgóbb zászlóvivője Rudolf ügyének Erdélyben. Hogy Mihály vajda szolgálatában is első volt, abból még nem következik, hogy áruló lett légyen,

¹⁾ *Simigianus* (Somogyi) *Ambrosius*: *Historia rerum Ungaricarum et Transylvanicarum* 189. l. Ifjú J. »*Casparum Kornis proditorem nominans et inelamitans, ac fraternae caedis (t. i. Boldisárnak) reum dictitans, vehementer ostendit atque exacerbavit.*«

²⁾ *Simigianus* id. m. 189—190. l. Kornis, mint követ »*Michaellem Vaivodam subdole contra Andream principem exacerbavit, imo ex suo cerebro multa confinxit, edocens illum, quomodo, quibus mediis, qualive occasione esset irrumpendum in Transylvaniam.*« »*Thomam Csomortani... evocabat et docebat... Andream hoc jubere et mandare, ut Michael relicta Transalpina confestim excederet, alioquin captum etiam adducturum.*«

Somogyi ugy adja elő, mintha formalis összeesküvés lett volna Endre ellen.

eléggé megmagyarázza azt erős királypártisága. Senyei Pongráczról is (ki szintén a legelső tanácsurak egyike volt) azt mondja Somogyi Ambrus, hogy hasonszórú ember, mint Kornis.¹⁾

De Endrének legnagyobb ellensége önmaga, saját könyelmű jóhiszemősége volt. Rácz János, a vajda titkára, korán jelentette neki, mi készül Erdély ellen Tergovistyében és Prágában.²⁾ Endre előtt az hihetetlennek látszott, megnyugodott a vajda hűségesküjében s mindössze annyit tett, hogy a postákra vigyáztatott. El is fogták így Örmény Pétert, a kinél Rudolfnak és Mátyás főherczegnek egy-egy levele volt, de az egyiket sikerült a követnek lenyelnie, a másikat ügyesen elrejtette.

A vallásos bíbornok-fejedelem, mintha csak bűnnek tartaná még kételkedni is annak az embernek hűségében, a ki arra meg esküdött »az élő istenre, a ki atya, fiú és szentlélek egy bizony igaz isten« s esküjéről ünnepélyes oklevelet állított ki, mind maga, mind pedig bojérjai nevében (jun. 26-án) s a ki a hozzá küldött követeket a legmézes-mázosabb izenetekkel, a legerősebb hűség-esküdzésekkel bocsátotta vissza.

Senyei Pongrácz azzal tért vissza: a vajdának fáj az, hogy daczára esküjének, kételkedik benne a fejedelem, — hogy emelhetné ő kezét Erdély ellen, hisz az nyujtott neki menedéket üldöztetésében, — annak köszöni vajdaságát, — kész hűsége bebizonyítására akár egyetlen fiát és feleségét kezesül Erdélybe küldeni,

¹⁾ *Simigianus* id. m. 191. l. Senyei »*eiusdem farinae homo*« (mint Kornis Gáspár.)

²⁾ *Szamosközy* II. k. 295. l. *Bethlen F.* IV. k. 328. l.

Rácz János kegyetlenül megszenvedett később ezért s azért, hogy a Szeben alatti csatát megelőzőleg, átállott honfitársaihoz. Mihály v. kezébe került és ő »az fejevári pelengér alatt így ölette meg, hogy az térdében mindkét lábát, és az kezét mindkét könyökében elvágatta és úgy hatta az pelengér alatt. De mihelt az egyik lábát elvágták, mindjárt megholt. Mikor így vagdálnák tagonként, nagy hirtelen egy fekete komondor ott terem az oláh drabantok között, azok mindjárt oly igen megrémülnek, hogy banyathomlok az várfelé kezdenek befutni. *Ez komondort, mondják, hogy az Rácz János anyja ördögsíjával cselektette volna az fia megszabadításáért.* De nem tehette szerét. Az anyja akkor Erdélyben volt, és azután az vajda, hogy valami ördögsíget ne cselekedjék rajta, megölette volt.« (*Szamosközy* IV. k. 111. l.)

csak Endre is küldje testvérét, Istvánt, eléjük a Vöröstoronyba, a hol a kitüzendő napra ő is családját elviendi, hogy ott Báthori Istvánnal személyesen találkozáván, némi titkos dolgokat megbeszéljen vele s aztán családját kezéhez adja. Sőt arra is fakadt a vajda, hogy *isten őt oly nyomorúságba süllyeszze, hogy edele fia húsa, itala vére legyen, ha az erdélyieket rászedni akarná.*¹⁾

Sennyeit is elvakították e magashangú szólamok, úgy, hogy Endre előtt oda nyilatkozott, hogy kész fejét leköttni Mihály vajda hűségére.²⁾ Kornis Gáspár, egy újabb követségből visszatérve, nemkülönben »bőrét engedí lenyúztatni« ha Mihály esküszegő s hűtlen lenne.³⁾

A vajda pedig, hogy a lelketlen megcsúfolást teljessé tegye, elhitette a fejedelemmel, hogy Bulgáriát akarja megtámadni, azért küldjön neki harczedzett vitézeket s újonczokat, ugyszintén alkalmas csapatparancsnokokat és hadiszereket; — s Endre, hogy betetézze saját együgyűségét s tanácsosai és követei páratlan vakságát, híven a kéréshez, küldözte a katonákat, a fegyvert, önmaga ellen, szállíttatott a vajdának ágyúkat, lőport, dobokat, zászlókat s más hadiszerszámokat.⁴⁾

A vajda a váratlan meglepetésre épített legtöbbet. Ügyesen titkolta szándékát az utolsó perczig, még saját katonái előtt is. »Úgy elosztotta volt népit Havasalföldiben, hogy önön köztök ő magok is az szolgáló rendek nem tudták, kik és mennyin vannak, — csak hogy az híre inkább el ne menne.« Az erdélyiekkel szemben a váratlan meglepetés csele teljesen sikerült is. Palatics György, a ki csak a betörés előtt tért vissza a vajdától »ezt mondta cardinálnak: én bizony semmi népit nem láttam, hanem vagy háromszáz gyalogja vagyon. — Béldi János szolgáját tar-

¹⁾ Szamosközy Tört. Maradv. II. k. 277. l.; s utána Bethlen Farkas id. m. IV. k. 295. l.

²⁾ Szamosközy id. m. IV. k. 277—278. l. Senieius et ipse capitis periculo se obstrinxit, si unquam id ille tentaturus sit.

³⁾ Bethlen F. id. m. IV. k. 297. l. Vitam etiam suam facile se impositurum affirmare (mondja Kornis) atque spondere pro Michael V., nihil quidquam tale illum intendere, atque statuere velle, quod si aliter fieret, vivo sibi corium detraheretur in ignominium sui nominis.

⁴⁾ Szamosközy id. m. II. k. 272. l.

totta szüntelen Havasalföldiben kémségben ; egy néhányszor meghozta azt, hogy Erdélyre készül, kit Béldi értésire adott az cardinálnak, de nem hitte. Ő maga is Béldi bejött udvarhoz, megmondta, mint vagyon az dolog. Mond neki cardinál: ne higgye János uram kegyelmed, hiszen most jött Sennyei Pongrácz onnét, azt mondja, hogy jó szívvél vagyon hozzánk az vajda.«¹⁾

Ezzel az élheterlen jóhíszeműséggel ásta meg Báthori Endre magának a sírt.

IX.

Mihály vajda támadását sietteti. Két kémlelő oláh követtség Erdélyben. A vajdát neje kéri, ne legyen hálátlan Erdély iránt, ne támadja meg. Mihály hajthatatlan. Táborba szállása s Erdélybe ütése.

Mi fejti meg a vajda hirtelen támadását?

Láttuk, hogy a császári udvarból követei jó híreket hozhatk ugyan, de tényleges eredményt, a pénzküldést illetőleg, még mindig nem. Bástától is csak azt hallhatta, hogy katonaságot nem küldhet, pénzért lépéseket tesz a császárnál, az állítólagos combinált támadásról pedig Básta tudni sem akart. Hogy mégis elhatározta Mihály vajda, hogy már most támadólag fellép, annak magyarázatát egyrészt a vajda jellemében és céljaiban, másrészt a viszonyokban találjuk.

A pápa közvetítéséről tudomása volt, a tárgyalás hogy szépen előhalad, nem volt ingyére s nem ok nélkül tarthatott tőle, hogy a kiegyezés még létrejöhet a király és Endre között (e végből volt az országgyűlés is hirdetve okt. 18-ára Gyulafejérvárra): s ennek minden áron eleibe kellett vágnia. Katonája volt elég, a kik úgyis huzták a zsoldot. A pénzsegély felől határozott biztatást hoztak követei Prágából. Hogy Básta nem mozog, annak magában még örülhetett, mert csekély erejével segíteni nem tudna sokat, de Erdély meghódítása esetére ellenőrizni igen is tudná. A kölcsönös gyűlölet is hamar lángot vetett a két nyers harcos között. Önző terveire nézve a vajdának jobb volt (bár e miatt elégedetlenséget

¹⁾ Szamosközy IV. k.

színlelt), hogy egyedül, a király generálisa nélkül hajtsa végre Erdély meghódítását.

Biztatta és siettette őt Erdély készületlensége is. Követei, Mihálcsa krajovai bán és Rácz György (kik színleg azt kérték, hogy míg urok Bulgáriában hadakozik, biztosítsa a fejedelmet, hogy Erdély felől [mitől sem tarthat] azzal a hírrrel tértek meg, hogy Endre hadait a szászsebesi táborból haza bocsátotta.¹⁾

Az utolsó és legarczátlanabb követség (Damianus Vizter és Préda) azzal kereste meg Endrét, Mihály nevében, hogy csapatait engedje Erdélyen keresztül vezetni a török ellen. Endre az felelte erre, hogy Magyarországon nincs szükség ő reá a török ellen, jobb szolgálatot tehet, ha a Dunán-túlra Bulgáriába üt.²⁾

Az erdélyiek szemét még ez sem bírta felnyitni. A gyanút, a mit ez utolsó követség által felköltött, eloszlatta a vajda az erdélyi követnek, Csomortáninak (okt. 9-én) adott, békéről esküdöző feleletével.³⁾

Mihály vajda pedig nem akarta a jó alkalmat elszalasztani; az időt nagyon alkalmasnak találta a támadásra. Báthori Endre mit sem sejt és készületlen, — a király elvben elfogadta ajánlatát, bár határozott parancsot a támadásra még nem adott, jó indulattal viseltetik s készíti a pénzt. Básta ugyan nem fog segédkezni a Végek felől való támadással, — de nem is lesz nyűg nyakában, a biztosra vett győzelem esetén.

Voltak ugyan közvetlen közelében a vajdának, kik intették és kérték, állana el a tervezett Erdélybe ütéstől; de ha nem ellensúlyozta volna is első tanácsosa, Mihálcsa bán, ezeket biztatásával, — Mihály úgy sem tágitott volna most már. Neje, Stanca, egy nemeslelkű, szelid nő, könnyek között kérte, tegyen le tervéről: szerinte Erdély megtámadása jog- és méltánytalan, — emlékeztette férjét, hogy Erdély volt az, mely menhelyet nyújtott

¹⁾ *Bethlen Farkas* id. m. IV. k. 314. l.

²⁾ *Bethlen* id. m. IV. k. 320. l. *Istvánfi* Miklós id. m. 737. l. szerint azt mondotta a vajda, hogy a *császár parancsára* Magyarországra kell vezetnie seregeit, azért bocsássa Erdélyen át.

³⁾ *Bethlen* id. m. IV. k. 333. l. az említett szombati nap, melyen Csomortánt fogadta a vajda, okt. 9-ére, nem (mint *Bethlen* mondja) 11 ére esett. (*Kulcsár* krónikája ugyanerről 89. l.)

nekik, midőn Sándor vajda elől menekültek volt; hogy a Báthoriak pártfogása segítette őt a vajda-székbe, hogy Erdély mentette meg Szinán basa támadásakor. Hogy nem borzad vissza jóltevői ellen emelni kezét; hogy nem fél az istentől, a ki azért előbb vagy utóbb megbünteti. ¹⁾

De bár kancellárja, Theodosius logofet is hasonlókép intette a vajdát, szándékában nem ingathatták meg.

Mihály vajda el volt határozva, s tettehez látott.

Ploestibe gyűjtötte össze hadait, hogy felettök szemlét tartson. Seregének magva, színe-java, magyar volt, a csapatparancsnokok nagy része is, a kik a török ellen sok szép győzelmet vívtak Mihály zászlói alatt.²⁾ A zsoldos sereg különben az összes szomszédos nemzetiségek tarka vegyületéből állott: oláh, magyar, (főkép székely és hajdú), lengyel, rác, szász, doni kozák s mindenféle közeli népfajú katona váltogatta seregében egymást. A magyar katonák nagy száma teszi érthetővé azt, a mit források egyhangúlag állítanak, hogy a vajda még indulásuk napján sem nyilatkoztatta ki seregének, hogy ki ellen akarja vezetni őket. Mindössze legfőbb tisztjeit avatta be, de az egész sereget megeskette, hogy akárhova követni fogják s hívek lesznek a hadjáratban. Némelyek szerint azt mondotta volna katonáinak, hogy Erdélyen át Magyarországra vezeti őket, a török ellen; mások szerint (a mi hihetetlen), hogy a császár, mivel Endre fejedelem megbékélt a törökkel s ő többé Havasalján nem maradhat, Magyarországon rendelt neki helyet, oda kell, hogy elkisérjék.³⁾

Igy felkészülve, Bodzavására (Buzeu) indult s a Bodza szoroson át hirtelen beütött Erdélybe (okt. 17-én⁴⁾), a nélkül,

¹⁾ Szamosközy II. k. 286—287. l. Bethlen F. IV. k. 387. l.

²⁾ Kulcsár krónikájában (90. l.) előszámlálja a vajda seregében levő magyar főtiszteket, a következőképen: A Gergicsén való katonának kapitánya *Makó György* vala; utána való kapitányok: *Tárkány István*, *Tamásfalvi János*, *Nagy Demeter* és *Kiss Gergely*. A floresti katonáknak pedig *Nagy Bálint* volt kapitányok; hadnagyok *Horváth György*, *Kiss János*, ezenkívül egy néhányon. A besliák hadnagyok volt *Pekneházi István*. — Szamosközy (II. k. 290. l.) még Kidei Pétert és Szindi Jánost említi. Utána Bethlen F. (IV. k. 335. l.)

³⁾ Kulcsár krónikája 90. l.

⁴⁾ Den 16. oktober fortgerueckt, und den 17. in Siebenbürgen

hogy a határon, vagy a szorosban, legkisebb ellenállásra is talált volna.

Első táborhelyül erdélyi földön, Béli János rétjét választ-

ankhumben. (Szilágyi O. gy. Eml. IV. k. 330. l. Jelentés M. v. betéréséről.)

A mars routa pontos megállapítása különben alig lehetséges, a források zavaros előadása mellett. Jobbára csak a hét napjait említik, a hónap hanyadikát nem. Kulesár krónikájában mindössze egy fix pont van, a Szeben alatti csata napja, okt. 28-a; Szamosközynél is ez és a Havasba felvonulás napja, szerinte: péntek, okt. 22-e. (Úgy látszik, mindkettőjük tudósítása egy közös forrásra vihető vissza, a Kulesár által említett Szindi János írására.)

Kulesár szerint:

kedden = (okt. 19?) M. v. Ploestiben szemlét tart s katonáit megesketi,
 csütörtökön = (21) a Havas alá száll,
 pénteken = (22) »nagy szélvízben« a Havason felvonulni kezd,
 szombaton = (23) táborba szállás Bodzán, a Béli rétjén,
 vasárnap = (24) Prázmárra szállás,
 hétfőn = (25) Szűnyogszegi táborozás,
 kedden = (26) Fogarason túl,
 szerdán = (27) Szeben alatt,
 csütörtök = okt. 28. a csata napja.

Szamosközy szerint:

pénteken = XI. kal. nov. (= okt. 22) felvonulás a Havasba nagy zivatarban,
 szombaton = (okt. 23) Béli rétjén,
 vasárnap = (24) Prázmáron,
 hétfőn = (25) Szűnyogszegen való táborozás.
 kedden = (26) előnyomulás Fogarason át,
 szerdán = (27) Vöröstorony előtt; fegyverszünet, alkudozások,
 csütörtökön = okt. 28-án, ütközet Szeben alatt.

Bethlen F., mint rendesen, ebben is Szamosközyt követi.

Trausch szerint (a legzavarosabban):

okt. 28, (talán 18?) szent Lukács napja, kedd (?) = Prázmári táborozás,

okt. 20 = a brassói követség a táborban,

» 21 = Czejden (= Feketehalom),

» 22 = Sárkány,

» 23 = Fogarason át Kertz-ig vonul,

» 28 = Szeben alatti csata.

totta, a Bodza szorosban, mely gazdag legelőül kínálkozott a lovaknak. A székelyek közé küldötte innen Makó Györgyöt, Havassalyi Istvánt, Dömöllyi Istvánt és Tamásfalvi Jánost, hogy őket felizgassák s csatlakozásra bírják. Nem is volt nehéz az elégedetlen háromszéki, csiki s gyergyai székelységet régi szabadságuk visszaállításának ígéretével fellázítani. Tömegesen gyűltek a zászló alá, lerombolták a fékentartásukra épített Várhegyet s mintegy ezeren siettek a vajda serege után.

A vajda másodszor Prázsmáron ütött tábort. Oda hivatta Brassó előljáróit, hogy a várost magának hódoltassa. A szászok élelmiszerekkel megrakodva s egy szekér ágytakaró pokróczot is hozva a katonák számára, jelentek meg a vajda előtt s kérték, ne kívánja, hogy a fejedelemnek adott hitöket megszegjék, intézze el előbb ügyét a cardinállal; magok részéről ígérték, hogy semmiféle ellenséges lépést nem tesznek ellene, csak városukat hagyja bántatlanul. Mihály is látván, hogy mind tőle, mind a fejedelemtől félnek, megelégedett a semlegesség ígéretével, s kíméletet ígért, de katonáit azért meg nem akadályozhatta, hogy a brassaiak rovására is széltiben ne raboljanak.

Prázsmárról, a hol egyetlen házat sem hagytak lakható állapotban, több csapatban indult előre a havaseli sereg. Előzönlötte az egész Barcaságot. A félreeső Rozsnyó vidékét kivéve, minden egyes falunak volt ott oka siratni kezök nyomát. Szűnyogszegen ütötték fel harmadszor a tábort. A közeli Földváron Béli János udvarházánál egy hívatlan látogatást tétetett a vajda, megköszönendő a gazdag székely főúrnak, hogy egykori ellenfelének, Milne vajdának, menedéket nyújtott. E látogatás a fejevári országgyűlésen levő Bélinek hatszáz juhába, udvarháza felgyújtásába s összes gazdagsága feldúlásába került.

Gyulafejevárt pedig azalatt összeült az országgyűlés, hogy a béke felől tárgyaljon. A második nap mint villámütés jött a hír, hogy a délkeleti határ lángba borult. ¹⁾ A fejedelem s a ren-

¹⁾ A hír vételét a fejedelmi udvarban, Szamosközy (II. k. 296. l.) s utána Bethlen, nagyon regényesen, így adja elő: A brassói bíró, Hersel Valentin, a vajda beütésekor küldött levelet a fejedelemhez, hogy

dek szinte fejöket vesztették, látva, hogy a lángok már-már átsap-
tak felettök. Lázás sietséggel tették meg, a mit megtehetőknek
hittek: futárokat küldöttek szét az országba véres karddal, általá-
nos felkelés hirdetésére, de már késő volt; írtak segélyért Jere-
miásnak, a moldvai vajdának is, de a levél elfogatott. A fejede-
lem rábízta a kormányzást testvérére, Istvánra s Gyulafi Lászlóra,
maga pedig a szász-sebesi táborba indult, hogy személyes jelen-
léte által is siettesse a vitézlő rend gyülekezését.

Brassó vidékén minden csendes, csakis néhány lengyel portyázó lovas
mutatkozott Bodza táján, de emberben, avagy marhában azok sem tet-
tek kárt. A futár, kit e levéllel indítottak, alig hagyta el a várost,
midőn egyszerre szertekalandozó havaseli csapatokat látott minden-
felől feltűnedezni. Brassótól el volt immár vágva, oda vissza nem térhe-
tett, azért sietett előre s menten ment Gyulafejevárra. Megérkezvén az
udvarba, a levelet Kornis Gáspár vette át tőle, a ki fel volt jogosítva a
fejedelem leveleit felbontani. A levélhező, mert nem kérdezték, semmit
sem szólt az útközben látottakról és hallottakról, azt hitte, a levélben
meg van írva minden részletesen. Kornis bement a fejedelemhez, hogy
megjelentse neki a brassói jó híreket. A futár azonban, alighogy el-
hagyta az udvart, úton-útfélen újságolta, hogy M. v. népével betört,
Brassót körülözlötték s ő maga is, isten csodája, hogy megmenekül-
hetett előlük. Egy szempillantás alatt elterjedt Fejérvárt a rémhír, csak-
hamar az egész város zsongott attól, mint a méhköpű. Az udvartól sem
maradhatott az sokáig távol. Sibrik Gáspár, a testőrség parancsnoka,
hívatalos ügyben Kornishoz ment épen, nem is képzelte, hogy a generá-
lis ne tudna a városban elterjedt hír felől. Hogy vagyunk? kérdi Sibrik.
Nagyon jól! feleli Kornis s átnyújtja a brassói levelet átolvasás végett.
Sibrik csak elhült, a mint látta, hogy az udvarban még mit sem tudnak
M. v. beütéséről; Kornis pedig egész magánkívül volt a levélhező eszte-
lensége felett, hogy neki mit sem szólt. Tüstént maga elé hívatta, a
legkeresettebb szidalmakkal illette, deressel, akasztófával ijesztgette s
felindulásában tán szétzúzta volna fejét buzogányával, ha Sibrik közbe
nem lép. Kornis aztán rohant a fejedelemhez, hogy a közelgő veszélyről
tudósítsa. A fejedelemre villámként hatott a hír. Idő kellett, míg fel-
ocsúdott a váratlan meglepetés zavarából; mire rögtön tanácsot tartott a
körülbírt-levőkkel, hogy mi legyen a teendő.

X.

Mihály vajda előnyomúlása Erdélyben. — A pápai követ békülési kísérletei. A vajda a Vöröstoronyi szoros előtt. Egy napi fegyverszünet. Előkészület a harcra. A seregek felállítása. Létszámuk. A Szeben alatti csata.

A Brassótól Fogaras és Szeben felé vezető úton nyomult előre a tarka sereg, melynek az utána húzódó hosszú kocsisor, néprándorlás képét kölcsönözte. A vajda s a gazdag bojárok magokkal hozták családjaikat s kincseiket nehogy időközben, ha a török, vagy tatár beütne Havasalföldre, mindenüktől megfosztassanak. A mint a szűnyogszegi táborból felkerekedett a vajda s Sárkány tájára ért, ott találta őt a pápai nuntius levelével, mint követ, egy előkelő erdélyi nemes, Csejthi Izsák. A pápai követ még mindig hitte, hogy a vajdát visszatérésre bírhatja, ha meggyőzi őt, hogy a király s a fejedelem között az egyezség már-már meg van kötve. Intette a vajdát, hogy meg ne zavarja a békés kiegyezés s a keresztyénség szent ügyét s meg ne szegje az esküvel erősített frigyét, — gondolja meg azt is, hogy a szerencse változó: *ma neked, holnap másnak.*¹⁾ Mihály vajda felelete az volt, *nem saját akaratából, hanem kegyelmes ura, a császár parancsából jön.*²⁾ Útját megszakítás nélkül folytatta.

Okt. 26-án már a Vöröstoronyi szoros bejáratánál, Talmácsnál üttötte fel táborát. Valószínű, hogy szeretett volna Szebenhez hamarabb érni, mint az erdélyi sereg, mert bízott, hogy a szászok hozzá állanának,³⁾ — de Endre megelőzte őt. — A szoros bejáratánál helyezte el a szekereket, ott hagyta családját is a vajda, de ő elébb akart vonulni, mert tetemes serege nem tudott volna itt kellőleg kibontakozni. Hogy jól felkészüljön az ütközetre, időt kellett nyernie, s mert csapatokat is várt a Vöröstoronyi szoroson át

¹⁾ Szamosközy II. k. 307. l. »Sciret variabilem esse fortunam, et qui nunc alienum bello iniquissimo involare pergeret, mox de suo tutando dimicare cogeretur.« Bethlen F. IV. k. 361. l.

²⁾ Jelentés a Szeben alatti csatáról Szilágyinál Erd. O.-gy. Eml. IV. k. 333. l.

³⁾ Bethlen F. mondja IV. k. 363. l. Mikó Ferenczre hivatkozva.

(többek közt Baba Noák hirhedt szabadesapatát) s ágyú is elmaradtak.¹⁾ Okt. 27-én ütközni azért sem akart, mert oláhjainak ünnepe volt: sz. Lukács napja. Segített is magán szokott ravaszságával. Békülési hajlamot színlelt, úgy hogy maga a pápai követ is átjött hozzá, a fejedelem táborából, mely már szintén Szeben alatt állott.²⁾ A nuntius, bár gyöngélkedő volt, minden követ megmozdított, hogy az összezsapást megakadályozza; de mind hiába. Mihály vajda a császár nevével takarózott s főkép három okot hozott elő, a miért támadását intézte: 1. mert e felől a császárnak 14 levele van nála s engedélye van ahhoz a török szultántól is; 2. mert értésére jutott, hogy Erdély, Lengyelország és Moldva egymás között szövetséget kötött; 3. mert a fejedelem ráírt, hogy a vajdaságot tegye le, mivel a török Havasalföldében túrni nem akarja.³⁾ A pápai követ minden erőlködése sikertelen maradt, —

¹⁾ *Simigianus* id. m. 194. l. mondja, hogy ágyú egy napi járó földre elmaradtak.

²⁾ *Haidenstein* szerint (id. m. 346. l.) Endre élelmiszereket is küldött a békétárgyalás alatt Mihály v. táborába.

³⁾ *Szilágyi S.* Erd. O. gy. Eml. 419. l. Bocskai, jelentése szerint, a pápai követől hallotta, hogy neki a vajda azt mondotta »tribus potissimum de causis ad tentandam Transylvaniam adductum esse: primo *ex mandato*, Mis V^{rae} S., seque de iis rebus quatuordecim litteras a M^{te} V^{ra} S. habere; fecisse id *ex annuentia Turcarum quoque imperatoris*. Secundo: intellexisse se confederationem Polonorum, Transylvanorum et Moldavorum factam esse... se tanquam illorum adversariorum regno deturbare voluisse. Tertio: manifeste scripsisse sibi cardinalem, quod regno abscederet, Turcarum siquidem imperatorem nequaquam eum diutius ibi passurum.

U. o. 330. l. Jelentések Báthori Endre bukásáról: »Des Cardinals schreiben u. sein aigene handschrift, genugsamb ausweisen, (dass der Cardinal) dahin getrachtet, wie der Michael weijda ainer seits von den Türggen, anders thails von Muldauern und Tartern und von ime Cardinal umbringet u. den Türggen in die gewalt gebracht worden mochte“ stb.

U. o. 333. l. Mihály v. azt írta volna a pápai követnek Erdélybe ütése felől: „Sciat non proprio meo motu esse factum, verum a M^{te} Sua S. domino meo clementissimo mihi esse demandatum, (quia Cardinalis) per primum suum legatum mihi nunciavit, quod ego *ex provincia mea Transalpina decedam* (??); in Transylvania locum mihi designabit, nam Turcae me inimicissimum ipsis non patiantur, nec foedus aliquod stabile propter me inter Turcas et Transylvanos fieri posse.

eredmény nélkül kellett, hogy visszatérjen. Az, hogy egy napra, okt. 27-ére fegyverszünetet kötöttek, csakis a vajda malmára hajtotta a vizet, mert így volt ideje seregét előrevonni s előnyös helyen felállítani.

Káros tévedés volt a pápai követből s a fejedelemtől, azzal hitegetni magokat s az erdélyi tábornokot, hogy talán még visszatérésre bírhatják a vajdát. Mihálynak csak jó szolgálatot tettek azzal, hogy hiábavaló békülési kísérletekkel bizonytalanságban tartották harcuzó seregüket s tétlenül állottak, míg a vajda erősen készült a harcra, s újabb erősítést és ágyúkat kapott. Szamosközy hanyagságot vet szemökre az erdélyi csapatparancsnokoknak, hogy az alkudozásokba bízakodva, tétlenül vesztegettek.¹⁾

Gróf Illésházi »Feljegyzései«-ben azt is mondja, hogy »kívánta a vajdától Báthori cardinál, hogy ketten megvínának s ne vesszessék a keresztyénséget, de Mihály vajda nem akará.«²⁾

Az okt. 27-iki fegyverszünet idejére kölcsönösen kezeseket adtak egymásnak, — a fejedelem Székely Mózes és Bogáthi Menyhértet, a vajda pedig Préda és Postelnik György bojárjait. Az erdélyi kezesek még egy utolsó kísérletet tettek a vérontás megakadályozására. Kérték a vajdát, hogy a harctól álljon el s maradjon hű a régi szövetséghez, emlékeztették az Erdélytől nyert jótéteményekre, a hadi szerencse forgandóságára, *nehogy midőn idegen országra vágyik, a magát is elveszítse*, — hisz semmiféle

Ezekre a vádakra u. a. jelentés szerint Endre rögtön válaszolt, a szebeni csatát megelőzőleg, t. i. »Die sequenti allatae sunt a Cardinale litterae, in quibus deo advocato teste, negavit se nec ea ipsi per quemquam legatorum suorum nunciasset, nec vavvodae Hyeremiae de eo quicquam scripsisse.«

A pápai követ azt is mondotta volna Mihálynak, hogy Rudolf parancsolja: térjen vissza Erdélyből. »Als aber er weyda den kais. bevelch zu sehen begert, der nuntius vermeldet, solcher bevelch wäre nit in iren, sondern des Cardinals handen, soll er weyda darauf geantwortet haben, er hette von der kays. Maiestät ain andern bevelch in busen, dem wollte er nachkumben.« stb. (U. o. 330. l.)

¹⁾ Szamosközy id. m. IV. k. 313. l, »Negligentia pestis in bello.«

²⁾ Gróf Illésházy feljegyzéseiben (az Akademia kiadv.) 1599. évsz. De ez nem valószínű.

igaz oka a harcra nincs, a fejedelem és a király között is már-már meg van kötve a kiegyezés.¹⁾

A vajda azt felelte ezekre, hogy nem óhajtja a szövetséget azzal, a ki kivonta magát a keresztyénség szövetségéből s a keresztyén név esküdt ellenségével, a törökkel fogott össze, — azzal, a ki nem elégszik meg a magáéval, hanem őt is ki akarta űzni havaseli vajdaságából; de mégis, nehogy megátalkodottnak látszassék, megbékél a következő feltételek alatt: állítson ki a fejedelem hitlevelet, hogy a császár hűségétől soha el nem tér; *fizessen hadi költségül százezer forintot; hagyja sértetlenül s a maga függetlenségében Havasalföldét*; vessen fátyolt minden sérelmeire. Mások szerint még ezt is kívánta volna: *engedje vissza a bibornok a fejedelemséget Báthori Zsigmondnak, akit mesterkedéssel forgatott ki abból; ő maga térjen vissza Lengyelországba, püspökségébe, úgylis inkább papnak, mint uralkodónak való.*²⁾

Endrének fel kellett háborodnia illetlen feltételek hallatára, önérzettel s megvetéssel gondolt a vakmerőre, a ki még az imént hűbéresküt tett le neki s most ily fenhéjázva szabná a gúnyos feltételeket. Belátta, hogy itt a kardnak kell dönten. Hadi tanácsot hívott össze. Már azelőtt, a hogy Fejérvárról elindult, voltak, a kik tanácsolták, hogy húzni, halasztani kell a háborút, ne bizzák az ország sorsát egyetlen csata kimenetelére, mert ha győznek is, csekély számuk miatt nem használhatják ki eléggé a győzelmet, a nyerhető csekély eredmény nincs arányban a roppant veszteséggel a csatavesztés esetén. Mert mit várhatnak egyebet a legjobb esetben is, mint hogy lemészárolhatják jókora részét a vajda seregének s némi csekély zsákmányt ejthetnek, — mig ha legyőzetnek, elveszett az ország. De ha a háborút elnyújtják, a vajda nem lesz képes oly különféle elemekből álló seregét

¹⁾ Szamosközy II. k. 309—310. l. Bethlen F. IV. k. 378. l.

²⁾ Szamosközy II. k. 311. l. Bethlen F. IV. k. 381. l. His utcumque tolerabilibus conditionibus ferunt alii adiectas: *ut principatu Andreas resignato, Sigismundum Bathorium, quem astu et clandestina machinatione eliminatum ab eo suspicabatur, e vestigio restituendum curaret: ipse Poloniam, suumque sacerdotium repeteret, quippe quem sacris magis, quam armis tractandis idoneum, tum religionis, cui se addixisset, institutum, tum natura et mores, tum etiam patruus ejus Rex Poloniæ consecrasset. (??)*

összetartani, mert az időjárás, az élelemhiány, a harcz fáradalmái, a zsoldhiány, a lázongás, a rablásba merülés meg fogja törni az ellenség erejét — s az, a vezér erélye daczára is, magától szét fog zúlleni. Az erdélyi sereg pedig csak három nap alatt is tetemes növekedésre számíthat, mert hisz eddig nem hogy a táborba érkezni, de még felülni sem volt ideje a megyék katonaságának. — Emelkedtek hangok a mellett is, hogy a tábort Szeben falai alatt állítsák fel s vegyék körül szekérsánczczal; így — vélték némelyek — sokáig védhetnék magokat, élelemmel bőven el lehetnének látva a város felől, a támadást ágyúkkal is visszaverhetnék s kirohanásokkal nyugtalaníthatnák a vajda úgy is türelmetlen, katonai fegyelemhez nem szokott seregét, míg időközben fegyverszünetekkel, alkudozásokkal, követváltással kellene próbára tenni s kifárasztani az ellenség harczy kedvét. Ez a vélemény sem talált visszhangra. A haditanács a megütközést határozta el, úgy vélekedvén, hogy most már a tisztességes visszavonulás útja el van zárva.¹⁾ Szikszay Imre arra intette a fejedelmet, hogy legalább saját személyét helyezze biztonságba, hagyja el a tábort, ne bízsa életét egy kétes kimenetelű ütközet szerencséjére, nehogy a várnai és a mohácsi eset ismétlődjék. A fejedelem állítólag így felelt volna arra: *Ugy tennék tán, ha a te helyzetekben volnék, de mivel a sereg feje vagyok, eszemágában sincs, hogy szökevényynyé s az enyéim árulójjává legyek.*²⁾

Felvirradt okt. 28-a, egy szép csütörtöki nap. Az erdélyi kezesek kora-hajnalban visszatértek a vajdától, — Endre is visszabocsátotta a két bojárt. A pápai követ még most sem bírt nyugodni, kocsiba ült s néhány szolgája kíséretében újra áthajtatott az oláh táborba, hogy még egy utolsó kísérletet tegyen a kibékülésre. Mihály vajda szóba se állt vele, csak elvitette a sereg háta megé, őrizetet rendelvén melléje, nehogy bántalmazásnak legyen kitéve.

A vajda pedig hozzálátott serege felállításához, az ágyúk elhelyezéséhez: szóval készült az ütközetre. A fegyverszünet alatt

¹⁾ Szamosközy II. 315—316. l. Bethlen F. IV. k. 368. l.

²⁾ Szamosközy II. k. 316. l. Bethlen F. IV. k. 373. l. „*Et ego id facerem, inquit (cardinalis) si tu essem; nunc quando me principem exercitus esse agnosco, nec semel quidem volo esse transfuga, meorumque desertor.*“

előmozdította seregét Szeben alá egy mérföldnyire, Sellenberk faluig, ahol hullámos dombháton, az erdélyi tábort dominálól előnyös térségen állást foglalt. Az erdélyi sereg Szebentől keletre, Szent-Erzsébet felé, a Szeben folyó jobb partján táborozott, úgy hogy egy részről a város, más részről a Szeben folyó hajlása által bekerítve, szabad mozgásában is akadályozva volt. Így már állását tekintve is, határozott hátrányban volt a vajda seregével szemben.¹⁾

Az erdélyi sereg hármass csatarendben állott fel. Az elsőt mintegy ezer főnyi lovasság képezte, Székely Mózes parancsnoksága alatt, alparancsnokai voltak Lévai Ferencz s Csomortáni. Ehez járult még 300 lengyel könnyű lovas. A jobb szárnyon állott 800 gyalog, részint várőrségekből kivont vitézek, részint a szász városok rendes állománya; ezeknek a parancsnoka volt a jeles Lázár István, a ki Báthori Istvánnak a muszka ellen való harcaiban szép hírre tett szert; segédje volt Aradi György, a brassói gyalogok kapitánya. Az első sor balszárnyát a kék drabantok 600 főnyi csapata képezte, Perussith Mátyás parancsnokuk alatt, a kit Endre fejedelem Lázár István leköszönése után emelt e tisztségre, — segédje volt Thuri Ferencz. Az egész első sornak tartalékaül rendeltetett 500 lovas, Huszár Péterrel és Tahy Istvánnal élükön, kik mindketten Magyarországból hívtak Erdélybe, még Zsigmond által, hadi vitézségök híréért; mellettök volt több nemes között Zalasdi Miklós, Bogáthi Menyhért stb. Ezekhez csatlakozott a jobb szárnyon mintegy 400 gyalog telek-katonaság; a balszárnyon Barcsai András lugosi bán ugyanakkora számú lovas csapattal, — mellé volt adva Sibrik Gáspár a fejedelem apródjainak, a »nemes ifjak«-nak csapatával. — Az első csatasort követte a sereg zöme, azaz a megyei katonaság s a főnemesek csapatai. A milyen sokféle elemből állott ez ép oly kevésé volt alkalmas az egyöntetű működésre. Itt állottak az erdélyi főnemesek közül: Sennyei Pongrácz, Toldi István, Ravazdi György, Bodoni István tanácsurak, Iffjú János, a fejedelem mostoha-testvére (anyja után), Kornis Boldisár (Gáspár fia) és többen. Az egész körülbelől 2000 főnyit tehetett. Két

¹⁾ Szamosközy II. k. 322. l. Bethlen F. IV. k. 386. l.

oldalt a szárnyakon gyalogság állott, körülbelől 1000—1000 főnyi. — A harmadik hadtestet — a tartalékot — mindössze vagy 600 lovas képezte, Mindszenti Benedek vezénylete alatt.¹⁾

A fejedelem maga a sereg zömétől balra, emelkedett helyen foglalt állást s hogy szembetűnő legyen helye, »A« betűvel hímzett zászlóval volt megjelölve. Ő maga a bibornoki ruha helyett könnyed skarlát mentét öltött s egy nemes vérű fekete paripán lovagolt, melyet Zsigmondtól kapott ajándékba. Oldala mellett voltak Csáki István, Palatitz György és mások, főkép a székely nemesség közül.

Az egész sereg tényleges vezérletét Kornis Farkasra bízta (mint kitűnt: farkasra a bárányt), a ki a tizenkettős tanács elnöke volt s a sereg főgenerálisa.

Hogy mennyit tett ki az egész erdélyi sereg, a felett eltérők a vélemények, a kik legkevesebbet 5000-et, a kik legtöbbet, 9000-et mondanak.²⁾ Ez utóbbi számnál több nem lehetett. Az alatt a pár nap alatt, mióta Mihály vajda Erdélybe belopózása köztudomásúvá lőn, ennyi seregnek összetoborzása sem volt könnyű.

Lássuk a vajda seregének felállítását. Itt is három harczonek állott egymásután. Az első sor homlokzatát a magyar harczosok képezték, a kikben a vajda legfőbb reményét helyezé a győzelemre; parancsnokuk volt Makó György s alatta csapatvezérek Lugasi Ferencz, Nagy Demeter, Horyáth György, Gyulai Mihály, Novák Farkas és mások. Így ezek a Székely Mózes csapatával állottak szemben. Az első sor balszárnyán (szemben Lázár István gyalogjaival) állott Baba Noák szabadcsapata, a jobb szárnyon rácz lovasság. A második rendet lengyel-kozákok alkották s nagy tömege az oláh lovasságnak. A harmadik hadosztályt

¹⁾ A sereg felállítását adják Szamosközy és Bethlen Farkas. Egyes apróbb részletekben eltérnek egymástól, sőt néhol magának Szamosközynek története is (II. k.) feljegyzéseitől (IV. k.); de nagyjából így lehet egyeztetni.

²⁾ Szamosközy történetében (II. k. 324. l.) szemtanúk s saját szemé bizonyosságára hivatkozva, 5000-et mond; míg rövid feljegyzéseiben (IV. k. 107. l.) 9000-et.

Istvánfi (id. m. 738. l.) 9000-re teszi az erdélyi sereg létszámát; a vajdának, szerinte, Erdélybe ütésekor 23000 embere volt, mely a székelyek csatlakozása után kétannyira (??) szaporodott.

tette a bojárok hadi contingense, élén magával a vajdával s a fellázított székelység között toborzott ezred.

Hogy mennyi volt a vajda seregének száma, pontosan meghatározni nem lehet. Az oláhok, hogy vitézebbeknek látszassanak, mennél kevesebbnek mondogatták a sereg létszámát, mindössze 8000-nyinek híresztelték. Szemtanúk közül, aki legkevesebbet mond is, 20,000-re teszi, de mondanak 30,000-et is. Hogy két annyinál is több volt, mint az erdélyi sereg, annyi bizonyos.¹⁾ Tény az is (mondja Szamosközy), hogy Mihály vajda serege Erdélyben is egyre szaporodott, sokan zsákmányolási vágyból önkényt csatlakoztak a sereghez, sokan félelemből is, mert a vajda mindenütt, a merre ment, kihirdettette, hogy minden harczképes ember csatlakozzon seregéhez, különben halálfia.²⁾

Az egykorú írók hosszú szónoklatot adnak mind a fejedelem, mind a vajda szájába, melylyel állítólag seregüket csatára buzdították. A fejedelem — ezek szerint — felolvastatta minden zászló alatt a vajda hitlevelét, melyben hűséget esküszik neki; vádolta esküszegéssel, hogy hűbéri fogadását — lábbal tiporva isteni és emberi törvényeket — ily alattomosan megszegte s álnokúl, minden igaz ok nélkül, az országba tört. — Felemlgette a jótéteményeket, melyeket Erdélytől nyert, hogy épen erdélyi pártfogás emelte a vajdaságra, Erdély mentette meg Szinán basától magát s országát; kigyót melengettünk kebelünkben — úgymond —

¹⁾ Szamosközy II. 304—305. l. »Valachi ipsi, quo fortiores videri velint, impudens dictu ac ne creditu quidem facile est, quam pauca suorum manu florintissimam alias provinciam oppressam profiteantur. At nos ex oculorum nostrorum fide, omni remoto affectu, id quod res est testamur. Qui de magnis magna loquuntur, triginta millia qua equitum, qua peditum fuisse memorant. Qui minimum: viginti; Valachi octo tantum; qui medium viginti quinque asserunt.«

Haidenstein szerint (id. m. 346. l.) Mihály v. seregében volt: Endrétől elpártolt lengyel = 2500; moldovai = 3000; magyar = 3000; székely = 6000; oláh, szerb s más nemzetiségű = 10,000; összesen mintegy 25,000. — András fejedelemnek szerinte (mindenesetre hibásan) 16,000 embere volt együtt a százsz-sebesi táborban.

²⁾ Szamosközy id. m. II. k. 305. l. »Valachus quacunq[ue] ingrederetur, edicto proclamari passim jussit, se pro hoste habiturum, praesentique caede moram ulturum, quicunq[ue] armis ferendis idoneus in vestigio sua non sequeretur castra armatus.«

most mérgét ellenünk fordítja, mi neveltük fel a farkasfiút, most minket akar szélyeltépni, — az alacsony, kétes származású kalandor, nem pirúl, a magyarok feletti uralkodásra vágyni, — az, akinek fivérei még most is disznókat őriznek a havaseli erdőkben, vagy pedig öszvérhajtsárok.¹⁾ — Ilyen szenvedélyes kitörésekre fakadt volna, állítólag, a fejedelem, midőn seregét harcra tüzelte.

A vajda sem beszélt más hangból. Ő is hitszegést emlegett, hogy az erdélyiek sem isten, sem a keresztyénség, sem barátaik irányában nem tartották meg hitüket, a miért isten büntetése el nem maradhat. A győzelem gazdag zsákmánynyal jutalmazand — hangsúlyozá serege előtt — bő zsold várakozik abból reátok; ne féljete az ellenségtől — biztatá őket — mert a milyen vezérük, olyan a sereg maga is; szegény pap, a ki sem a béke művéhez, sem a harczhoz nem ért! Festette előttük Erdély gazdagságát s a kínálkozó jó alkalmat a gazdag prédára, a mi egyedül volt képes lelkesíteni szedett-vedett seregét.²⁾

A támadást a vajda kezdette meg, reggeli 9 óra tájban, heves ágyúzással, a mi azonban a tüzéség ügyetlensége miatt keveset ártott: rendesen túllőttek a célon. Annál többet ártott az erdélyieknek, hogy mindjárt az ütközet kezdetén átszökött a vajda táborába egy Zalasdi Dániel nevű hunyadmegyei oláh, kit a Báthoriak emeltek nemességre s ez, az áruló, sietett aztán a vajdát tudósítani az erdélyi sereg állásáról s gyöngéiről.³⁾

A támadást Baba Noák nyitotta meg, az erdélyiek jobb szárnya ellen, de Lázár István vitézül tartá magát s nagy vesztességgel űzte vissza az oláhokat. Segítségükre a vajda a középben állott magyar lovasságot rendeli Makó Györggyel, úgy hogy Baba Noák is újra összeszedhette csapatát s most közösen, két oszlopban támadtak az erdélyiekre. Az egyik, Lázár gyalogjaira vetette magát s köztük dárdáikkal nagy öldöklést vittek véghez; maga Lázár is elesett, állítólag eme szavakkal: örömet

¹⁾ Szamosközy II. k. 319. l. Bethlen F. IV. k. 392. l.

²⁾ Szamosközy II. k. 321. l.

³⁾ De fordult a koczka aztán neki is: egy év múlva az erdélyiek kezébe került s Székely Mózes lófarkához köttetve hurczoltatta meg s testét aztán négy felé vágva, különböző helyeken akasztották fel.

halok meg, hogy ne kelljen szolgálnom a bálátlan papnak, a ki hivatalomtól méltatlanul megfosztott.¹⁾ A másik hadoszlop a közepre, Székely Mózes lovasaira támadt. Itt magyar magyar ellen küzdött, neki-keseredve, elszántan. Sokáig ingott ide is oda is a hadi szerencse, mígnem Mihály vajda erősítést küld az övéinek s Székely Mózes már már engedni kénytelen, helyéből kimozdul, egy zászlót is vesztenek, miután három zászlótartó elesik egymásután; — de íme segítségül érkezik Huszár Péter huszáraival s most egyesült erővel rohanván meg a vajda magyarjait s ráczait, azokat visszanyomják. A hátrálóknak most Mihály vajda hoz segítséget, a többi magyar és oláh lovasságot indítván Huszár ellen, — a ki engedni kényszerül. A vajda ki akarja erőszakolni a győzelmet, merészen közibe vág az erdélyi tábornak, de ez is érzi a pillanat fontosságát, az eddig pihent csapatok is tűzbe mennek s a két ellenséges tábor egészen összegomolyodik. Hirtelen egy váratlan esemény zavarta meg az erdélyieket: fővezérük, Kornis Gáspár, elfogatott. A vajda hátra vitette s minden bántalmazás ellen oltalmaztatta. Azt is rebesgették, mintha önszántából fogatta volna el magát Kornis.²⁾ Ugyanakkor fogták el Ravazdi Györgyöt is, a tizenkét tanácsúr egyikét, kit a vajda odadobott a székelyek dühének áldozatul. Ravazdi ugyanis Udvarhely várának volt kapitánya Báthori Zsigmond alatt s ő volt az, a ki a székely lázadást Apafi Miklóssal elnyomta. Vele egyszerre gyilkoltatott le, a vajda parancsára, a szintén fogolylyá lett Bolyai Gáspár is.

A harcz azért elkeseredten folyt, roham rohamot ért, s engedni egyik fél sem akart. Délután három órára járt már az idő, midőn a fejedelem, elcsüggedve a vezér elfogatása felett s nem bízván összekeveredett serege rendbehozhatásán, odahagyta a csatatér, némi csekély kísérettel. Pedig csalatkozott. A csapatparancsnokok, köztük főkép Székely Mózes, Barcsai András, Tahi

¹⁾ Szamosközy 328. l. *Bethlen F. IV. k. 400. l.* »Ubi et Lazar dux periit, obstinato animo mortis se devovens, ac in mediis suorum caedibus clamitans: occumbam libens, nec inserviam ingrato sacerdoti, qui meo me officio ac dignitate inique privavit.«

²⁾ Szamosközy II. k. 329. l. *Bethlen F. IV. k. 407. l.* Non defuerunt famae atque existimationis eius infesti nonnulli, qui consulto, non casu, se capi atque ad Valachum deduci voluisse, eum criminati fuerint.

István s Huszár Péter nagy erőfeszítéssel, a mennyire lehetett, rendbeszedték az összebomlott csapatokat s újjált tűzzel támadtak a vajda seregére. A harci hev most érte el tetőfokát. A kék drabantok elemőkben voltak, tág tere nyílt a személyes vitézségnek: zászlókat ragadtak el, ágyúkat foglaltak s mindenfelé nagy bravourral harczoltak. A győzelem kezdett feléjük hajlani. A vajda a már-már kezében hitt diadalt egyszerre kiragadva látta, a mint visszavert csapatai, őt is magokkal ragadva, vad futással menekültek az erdélyiek elől. Sellenberken alól, a Vöröstorony s Nagydisznód felé bozotos, cserjés, dombok terülnek el: arra veték irányukat a futó csapatok, hogy ott biztosabb menedéket, fedett rejtekhelyet találjanak. A vajda, a mint lélekzethez juthatott, a kétségbeesés erőfeszítésével vetette magát futó serege elé s fenyegetőzéssel, szitkozódással, villogó kardjával, — hozzá még egyik tisztjét keresztül is lővén, — sikerült megállapodásra bírni futó seregét. Némelyek szerint a vajda nemcsak a tábor megett dombokig, de egészen Talmácsig futott, (a hol a szekerek voltak felállítva) s itt a magyar lovasok egyik kapitánya, Tamásfalvi János (a kire később Maros-szék kapitányságát bízta) támadott rá, kemény, szemrehányó szavakkal, hogy újítsa meg a harczot. ¹⁾

Nagy hiba volt az erdélyiek részéről, hogy nem üldözték serényebben a futó ellenséget, — nem lett volna nehéz, az ellenség zavarát felhasználva, a győzelmet magoknak biztosítani. Az erdélyiek magokat kevés számukkal mentegették, tartottak attól, nehogy helyökből kimozdúlva, körülfogassanak. A fáradság is erőt kezdett venni rajtuk az egész napi harcz után. Felhozzák táboruk hátrányos fekvését, hogy ágyúikat a terrain alkalmatlan volta miatt jóformán nem is használhatták, hogy a szél szemök közé hordta a puskaport s hozzá még a nap sugarai irányában állván, az egészen elvakítá szemöket. ²⁾ Szóval minden mintegy össze esküdni látszott ellenök.

A vajda seregének volt még egy része, a mely össze nem bomlott: két zászlóalj lengyel-kozák. Ezek nyitották meg újra a harczot, Székely Mózes és Barcsai lovasságára rohanván. De

¹⁾ Bethlen F. IV. k. 405. l.

²⁾ Szamosközy 335—336. l. Bethlen F. IV. k. 414. l.

ezek vitézül állják a rohamot s néhányszor visszaverik őket. Vádolják itt a megyei hadakat, hogy tétlenül állottak s nem siettek támogatásukra, — mintha parancsnokuk, Senyei Pongrácz, az elfogott Kornissal egyetemben a vajda kezére játszott volna, Ezt a vádat nem látjuk eléggé igazolva. Tény, hogy az erdélyiek a sereg feldaraboltsága mellett, az egységes vezénylet hiányában, nem egy hibát, mulasztást követtek el; de nem ez döntötte el a csata sorsát. Az erdélyi sereg kozákjai, midőn látták az ellentáborban levő honfitársaik heves támadásait, átpártoltak hozzájuk. Nem bíztak tán többé az erdélyiek szerencse-csillagában s inkább számítottak a vajda zászlója alatt zsákmányra, a mi egyedül volt képes őket lelkesíteni. Ez az átpártolás adta meg a halálos dőfést az erdélyiek ellenállási képességének. Általános lett e miatt a zavar; a csapatvezérek is kezdték átlátni, hogy a győzelemre többé alig lehet kilátásuk, — nem is azért harczoltak már, inkább csak azért, hogy a nap lehanyatlóban lévén, tartani akarták magokat addig, míg a sötétség védszárnya alá veheti őket, hogy így kevesebb veszéllyel huzódhassanak vissza.

De a vajda összeszedett serege sem égett többé harczvágytól, igazi harczy kedvet, bátor lelket, a kozákok átszökése sem tudott többé a kimerült harczosokba önteni. Félték azoktól — mondja Szamosközy — a kik szintén félték tőlük, s így a kölcsönös félelem megbénította mindkét tábor erejét.¹⁾ A vajda magyarjai próbáltak még egyszer szerencsét, összeszedték magokat s egy utolsó rohamot kíséreltek meg a győzelem kierőszakolására. Nagy Demeter ágyúkat fordít az erdélyiek ellen, melyeket Lázár István csapatja hagyott hátra az első összecsapásnál, de mind hiába: az erdélyiek sortűzzel felelnek, úgy hogy utóljára is kénytelenek amazok visszavonulni.

Így végződött, úgyszólván befejezetlenül, az ütközet, mindkét harczoló fél kimerülésével. *Látszólag* az erdélyiek győztek, amennyiben nem mozdultak ki állásukból s nem futottak meg, mint a vajda serege; *tényleg* azonban Mihály vajda, a ki másnap az elhagyott erdélyi tábor birtokába jutott.

¹⁾ Szamosközy: II. k. 334. l. Metuebant eos, qui non minus metuebant, alterque alterius formidine a pugna quiescebat.

Mihály vajda azt hitte, másnap újra kell kezdenie a harczot. Az éj beálltával nem merték átadni magokat a nyugalomnak, sőt a futásra is gondoltak, mert féltek, hogy az erdélyiek a sötétség leple alatt megtámadják őket. De az erdélyiek ingyen sem gondoltak arra, inkább akarták, hogy seregüket a haza jobb szolgálatára megmentsék, mintsem még egy egyenlőtlen harczban kockára tegyék. Azért a tábor elhagyására s visszavonulásra határozták el magokat. Nem állottak el attól akkor sem, midőn két szökevény (Rácz Ábrahám és Sipos János) az ellentáborból hozzájuk jött s jelentette, hogy mily kétség között tölti az éjt a vajda serege, hogy a sereg szét van bomolva, hogy sokan odahagyták a zászlókat s a többi is inkább a futást, mint az újabb harczot óhajtja. Biztatták ezek az erdélyieket, támadnák meg az oláh sereget, — esküdöztek, hogy azok pusztán a fegyverzörgésre is szétfutnak s meg sem állnak Havasalföldéig.¹⁾ Az erdélyiek egy része, ezek hallatára, kész is lett volna az éjjeli támadásra, de a nagyobb rész gyanakodott, hogy ezek álhírek, magától a vajdától származnak s hadi csel rejlik mögöttök.

Így győzött az a vélemény, hogy a tábort odahagyják s visszavonuljanak.

A két szökevény pedig gazdag prédával megrakodva az elhagyott táborból, visszatért a vajdához s megjelentette neki az erdélyiek elvonulását. Az a hír is keringett később, hogy a vajda még az éjjel Havasalföldébe visszament volna, ha nem hallja, hogy az erdélyiek táborukból felkerekedtek.²⁾ Az örömhír felvilványozta a vajdát s lelket öntött seregébe. Alig várták a hajnalt;

¹⁾ *Szamosközy* II. k. 338. l. *Bethlen F.* IV. k. 416. l. (Bini transfugae) nunciant Michaellem abiecto omni pugnae successu, iam dudum in fugam se coniecisse: omnem eius exercitum, partim a signis discessisse, ac sparsum dispalatumque esse, partim habere in castris quidem, sed incompositum consternatumque vasa colligere, fugamque meditari.... Per omnes deos jurabant, audito tantum armorum Transylvanorum strepitu, nusquam staturos Valachos, sed recta in Valachiam fugam continuaturos.

²⁾ *U. o.* 339. l. *U. o.* IV. k. 418. l. *Michael Valachiam versus moturus fuerat, nisi ex Transylvanorum abitione animos a pavore recepisset.*

a mint pitymallott, nagy örömrivalgás között ráestek a pusztá táborra, hol az egész tábori készlettel együtt 32 ágyut találtak.

Mihály vajda egyes csapatokat rögtön az erdélyiek üldözésére küldött, némelyeket kémekül menesztett Gyulafejervár irányában s midőn értesült, hogy nincs mitől tartania, megindult a fejedelmi székhely felé.

A sírásó szerep, a harcz áldozatainak eltemetése, a szebenieknek jutott. Az erdélyi seregből közel 3000 holttest borította a csatatér¹⁾ nem kevesebb lehetett az oláh sereg vesztesége; azonfelül 1000 foglyot említenek az erdélyiek közül.²⁾ A holttestek számára egy óriási sírt ástak, de nem férvén mind bele, nagy halmot raktak felibe a hullákból s úgy fedték be földdel. Emez óriási sírhant alatt békés nyugalmat talált barát és ellenség. E halom (valóságos tetemvár) lett egyszerű, de gyászos emléke a véres csatának, mely Erdély szerencsétlenségeinek hosszú sorát nyitotta meg. Ez lett sírja egyszersmind Erdélyország dicső szabadságának is hosszú hosszú időre.

XI.

A Szeben alatti harcz után. — Általános zavar Erdélyben. — Gyulafejevári követek a vajda táborában. Bevonulása a székvárosba. Az ország sármáshelyzete: rablás, égetés, gyilkolás szeltében.

Mihály vajda Szebenen innen állott táborban, midőn Gyulafejervár városától követek érkeztek hozzá. A fejedelmi város kérés-

¹⁾ *Ungvár, Rudolfnak*, nov. 6-áról, Tasnádról írva, 3027-re mondja az erdélyiek veszteségét holtakban. (Bécsi titkos levéltár.) Egy más jelentés azt mondja: »Auf der waalstatt sein 2927 Sibenbürgischer todter cörper gezelt worden, der lebendigen über die 1000 gefangen.« Hihetetlen, a mit utóbb mond, hogy »auf des Wallachen seitten sollen über 200 nit geblieben, und ungefährlich soviel beschödiget sein worden.« (Szilágyi: Erd. O.-gy. Eml. IV. k. 331. l.)

Egy egykorú oláh költő így emlékezik (Papiu Ilarianu: Istoria t45. l.) a Szeben alatti csatáról: Sok magyar nő maradt özvegy, sok vér ömlött ki estig Vitéz Mihály kardjától, míg egészen be nem sötétedett a sok magyar lélektől, kik az alvilágba leszállottak.

²⁾ *Simigianus* id. m. 196. l. (kétség nélkül nagyon tévesen) azt mondja: *ferunt* tamen captivorum numerum tum fuisse quinque millia et sexcentos.

sel és ajándékokkal akarta meglágyítani a zsarnok szívét. Eleibe küldötték azért Thuri Mártont, Szartóri Istvánt s Nagylábú Györgyöt arany és ezüst serlegekkel s másféle ajándékokkal, a kik kérték, ne szigorral, sőt inkább kegyelemmel járjon el meghódoló városokkal szemben, óvja meg azt mindenféle jogtalanságtól, ne engedje, hogy a fejedelmi székhely, ahol ő is lakni fog, kiraboltassék s felégetessék; a fejeváriak megnyugosznak az isteni végzésben, hűségébe és oltalmába ajánlják magokat. Mihály vajda ezekre azt felelte: nem jött ő a tartományt felforgatni, sőt meg akarja azt épségében tartani, nem pedig kegyetlenséggel megékteleníteni; csak is a győzhetetlen római császár hűségére akarta őket visszahajtani, a kitől csak az imént, minden isteni és emberi jogot lábbal tiporva, elpártoltak; sem a fejeváriakon sem másokon, akik meghódolnak, nem akar kegyetlenkedni, csak hívek legyenek.¹⁾

Ezzel a győztes vajda sietett, hogy a székvárosba bevonuljon. A városon kívül eleibe jött a korlátnok, az állhatatos királypárti Náprági Demeter, püspöki díszben, hogy üdvözlje s hosszú szerencsés uralkodást kívánjon neki. Nov. 1-e volt,²⁾ midőn a vajda a fejedelmi városba nagy pompával bevonulását tartá. Legszebb lován, egy vasderes színű paripán lovagolt, előtte nyolcz vezetőket vittek, szerszámuk aranytól és ezüstitől ragyogott. A vajda maga legdíszesebb öltözetét viselte, fehér selyem köpenyt, ugyanolyan mentét, aranynyal gazdagon tődzve, fejét magyar kalpag fedte, díszes forgóval, lábán sárga karmazsin csizma volt, övéről drágakövekkel kirakott kurta kard függött alá. Előtte vitték családi czimerét: az arany ölyveket, utána a Szeben alatti csatában nyert zászlókat; mellette jobbról és balról 8—8 könnyed öltözetű kengyelfutó lépdelt. Nem hiányoztak a török síposok sem, nyolczasával, ugyanígy a dobosok, citherások, énekesek, — majd tíz muzsikusz cigány, fedetlen fővel, oláh nótákat játszva. A főbo-

¹⁾ Szamosközy II. 346. l. Bethlen F. IV. k. 427. l.

²⁾ Mihály v. levele Rudolffhoz nov. 4. (1599) Fejevárról: »Prima die novembris, qui erat omnium sanctorum solennitatis dicatus, triumphans Albam, principum Transylvaniae sedem, occupavi. (Szilágyi: Erd. O. gy. Eml. IV. k. 415. és Hurmuzaki: Documente 339. l.)

járok a vajda után lovagoltak; ezeket követte a katonaság hosszú sora.¹⁾

A nagy fény, pompa megvolt, de ragyogása olyan volt, mint a téli napsugár, hiányzott az, ami az ilyen díszmenetekbe életet, lelket önt. Nem hangzott az éljen, a nép örömrivalgása helyett síri csend uralgott, néma, kiholtnak látszott minden; nem hullámzott a lakosság örömtől ragyogó arczezal az utczákon, kiki meghúzta magát csendesen lakában s legfelebb a kapukon s ablakokon át nézték kandi szemek, kíváncsiságból, a vajda diadalmenetét.²⁾

Mondják, midőn így a vajda a városba bevonulását tartaná, tudakozódva fordul Bodoni Istvánhoz, mit gondol, hova is szálljon ő. Kétségkívül — felelt Bodoni — András *fejedelem* palotájába. Mire a vajda gunyorosan kérdi: *vajjon még mindig András fejedelemé-e, nem vagyok tán én a győztes?*³⁾ El is foglalta a fejedelmi palotát, katonáit pedig beszállásolta részint nyilvános épületekbe, részint magán házakba.

A fényes diadalmenetet az ország temetési pompájának nevezik az egykorú erdélyi írók. Az ország siralmas állapotában igazolva is látjuk ezt.

* * *

A fejeváriak példáját követték csakhamar a többi városok is. A király nevének hangoztatása (igazabban az azzal való takarózás) egymásután rá-bírta a fejedelmi várakat is, hogy megadják magukat s oláh őrseget fogadjanak be. A nemesség közül is sokan, a hirdetett kegyelemre, meghódoltak, miután egy ideig lappangottak, de belátták, hogy sorsuk jobbrafordultára ez idő szerint nem lehet kilátásuk.

Amíg a vajda s oláhjai a diadal mámorában magokénak hittek a világot, Erdélynek fenéig kellett ürítenie a keserűség pohárát. A ki tehette menekült, odahagyta a süllyedező hajót, a kit sorsa földéhez kötött, annak el kellett szánva lennie, élni ha lehet, halni ha kell. A győztes had nem ismert kíméletet; a dúló sereg

¹⁾ Szamosközy II. k. 348—349. l. Bethlen F. IV. k. 431—433. l.

³⁾ U. o. 349. l. — U. o. 434. l.

²⁾ U. o. 350. l. — U. o. 434. l.

példájára az oláh parasztság — mely a csata kimenetelének hírére mintegy villanyütésre kelt fel mindenütt — s mindenféle gyülevész nép, rablócsapatok fosztogattak, égettek, gyilkoltak széltiben, nem kimélve sem kort, sem nemet.¹⁾ Az oláh lakosok valóságos irtó háborút kezdettek a magyarok és szászok ellen, a székely köz-nép pedig a székelyföldi udvarházakat verte fel. A rossz példa ragadt. Alig volt az országnak egy vidéke is, a hol ne csoportosult volna össze a zavarosban halászni kívánó csöcselék. Még nov. 20-án is azt jelenti Rákóczi Zsigmond, hogy a vajda emberei »most is szörnyű dúlást mívelnek, nincs oly nemes ember, kinek házáat fel nem dúlták s mindenét el nem szórták. Az paraszt emberek is feltámadtak urokra, meg is ölik őket és megfosztják. ... Az úristennek szörnyű büntetése vagyon az hitetlenségért rajtok, jajszóval járnak alá s fel és úgy kiáltják: ve nobis, quia peccavimus! (Jaj nekünk, a miért vétkeztünk.)«²⁾ A vezér maga sem volt a jámborság példányképe, a zsarolásban s erkölcstelenségben maga ment gonosz példájával elől.³⁾

Báthori István, kire a harczba induló szerencsétlen fejedelem a kormányzás gondjait bizá, még a csatát követő éjjel odahagyta a legfőbbekkel Gyulafejervárt, menekült magyarországi birtokai felé s Kővárba húzta meg magát.⁴⁾ Őt követték az ország legfőbbjei, menedéket keresve Kővárban, avagy Huszton. Egy részök csatlakozott aztán a hirtelen Erdélyben termett hűséges királypárti Bocskai kised seregéhez, a mely egyideig Kolozsvár körül

1) Bethlen F. IV. 425, 428. l. *Simigianus* szerint (id. m. 197. l.) »ultimum diem quisque prae oculis habebat.«

2) Forgács Zsigmond Pálfi Miklósnak, fejevári köve ségéről, Kolozsvárról nov. 20-án (1599) (Szilágyi: id. m. 425. Német fordítása, Pálfi Miklóshoz ezímezve, a bécsi cs. és kir. hadügymin. registratúrájában 174. szám alatt.)

3) Bocskai J. Barvitiúsnak (Szentjob decz. 23. 1599.) Az erdélyi dolgokról s Mihály vajdáról írván: ad praesens etiam inaudita latrocinia, crudalitates, aliaque nefanda facinora, cum nullis honestis matronis, imo virginibus a decem annis libidine sua non parcant, exercentur“ (a bécsi titkos ltb. Hung.)

4) Nyári Pál Bastának Váradról nov. 3. (1599) (a bécsi titkos ltb. Hung.)

foglalt állást, várva a történendőket; más része meg sem állott Lengyelországig.

* * *

A Szeben alatt vívott harczczal Erdély sorsa el volt döntve, az ország a kalandor vajda kényének s féktelen vad seregének zsákmányúl odadobva.

Nem a vesztett csata döntötte el az ország sorsát, hanem az ez által előidézett általános zavar, a fejetlenség, a mi jó részt azelőtt is megvolt, s most tetőfokát érte el. Erdély történetében itt ismélődni látjuk azt, a mi Magyarországon három negyed századdal azelőtt, a mohácsi vész után történt, hogy mert mindenki elvesztette fejét s ellenállásra többé gondolni senki sem akart, az ország is elveszett. Nem akadt itt sem egy szilárd fő, egy vas kéz, mely felragadta — s újra kitűzte volna a letiport zászlót. A hasonlat a mohácsi s Szeben alatti harc között abban is talál, hogy mindkettőnek az ország feje is áldozatává lőn. A főszereplők, a kiktől az ország megmentését várhatta volna, elzültek; a fejedelemről semmi biztos hír nem hallatszott addig, míg gyilkosai, a csik-szt.-mártoni hegyekből fejét Fejérvárra nem hozták. A hadászatban legjelesebbek közül nem egy áztatta vérével Szeben alatt a csatatért s Endre első tanácsurai közül nem egy sietett fejet hajtani a győző előtt, hívséget akarván mutatni a király iránt, kinek nevével a vajda ekkor még nagyban kérkedett. Így Náprági püspök a kancellár készségesen vitte elébe a székváros, Gyulafejérvár kulcsait, Senyei Pongrácz, Bornemisza is mindjárt csatlakoztak hozzá, nem is említve a vajda táborában egész otthonossá lett Kornist, a ki, mint egyik legbefolyásosabb tanácsosa Mihálynak, ismételten fényes ajándékokat nyer tőle.¹⁾ Valóban, ha fel is menthető Kornis azon vád alól, hogy áruló volt, — a tények annyit világosan mondanak, hogy Endrének legkevésbé sem volt jóakarója.

Midőn azok, a kiken az ország szeme csüggött, így gondolkoztak, nem csoda, ha egy kardesapással meg volt törve Erdély. Pedig a Szeben mellől »visszavonúlt« harczosokból, ügyes szer-

¹⁾ L. *Bocskai* levelét *Barvitshoz* a kir. titkos tanácsosához nov. 16-áról. (bécsi titk. lt.)

vező kéz nagyon hasznavehető sereget alkothatott volna. — Tegyük fel pl. (ha egyáltalában megengedhető a historiában a lehetőségeket taglalni) hogy Besztercze vidékén újra kitűzik a zászlót s a megyéknek még legnagyobbbrészt otthonmaradt hadait oda gyűjtik, Jeremiást, a moldvai vajdát, segélyért keresik meg s esetleg Báthori Zsigmond is segélyül sietendett: nagyon kétes helyzetbe juthatott volna Mihály vajda, rabláshoz és gyujtogatáshoz fogott, fékevesztett seregével.

Maga is alig hitte a vajda, midőn Fejérvár és Kolozsvár irányában az ellenség üzésére kiküldött csapatai azzal tértek vissza, hogy ellenség többé nincs. Így Mihály vajda diadalmámora mézes napjait az ország székvárosában nyogodtan tölthette.¹⁾

XII.

A fejedelem menekvése. A vajda a székelyek által lest vettet ellene. Endre Székely-Udvarhelyt. Bolyongása a Hargitában. Csík széken át a határhavasok közé ér. A csík-szent-mártoni havasban vár red a haláltusa. Küzdelem az üldöző székely parasztsággal. A fejedelem megöletése. Levágott feje Fejérvárra vitetik. Mihály neje s a vajda maga is megsírátja. Ünneptélyes eltemettetése.

Báthori Endre a Szeben alatti csatából Moldva felé vette útját,²⁾ hogy onnan Lengyelországba meneküljön s onnan várja és munkálja maga és országa sorsa jobbra-fordultát. Kíséretében volt több székely főnemes, a kikkel még azon éjjel Székely Udvarhely várába ért, a hol három napot késlekedett, várván kíséreit, míg legértékesebb holmijokat összeszedik, hogy aztán együtt bujdosanak ki vele, kikerülni akarván a vajda s a közszékelység boszú-

¹⁾ Szamosközy feljegyzéseiben (IV. k. 101. l.) olvassuk a diadalmáorról: »Ekkor lőtt vala bő bor, melylyel az oláhok jél lakának. Azután az vajda rende lekiek minden hóra hat-hat forintot, melyet mind olyan inségben is meg kellett adni, ezenkívül élest az sok gaz népnek. Akkor szokták vala mondani, hogy *nincs oly vakart tők, az körül nem vakarhatnak többet mindaddig, míg valami épség vagyon benne.* Nulla est tam rasa et glabra cucurbita, de qua plus ramenti deradi nequeat, quam diu integra fuerit.«

²⁾ Haidenstein tört. (347. l.) szerint: Mikó Miklós tanácsára.

ját. A fejedelem azonban nem engedte mind a kínálkozókat, hogy kíséretébe álljanak, nehogy megnehezítsék a székely földön való átosonását. Udvarhely várában hátrahagyta Palatitz Györgyöt és ott elbúcsúozván az övéitől, intette őket, viseljék megnyugvással a zsarnok igáját, míg ő isten kegyelmével visszatérhet megszabadításukra s ezzel mintegy 104 főnyi, többnyire székely urakból álló kíséretével tovább indult Csik szék felé.

Mihály vajda nem nézte tétlenül a fejedelem menekvését. Mihelyt futása irányáról értesült, rögtön hírnököket küldött nyílt parancscsal a székelység közé, hogy a népet gazdag jutalmak ígéretével felizgassák, a fejedelemnek élve vagy halva kézrekerítésére.¹⁾

A fejedelem, ha nem is értesült Mihály vajda rendeletéről, a székelyek felbujtogatásáról, tudta, hogy nem számíthat hűségükre s azért a lehetőleg rejtett úton, járatlan ösvényeken igyekezett a moldvai határt elérni. De sorsát ki nem kerülheté. A közszekelység halálos gyűlölettel volt eltelve a Báthori-név iránt, nem felejtették, hogy Báthori István fosztotta meg őket szabadságuktól, Zsigmondnak is sok volt rovásukon s Endrében is gyűlölték a Báthori vért. Így könnyű volt őket a vajdának zsarnoki kénye eszközeül felhasználni. A boszú és jutalomvágy annyira felizgatta a nyers tömegeket, hogy mindenfelé résen állottak a fejedelem kézrekerítésére.

A fejedelem kis csapatával lassan bolyongott a sötét Hargitában, erdőn s berken át. A töretlen úton nem haladhatott gyorsan, kísérete, podgyása is késleltette s ő maga, kényelmes élethez lévén szokva, nehezen viselte az út fáradságait. Feljegy-

¹⁾ Szamosközy II. kötet 353. l. Ugyancsak IV. 101. l. »Az vajda a székelyeknek meghadta volt, tudván azt, hogy az urakban és nemeseiben Molduvára futnának, hogy valakit valahol találnak, levágnák. Ez volt oka az cardinál halálának is. Ölte meg az cardinált havasban Balás Mihály, csiki székely, Boldog Asszonfálvából való.

Bethlen F. IV. 421. l. Vajvoda... per praecones et patentes litteras ubique edictum promulgat: ut ubicunque comparuerit Andreas Bathoreus, aut vivus captus ad se adducatur, aut interficiatur; promittens pro praestito officio condignam remunerationem; contra quicumque eum fovere, aut protegere, vel saltem hospitio excipere ausus fuerit, maximam suam et non nisi morte ejus terminandam indignationem denuncians.

zésre méltó egy jóslatszerű mondása a fejedelemnek, a mit a veszélyből kimenekültek tartottak fenn. Az erdőségben egy kies helyen, forrás mellett telepedtek le egyszer, hogy megpihenjenek. A fejedelem egy katona-tarisznyából kenyeret és bort vétet elő s ezt mondá megindult hangon a körülötte ülőknek: valamint üdvöztönk Jézus Krisztus, magát engesztelő áldozatul a halálnak szentelvén, az utolsó vacsoránál megjósolta elárúztatását tanítványainak: úgy én is, midőn némely árulók és pártütők által a végveszélybe üzettem, úgy sejtem, hogy utolsó vacsorámat kötöm most veletek el, mintegy a magam és hazám temetési torát ülven.¹⁾ — Jóslata beteljesült, másnap már nem vacsorált.

A szerencsétlen csata után a hatodik napon, Csik szék északi részébe, Csik-Szt.-Tamás faluhoz érkeztek; — úgy látszik, a Gimesi szoroson át akartak kimenni Moldvába. Útjuk jó részét már megtették, még csak a Kárpátok határhavasain kellett volna keresztül vergődniök, hogy biztonságban legyenek. De itt várt a végzetes megpróbáltatás, a haláltusa reájok. A vidéki székely parasztság nesztét vette a fejedelem arra menekvésének s készen várta őt. Székely, máskép Ördög Balázs, aki silány szolgaságból jobb módra épen Endre fejedelem kegyéből jutott, nyomában volt, fel-lázított társaival. A hegyi utakat mesterségesen járhatlanná tették, fákat döntögettek le, elárkolták — s lesben várták a kised csapat érkezését. A mint ez egy meredek hegyoldalhoz ért, mely sűrű erdővel s tövises bozóttal volt borítva, a szakadékokból elő ugrálnak az üldözők s körülfogják a menekvőket. Ezek a váratlan meglepetés daczára vitézül helyt állanak, védik magokat, úgy hogy egész kis csata fejlődött ki. Az üldözők el voltak látva mindenféle fegyverrel, kézi ágyúval, puskával, karddal, lándzsával, fejszével, míg a menekvők podgyászuk miatt sem harcolhattak egész szabadon s lovaikkal is nehezen mozoghattak. A fejedelmet elszántan védelmezte fegyverhordozója, Romány Ferencz, — a ki, a mint lova lerogyott is, tüstént talpra szökött s átdöfött egy a fejedelemre támadt parasztot, — mignem maga is elesett. A menekvők védtek magokat, a míg védhették; de a parasztok túlnyomó számmal, nehány százan voltak, úgy hogy a megtámadottak utóljára is

¹⁾ Szamosközy II. k. 354. l. *Bethlen F.* IV. k. 442. l.

engedni kényszerültek s megfutamodtak. Legtöbben lovaikról leugrálva, az erdőfái és bozótjai közé vetették magokat. A parasztok utána eredtek a szaladóknak s gyorsabbak lévén és ismerősök a helyi viszonyokkal, nem volt nehéz nekik a bujdosókat kézrekeríteni s lekaszabolni. Egész vadászatot tartottak a vérengzés helyéről megmenekültekre. A fejedelem körül kevesen maradtak, azok is hova-tovább elmaradoztak. Lovon alig szaladhattak még pár száz lépésnyire, a sziklák és szakadékok miatt kénytelenek voltak leszállani s gyalog kapaszkodni a meredeken felfelé. Már csak két társa volt Endrének s azok közül is az egyik, Fekete István, erősen vérzett sebéből, ugyanannyira, hogy egészen elgyengült s tovább nem bírt. A fejedelem s most már egyetlen hű bajtársa Mikó egy hajlásban fagalyakkal s levelekkel fedték be Feketét, nehogy a vad üldözők kezébe jusson, — a ki azután felocsúdva, sok bolyongás után szerencsésen megmenekült s a történeteket elbeszélé.

A fejedelem ez idővesztés után Mikóval tovább vergődött. Már-már a sötétség is beállott, midőn egy hegyháton pásztor-kunyhóra akadtak. Naszkalátnak nevezték a helyet, mely időszakonként juhászoknak szolgált tartozkodási helyül. A kunyhóban egy juhászt találták, kitől a fejedelem, szomját enyhítendő, valami italt kért. A juhász egy edényben tejet nyújtott neki, mit Endre egy arannyal köszönt meg.¹⁾ A kunyhót alighogy odahagyták, a fejedelmen erőt vett a fáradtság s az álom. Kérte Mikót, örködjék, míg ő egy kissé megpihen s egyet szunnyadt, azután majd ő váltja fel. Párna helyett egy korhadó törzsökre nyugtatta fejét a fejedelem, de alig szunnyadt el, midőn hallatszott az üldözők zaja, a kik faggatták a juhászt, kiket fogadott be az imént kunyhójába. Ez megrettenvén, elárulta őket, hogy itt kell a közelben lappanganiok. Menekvésről szó sem lehetett többé; a hold fényénél mihamar észrevették őket. A hű bajtárs, Mikó, sokáig védekezett, míg többszörösen megsebesülve, élve elfogattott. Maga nyújtotta oda éles kardját, kérve, hogy azzal döfjék át, ne kinozzák sokáig saját rozsdás szablyájukkal. A mint Mikót lenya-

¹⁾ *Istvánfi* szerint (id. m. 739. l.) »..... unum, dato ei aureo numo, pro vicini fontis aqua miserat.«

kazták, hárman rohantak egyszerre az álmából alig felocsúdott fejedelemre, a ki kivont karddal fogadta a támadást. Ördög Balázs férközött legközelebb hozzá s némi viaskodás után, fejszéje fokával, vakszeme táján, úgy ütötte meg a szerencsétlen fejedelmet, hogy eszméletlenül terült el. Gyilkosai, meg sem várva, hogy utólsót leheljen, először is drágaköves pecsétgyűrűjének estek, melyet kisujján hordott s hogy kevesebb fáradsággal hozzá jussanak újját vágták le a gyűrűvel; azután kifosztották mindenétől, kivetköztették ruhájából s levágott fejét magokhoz vevén, — a megcsonkított testet otthagyták a vadállatoknak.¹⁾

Ily szörnyű vége lett a békés fejedelemnek, élte virágában, rövid uralkodása hetedik havában. A gyilkosok nov. 10-én értek a becses fővel Fejérvárra. Amint Ördög Balázs kipakolta a lenszövetbe göngyölt véres főt, Mihály vajda asztalára tétette s úgy gyönyörködött benne. Mondják, felesége Stanca, könnyekre fakadt a fő látásán. A vajda kérdezte, miért sír. Azért — ugymond — mert a mi vele megtörtént, az veled s ezzel is (fiára Petraskora mutatva) megtörténhetik. A vajda is megilletődött egy perczre s mint Julius Caesarnak, midőn Pompejus fejét meglátá, könnye kicsordult s felkiáltott: o sáracul popa! sáracul popa (szegény

¹⁾ A fejedelem menekvésének s megöletésének leírását részletesen adja Szamosközy id. m. II. k. 352—361.; IV. k.: 107—109. A Naszkalát hegyi tusa közben estek el a fejedelem kíséretéből a többek közt Béli János és két fia Pál és Kelemen, Mikó Péter, Bécs Tamás és Imre, Romány Ferencz, a fejedelem fegyverhordozója, Lázár Imre, Nagy Ferencz, Karácsonyi Mihály főágyúmester stb. stb. Az egész kíséretből mindössze Fekete István s Csomortányi Tamás menekült meg, ez utóbbi egymagában Moldovába kijutott. Az élve elfogottak közül ötöt a vajda parancsából fejeztek le, Fejérvár mellett. Ezek voltak: Kabos István, Palosi Gáspár, Bartakuti Miklós, Geréb Ferencz s Béli Pál. Béli Pálnak (Bethlen szerint, IV. k. 461. l.: Mikó Miklósnak) 12 éves kis fiát élve vitték a vajda elibe, Ifjú Jánossal, a fejedelem féltestvérével együtt, kit egy ideig fogságban tartottak Déván, később a vajda parancsából, Ráz György, az akkori dévai parancsnok, a Marosba vettette nehéz kövel a nyakában, még gúnyolódott is a szerencsétlennel: atyád — ugymond — sok jó bort megivogatott, légy te józanabb, igyál vizet! (Szamosközy: II. 368. l. Bethlen: IV. 485. l.)

pap! szegény pap!).¹⁾ Aztán elküldte a fejet a pápai követnek, a ki azt lerajzoltatta a pápa s a király számára.²⁾

A vajda felkerestette a fejedelem megcsonkított hulláját is. A gyilkosok a lemeztelenített testet egy könnyedén összetákolt koporsó félébe tették s fagalyakkal betakargatva hozták be, nov. 19-én, Fejérvárra. A vajda, logofetje, a békés indulatú Theodosius tanácsára, díszes temetést rendeztetett tiszteletére (nov. 24-én) már csak azért is, mert a nép között élt még a hit, hogy a fejedelem szerencsésen elmenekült s nem öletett meg.³⁾ A fejérváriakon kívül az ország nemessége is nagy számmal vett részt a temetésen, — épen együtt lévén az országgyűlés — maga a vajda is elkísérte, égő gyertyával kezében, a nagy templomig, melynek sírboltjába örök nyugalomra tétetett. Milyen szeszélye az emberi sorsnak! a díszes síremlékre, melyet a jobb sorsra érdemes fejedelem maga faragott nagy gondnal, testvére számára: magának lett szüksége, az alá temették.

A gyilkosokat üres kézzel bocsátotta el a vajda; azt tartotta, a mit Augustus császár: az árulást szeretem, az árulókat nem szívalem.⁴⁾ Őt magát is némi bűnbánat, vagy is inkább babonás félelem fogta el — különben is nagyon babonás volt — valahányszor a fejedelem sorsára gondolt, a kit ő ártatlanul legyilkoltatott. Bizonyára nem egyszer eszébe jutott, mintha sorsát előre látta volna: ma neki, holnap lehet nekem!

¹⁾ *Szamosközy* II. 366. l. *Bethlen Farkas* IV. 461—462. l.

²⁾ Nem hihető, a mivel *Haidenstein* (tört. 347. l.) gyanúsítja a pápa követét, mintha ő is előmozdította volna a bibornok-fejedelem megöletését. Szerinte a pápa kiátkozta a gyilkosokat.

³⁾ *Szamosközy* II. 369. l. »... etiam ad executiendam opem eorum, qui illum in tutiora elapsu (nam et haec fama erat) ad reparandas vires animi intendere, ad plebem vana crudelitate nunciarent.«

⁴⁾ Egy névtelen történelmében (Bp. egyet. kvtár kéziratai: Hevesi gy. XXIII. k.) egy pár jellemző vonást találunk M. v. történetére.

XIII.

A királpártiak a Végekben. Hogy fogadja Rudolf a vajda támadása hírért. A győzelemre Prágában örömet lőnek. Mihály vajda „a császár helytartója és főkapitánya.” Teljhatalmú uralkodó Erdélyben. Felkölti a gyanút a király híreiben. A vajdának tulajdonított oláh nemzetiségi missio.

Az erdélyi hírekre felrajzoltak a királynak a Végekben levő hívei is. Nyári, Pál a nagyváradi kapitány, katonasága nagy részét Erdélybe küldi Bocskaiával, a kit a király maga intett ügyének védelmére.¹⁾ Maga a váradi kapitány sem marad tétlen, rögtön megszállatja Belényes várát, elfoglalja aztán Szilágy-Somlyót, a Báthoriak családi birtokát s magát Báthori Istvánt is felszólítja a meghódolásra, a ki az ő közvetítésével le is tette a hűségesküt a királynak.²⁾ Meg akarja szállni Boros-Jenőt s Lippa várát is, biztosítandó a török ellen, s Bástától pénzt sürget erre.³⁾

Básta is tüstént felkerekedett Kassáról. Nov. 5-én már Tokajban volt s 6-án átkelvén a Tiszán, sietett Szatmár felé, a honnan (ugymond) legközelebb s legjobb úton lehet esetleg az »oláh«-hoz sietni; előre küldte addig is Erdélybe Ungnád Dávidot. Első gondja, hogy katonaságot sürgessen Mátyásnál, *nehogy gyengébb legyen az oláhnál, ha az valami újítást tervezne*⁴⁾. Mindössze 3000 gyaloggal s 2000 lovassal rendelkezett.

¹⁾ *Rudolf Bocskainak* Pilsenből nov. 6. (1599.) (fogalm. a bécsi es és k. államltn Hung.)

²⁾ *Báthori István* hódolati esküje közölve Szilágyi: Erd. O. gy. Eml. IV. 418. l.

³⁾ *Nyári Pál Bastának* Váradról nov. 3.;

Básta Mátyás főhgynek Tasnádról nov. 15. (bécsi titk. lt.)

⁴⁾ *Básta Mátyás főhgynek* Tokajból nov. 5. (1599) Katonaságot sürget »damit man nicht schwächer were, als der Wallach, zum fall er neuerung fürneme.« Előszámlálja, hogy mennyi s miféle katonája van, összesen 3000 gyalog és 2000 lovas. (Veres rokkos, sárga rokkos, s a szathmáriak = 600, Forgács féle huszár = 1000, váradi huszár = 400.) — Pénzt is sürget hadiköltségül »damit das landt durch die soldaten nit gar verderbt werde« — (Eredetije a bécsi es. és kir. államltnban.)

Rudolf november 5-én értesült először a vajda beütéséről, Básta, Boesakai, Székely Mihály (a szatmári kapitány) s Mátyás főherczeg jelentéseiből.¹⁾ Nagyon meglepte a hír, ő korántsem várta azt még most, ingyen sem gondolta volna, hogy a vajda oly hirtelen elvesse a hálót, hiszen — írja Mátyásnak — a pápai követet s ő általa Báthori Andrást biztosítottuk, hogy e hónapban semmit sem indítunk Erdély ellen. — De azért könnyen megnyugodott benne, nem lesz nehéz, gondolá, mentséget találni, bár aggódott, hogy sokakat megdöbbsent a hír s főkép hogy a pápa, nagyon meg fog ütközni rajta. Visszatérés azonban többé nem volt; azért sürgette, hogy Básta rögtön induljon Erdély felé, tartsa készen a patens leveleket a székelyek, szászok, városok s mindazok számára, a kiknek hűségére számítani lehet; — pénzről is gondoskodik, egyelőre 50,000 forintot rendelve Kassára.²⁾

A király tehát nem várta még Mihály vajda beütését, de örömét nem titkolhatja el a felett, főkép midőn a győzelemről is értesült: az kedves hírre »nagy sokat lövének Bécsben örömet, azonképen Pozsonyban is örömet löttének.«³⁾

Az öröm mellett nem hagyja a király lelkét érintetlenül az aggodás sem s első gondja, hogy intse Bástát, Ungnádót, Székely Mihályt, Nyári Pált s többeket, hogy nagyon vigyázzanak a Báthoriak törekvéseire (még akkor nem tudta a fejedelem gyászos sorsát), nehogy azok a törökkel s tatárral egyesüljenek s nehogy a török felé eső Végeket, Lippát, Jenőt elfoglalják. Készül követet küldeni a pápához, hogy előtte magát kimentse, szintúgy a lengyel királyhoz, nehogy a Báthoriaknak segítséget adjon.⁴⁾

* * *

¹⁾ *Mátyás fty, Rudolfnak* nov. 5. küldi Básta és Boesakai tudósítását Mihály v. támadásáról.

Rudolf, Mátyás főhgynek, Pilsenből nov. 6. — Ugyanakkor Boesakai-nak (A bécsi titk. lth.)

²⁾ *Rudolf, Mátyás főhgynek*, Pilsenből nov. 5. (Hurmuzaki: Documente 341. l.)

³⁾ *Gróf Illésházi István följegyzései* 76 l.

⁴⁾ *Rudolf levele Mátyás főhgyhez*, Pilsenből nov. 17-éről.

Rudolf Bástához (nov. 17.) hogy a lehető gyorsan siessen Erdélybe hadaival s ne nyugodjon addig, míg főképen »die Bathorische faction gedempft und getiltt sey.« Vigyázzon, nehogy a törökkel s tatárral egye-

Mihály vajda, a mint kinyugodta győzelemre s uralomra jutása első mámorát, sietett felfogni a levelezés elejtett fonálát a királylyal. Nov. 4-én indítja futárral első nagyhangú levelét Rudolfhoz, hogy »ime megboszúlta felséged magát *általam* az erdélyiektől s főkép fejedelmeiktől szenvedett annyi sérelemért«. ¹⁾ Tüstént tudatta diadalát Bástával s a magyarországi birtokain künn lévő Bocskaival is, a kik, a mint láttuk, rögtön fel is kerekedtek. Ugyanakkor (nov. 4.) országgyűlést is hirdet »tizenötöd napra« (nov. 20-ra) Gyulafejevárra. ²⁾ S jó eleve kölcsön után is néz.³⁾

Mihály vajda az országot ravaszsággal és karddal hódította meg, — ravaszsággal s ha kell karddal akarta azt megtartani; de megtartani minden áron, az volt fő törekvése. A császár helytartójának és főkapitányának írja magát s szép szóval legkevésbé sem marad adós, mert hisz most még nem szakíthat a királylyal s sok szép pénzt is remél tőle; de hol a fejedelmi jogok gyakorlatáról van szó, ott nem kérdez senkit, ő a teljhatalmu úr, ura életnek és halálnak, — nincs előtte szent, sem törvény, sem előjo-

süljenek s nehogy a török felé eső Végek, a Báthoriak, vagy más ellenség kezébe jussanak, hanem azokat, mihelyt alkalom lesz rá, foglalják el német őrséggel s megbízható kapitányokkal lássák el.

Rudolf, Ungnád Dávidnak (nov. 17.). Bástával, Székely Mihálylyal és Nyárával arra ügyeljen főképen, hogy a Báthoriak össze ne szedődhessenek, s hogy Lippát s a többi Végeket el ne foglalják. A vajdához siessen s tudja meg tőle, hogy (a király) részéről mit ígért a székelyeknek és szászoknak s tegyen azokról jelentést.

Ilyen értelemben irt a király (mint levelében említi) Székely Mihálynak és Nyárinak is.

Rudolf, Bástának nov. 29. (A bécsi cs. és kir. államlevéltárban Hung.)

¹⁾ *Mihály v. levele Rudolfhoz* nov. 4. Gy.-Fejevárról: »Vindicavit tandem aliquando M^{tas} V^{ra} nescio an a Transylvanis, vel a principibus potius V^{rac} M^{ti} et toti Austriacae domui toties illatas iniurias, per me 28. praeteriti mensis ferro.« stb. (Közölve *Szilágyi*: Erd. O. gy. Eml. IV. k. 415. l. és *Hurmuzaki*: Documente 339. l.)

²⁾ Mihály v. országgyűlésre való meghívója közölve *Szilágyi*: id. m. IV. k. 416. l.

³⁾ Nov. 3-án írja a szászvárosiaknak, hogy: »kegyelmeteket szeretettel kérem, hogy kgték énnem ez mostani szükségemre *adjon ezer forintot kölcsön*.« (Eredetije a nagyszzebeni levéltárban No. 1407.)

gok, — a kiváltságukra hivatkozó rendeknek azt mondja, kardjára ütve: »ez a ti kiváltságotok!«

Ungnád nov. 6-án még egész elragadtatással ír róla a királynak, magasztalja kitánó hűségét, melylyel nagy jutalomra tette magát érdemessé, sokkal méltóbb volna — úgymond — az aranygyapjúra és más kitüntetésekre, mint volt az esküszegő Báthori Zsigmond volt.¹⁾ Alig pár nap múlva (nov. 20-án) Forgách Zsigmond már másképp vélekedik: »bizony csuda ember — írja — nem tud ember mint elfordulni beszédén, mindenfelé egyaránt jó szót reményeket ad.«²⁾

A király magyarországi hívei közül novemberben megfordul udvarában Bocskai, Ungnád, Forgách Zsigmond és többen. Ezek tantú voltak, a mint a hozzá-gyűlt nemeseket a maga és fia hűségére esküvel kötelezte le, — a mint a »Részek« várait magának igyekezett megszerezni, versenyezvén ebben a király embereivel, — a mint a nemesek jószágait kénye-kedve szerint foglaltatta le s adományozgatta embereinek, — a mint a városokat sarczoltatta: s mindezt a király tudta és megkérdezése nélkül.

Bocskai Rudolphoz intézett nov. 16-iki jelentésében már élénken figyelmeztet a jelekre, melyekből a királynak nagy kellemtelenségei származhatnak; tanácsolja, hogy jó lesz mihamar gondoskodni Erdély kormányzásáról.³⁾ Forgách is belát a vajda lelkébe s jellemzően festi őt (nov. 20-iki levelében), hogy »napról napra feljebb néz s maga sem tudja mit kellessék művelni, — s z ó v a l azt mondja, hogy a császárnak ő felségének vette meg

1) Ungnád, a királynak, Tasnádról nov. 6. Többek közt: »und haben wir uns hoch erfreut, dass der Michael vajda in seiner patent... sich Ew. May. rath u. statthalter in Siebenbürgen, auch general-veldobristen nennet.« Még ekkor azt hitték Ungnádék, a mint e leveléből látszik, hogy mindkét Báthori Huszt felé menekült. (Eredetije a bécsi titk. ltb. Hung.)

2) Közölve Szilágyinál id. m. 425. l.

3) Bocskai jelentése nov. 16. »ex possessione Kemer: Cum signa ejusmodi sint, unde maximum suae Mis s. incommodum, ac rei publicae christianae detrimentum oriri possit, in tempore suae Mⁱ s. de statu et gubernatione Transylvanica providendum est. (Szilágyi Erd. O. gy. Eml. IV. k. 422 és Hurmuzaki: Documente 352.) Bocskai nov. 16-iki levele Barritushoz Szilágyinál 416. l. Hurmuzakinál 355. l.

az országot, de cselekedettel *contrariumot* jelent, ... mint örökös fejedelem úgy bír mindennel, sőt annál keményebben.«

Ily viszonyok között, természetes, hogy az erdélyiek elkeseredése is nagy volt; arra fakadtak, hogy »bátor egy kemencze-fűtőjét küldené ő felsége, még is inkább szolgálnának annak, hogy sem mint ennek.«¹⁾

Jellemző az is a vajdára, hogy a visszavonulás hidját soha nem égeti el maga után; — most is a törökkel fenntartja az érintkezést, sőt ámítja a hozzá jött csauszokat, mintha a szultán számára hódította volna meg Erdélyt. A temesvári basa követjét gazdagon megajándékozta s kérkedve mondja neki: ládd régi kívánságtok szerint meghódítottam a hatalmas császárnak (t. i. a szultánnak) Erdélyt.²⁾

Igy állottak az ügyek, midőn nov. 20-án az országgyűlés megnyílt. A törvényczikkeket természetesen a vajda diktálta, a rendeknek csak bele kellett nyugodniok, hogy »az úristen, kitől minden birodalmak és fejedelemségek vagynak, Mihály vajdát rendelte fejedelmükké« — s megszavazniok az adót, kapuszám szerint hat forintot³⁾.

Balcescu, román történetíró, ez országgyűlésről emlékezővén, felróvja Mihály vajdának, hogy nem gondoskodott az erdélyi oláhok felszabadításáról, — s így hűtelen lett missiójához s megérdemelte bukását, mert nem volt jobb alkalom soha — úgy mond — az erdélyi oláhok felszabadítására, mint éppen akkor, — a mi által megingathatlan talajt készített volna elő erdélyi uralkodásához; s csudálkozik Balcescu a felett, hogy nem oláhokkal vette magát körül az ország kormányzásában.

A vád utóbbi pontjára megfelel Teutschlaender (ugyanaz a Teutschlaender, a ki magyar chauvinismust emleget, tehát koránt-

¹⁾ Szilágyi: O. gy. Eml. 426. l.

²⁾ Ugyanott: 424. l. »Captivorum Turcarum pedibus ferra, ac compedes adimere jussit iique libere Albae Juliae incedunt. Adest quoque apud ipsum chiausius legatus Turcarum, cui manifesto dixit: *en* — inquit — *quod vos a multis temporibus optastis, vides cuiusmodi regnum potentissimo imperatori subiugarim.*«

³⁾ Az országgyűlés végzése közölve Szilágyinál: Erd. O. gy. Eml. IV. k. 431. l.

sem eshetik abba a gyanúba, mintha a magyaroknak hízelegni akarna) s ő azt mondja, hogy ép úgy a vajdának magának, mint oláh tanácsosainak, bojárjainak, nem volt semmi államszervező és kormányzó tehetsége. — A győző mélyen alantabb állott e tekintetben a legyőzötteknél. Hogy az ország-kormányzás complicált gépezete működhessék, kénytelen volt a vajda magyarokat alkalmazni. Belátta, hogy saját fajrokonaira vajmi keveset számíthat, hogy nevelhetik seregét, de államhivatalok betöltéséhez nincs tehetségük, mert politikailag éretlenek. Sőt nem is találjuk, hogy politikai jogokra a vajdánál igényt támasztottak volna.¹⁾

Arra pedig, hogy miért nem szabadította fel Mihály vajda az erdélyi oláhokat a jobbágyság alól, egyszerűen azt felelhetnek: nagy tévedés Balcescutól, hogy az 1848—49-es idők szemüvegén keresztül akarja megítélni a harmadfél századdal azelőtt való állapotokat, — a midőn pedig nemcsak Mihály vajdának nem jutott eszébe jobbágyokat felszabadítani, de a kerek föld egyik halandójának sem; sőt magoknak az erdélyi oláhoknak eszök-ágában sem volt, hogy kérjék a jobbágyi kötelékek szétszaggatását.

Az pedig, hogy Balcescu oláh nemzetiségi missiót akar Mihály vajdának tulajdonítani (bár fel is róvja neki, hogy hűtlen lett missiójához), szintén oly erős tévedés, a mit csakis az erdélyi oláhok 1848/9-iki mozgalmainak csodálatába mélyedt szem láthat. Nemzetiségi kérdéstről — mai alakjában — annak a kornak sejtelve

¹⁾ *Teutschlaender*: »Michael der Tapfere«, 139. l. Dass Michael bei seiner Eroberung Siebenbürgens eine nationale Mission im Auge gehabt, lässt sich aus den Thatsachen nicht ableiten. Gesetzt aber, dass er sich ihrer bewusst war, so lag es nicht in seiner Macht, dieselbe zu erfüllen. Ihm selbst, sowie seinen walachischen Rathgebern fehlte es an der dazu erforderlichen Bildung, an staatsmännischer, organisatorischen Befähigung. *Der Sieger stand in dieser Beziehung tief unter dem Besiegten.* Ausserdem konnte er bei seiner natürlichen Klugheit sich der Einsicht unmöglich verschliessen, dass von Seiten seines Volkes auf eine wesentliche Hilfe nicht zu rechnen war. Er hätte sich desselben wohl bedienen können, um seine Armee zu vergrössern, aber nicht, um es an Staatsgeschäften theilnehmen zu lassen, wozu dasselbe, *weil politisch nicht reif, keinerlei Befähigung hatte.* Wir finden auch nicht, dass es Ansprüche auf politische Rechte bei Michael geltend gemacht habe. stb.

sem volt. — Különben elég csak egy tekintetet vetnünk a vajda hadseregére, mely Kelet-Európa mindenféle nemzetiségéből volt összetákolva, hogy önkénytelenül kérdezzük: hát ez az az oláh nemzetiségi missionarius hadsereg?!

A Mihály vajdának tulajdonított oláh nemzetiség felszabadítási missio nem egyéb, mint XIX-ik századi visio.

XV.

A királypártiak célja Erdélylyel. Mihály vajdától szeretnének szabadulni. Kik nevezzenek ki kormányzóvá. A tanácsosok véleménye Erdély ügyében.

Mihály vajda és Básta között lobot vet a gyűlölködés.

Mi történjék Erdélylyel: ez volt a császári udvarban a kérdések kérdése. Ez foglal koztatta az udvart, a főhercegeket a tanácsosokat mindenfelé. Véleményadásra szállította fel e felől a király legbefolyásosabb magyarországi híveit is. *Elvileg* körülbelül el volt határozva, hogy Erdély egy kormányzóra fog bízni, de *valóságban* oly lassan haladt a dolog, hogy a vajdának az elégnél több ideje maradt, hogy helyébe jól befészkelje magát.

Mi történjék Erdélylyel a helytartó kinevezéseig? kérdi Rudolf még nov. 17-én is Mátyás főhercegtől. Hát még aztán az a kérdés: ki legyen az erdélyi helytartó? az okozott még nagy fejtegetést. Mihály vajdára félve gondoltak. Előszóliásak talán ismét a sokat útaztatott Miksa főherceget, (a kit elindítottak egyszer Lengyelországba s volt is névleg »választott Lengyel király«, tényleg elfogott trónkövetelő, — másodszor elküldötték Erdélybe, de mielőtt csak színét is látta volna kijelölt kormányzóságának, vissza kellett térnie), vagy tán egy harczedzett tekintélyes magyar emberre bízzák a fontos méltóságot?! Ilyet csakugyan keresve sem találtak volna alkalmasabbat, mint a törökellenes csaták veterán bajnokát, a csakugyan combinációba vont Pálffi Miklóst.¹⁾

De az Erdélyből szállingozó hírek hamar felköltötték az aggodalmat, hogy az alig fog oly könnyen, oly simán menni, mint ahogy szeretnék, s ahogy eleinte gondolták. Alig hogy elhangzottak az öröm-lövések, nem-szeretem ujságok érkeztek a prágai

¹⁾ Engel J. Chr.: Geschichte des Ungarischen Reiches IV. k. 280. 1.

udvarba a vajda felől, a ki keresztezte az udvar minden combinációját. Ő maradni akart Erdélyben s maradt is, nem várta, hogy kinevezzék kormányzóul, kormányzott ő a nélkül is.

Az államtanács Prágában mindjárt Erdély elfoglalásának hírére tárgyalás alá vette az ország kormányzásának ügyét. A nov. 16-iki előterjesztésben határozottan ki van mondva, hogy *Mihály vajda minél előbb haza küldendő* s kormányzót kell kinevezni. Miksa főherczegre vetik tekinteteket, talán megnyerhető lenne ő — írák — bizonyos feltételek mellett, kormányzóul. ¹⁾

Bocskai már nov. 7-én sürgeti, hogy ő felsége egy főtekintélyű embert küldjön minél előbb Erdélybe. Nov. 16-ki jelentésében ő is élénken figyelmeztet a jelekre, melyekből semmi jót nem jósolhat, csakis veszélyt lát ő felsége s a keresztyénség ügyére nézve, a minek eleibe vágni egyedül a kormányzó gyors kineveztetésével lehet. A vajda — úgymond — (a ki egyáltalában nem tetszik a pápai követnek sem) már is messze ment: felvette a kormányzó és helytartó czímet, a székelyeket önhatalmulag felszabadítván, nemcsak ő felsége, de a saját, *sőt fia hűségére is* feleskette; birtokokat osztogat szélében; a hirdetett országgyűlésre meghívta a magyarországi Részek-et is; a Végek-et pedig, Kővárt, Husztot és a többit, minden áron elfoglalni törekszik; emberei az országban irtózatossá rablást s gyilkolást visznek véghez. ²⁾ Nem csuda azért, ha Erdély epedve várja egy kormányzó beküldetését.

Istvánffi Miklós véleménye szerint: tény, hogy a vajda kitette magát Erdélyért s azért meg is jutalmazandó, de nem minden szavát kell azért készpénzül venni; ő rá is illik a példa-beszéd, hogy nem fázik annyira, mint ahogy reszket. Nagyon megfontolandó, rá bizzák-e a vajdára Erdély kormányzását; az is nagyon kérdéses, megtudná-e védeni háború esetén mindkét tartományt. ³⁾

Gróf Zrinyi György véleményét Erdély felől 12. pontban

¹⁾ *A titkos tanács előterjesztése* nov. 16-áról a bécsi cs. és k. államltb. Hungarica o. van.

²⁾ *Bocskai* nov. 16. jelentése közölve Szilágyinál és Hurmuzakinál, m. f.

³⁾ *Istvánffi* véleménye, *Mátyáshoz* (Datum in Vinicze 13. dec. 1599.) »Non tantopere algere, quantum tremere existimandus est (Michael Vaivoda) stb. (Közölve Szilágyinál Erd. O.-gy. Eml. IV. k. 455. l.)

terjeszti elő. Szerinte négy, harcban jártas katonai parancsnok volna Erdélybe küldendő, a kik a tartomány közigazgatását vezetnék; az erdélyi várakat és a Végeket német gyalogsággal s magyar lovassággal lássák el s általában Erdélybe minél több katonaságot küldjenek. Mihály vajdát méltónak ítéli nemcsak a megillető pénzsegélyre, de szép ajándékokra is, hogy jó szolgálatban tartassék jövőre is. A székelyeknek régi szabadságuk adassék vissza s fegyverezzék fel őket. A harcban elfogottak s a Báthori pártiak iránt is legyen ő felsége kegyelmes, mert hisz urok mellett kénytelenek voltak fegyvert fogni.¹⁾ stb. stb.

¹⁾ *Gróf Zrínyi György véleménye* az Erdély felől hozzá küldött pontokat illetőleg, *Mátyás főhghz*, Csáktoronyáról dec. 12-én (1599.).

Ezekből a pontokból látjuk azt is, mik lehettek a kérdések, melyekre Mátyás főhgh első tanácsosai véleményét kikérte.

A 12. pont rövid tartalma:

1. A harcban elfogottakat megbüntetheti ő fge, de méltányos azt is tekintetbe venni, hogy azok urokért kénytelenek voltak harcolni, s hogy inkább kegyelmesség által tarthatók meg jövőre jó szolgálatban.

2. A kolozsváriak, igaz, hogy sokat ártottak hűtlenségükkel, de jövőre inkább kegyelem által biztosíthatók.

3. Mind Kolozsvár, mind a többi városok pénzbürságra büntetessenek.

4. A tatár kánt czélszerű ajándék által megnyerni.

5. „*Dignus est Michael vajvoda Transalpinus meo iudicio non tantum sumptum, quem sustinuit, recipere, sed etiam honorario aliquo munusculo augeri, ut et is ad maiora officia praestanda animum hilarior adjiciat et reliquos ad virtutem accendat.*“

6. A katonák a háború tartamára havi zsolddal lennének ellátandók — és csak annyi katonaságot tartsanak, a mennyit fizetni tudnak. Azok a török sűrű becsapásai közben nem csekély kárt tehetnének a törökben, hogy ha a végvárakig kivonatnának.

7. A kozákokat is jó volna hópénzzel megtartani, mert jó katonák s nagy havi zsoldot nem igényelnek.

8. „*Siculi antiqua libertate donati, quoniam ipsorum militia magnum in Transylvania, adfert emolumentum, tenentur quidem antiqua lege militare, sed certum est, eos armis necessariis non per omnia esse instructos: itaque etiamsi non poterit pro ipsorum voto, attamen ut arma postulata pro ipsorum pecunia ipsis sensim suppeditentur, imprimis necesse est.*“

9. Nagyon szükséges volna, hogy magyar lovassággal és német gyalogsággal látassanak el az erdélyi várak és a Végek és pedig mihamar, hogy az azoktól való félelem által az erdélyiek engedelmességre és hűségre szoríttassanak.

Básta véleményében egészen körülírja a jövődöbeli kormányzó elé tüzendő jogokat és kötelességeket. Szerinte a leendő kormányzó, a tizenkét legfőbb országnagy s mind a három rend személyenként tenné le a hűségesküet ő felségének s adna arról reversalist, hogy a letett esküt híven megtartják és a töröknek semmiben és semmikép sem lesznek segítségére. A kormányzó a fönhatóság elismerése végett fizessen némi csekély évi adót. A várakat saját és az ország költségén egymás után építse ki, szerelje fel. Ő felsége privilegiumai, melyeket a szászoknak és városoknak adott érvényben maradjanak. A magyarországi Részek-hez, u. m. Máramaros, Szilágy, Közép-Szolnok és Bihar vármegyékhez s az ottani várakhoz, úgyszintén az Erdélyben építendő erősségekhez, (mint pl. Szamos-Ujvárhoz) semmi jogot ne formáljon a kormányzó. Ő felsége a pénzügyet, a bányászat kezelését magának tartsa fel; minden pénz az ő neve alatt veressék s a bánya-tized fele őt illesse. Mária Krisztina erdélyi birtokait háborítlanul bírhasssa. A törökkel az illető kormányzó tárgyalhasson ugyan, de úgy, hogy ő felségének teljesen szabad kéz hagyassék s a törököt se katonával, se hadiszerral, vagy élelemmel ne segítse.¹⁾

Az erdélyi ügyben jöttek a vélemények nov. s decz.-ben másfelől is, így a szepesi kamarától, Rákóczi Zsigmondtól s másoktól.²⁾

10. »*Ut quatuor militum tribuni et capitanei qui rite omnia administrent, in Transylvaniam mittantur, requiritur publico ejus regni bono.*«

11. Ő fge bölcsesége legjobban fogja tudni mindenekre nézve, hogy mit kell tenni.

12. »*Potest quidem consilium cum Moldavorum et Polonorum praefectis Michael vajecoda communicare, viresque conjungere, et eos huc inflectere, si modo turbae vitentur magnae, bello enim Turcam et Polonum simul eodemque tempore petere, haud tutum esse judico. Nihilominus si rei gerendae tempus et occasio offeret, eam arripiendam censeo.*«

Eredetije a bécsi cs. és k. hadügymin. »Kriegsregistratur«-ában (1599. 50. sz. a.; — Hurmuzaki kiadta id. m. 381. l.)

¹⁾ *Básta* véleménye (»furschlag«) Erdély biztosítása céljából (1599. nov.) (valószínűleg Mátyás főhöz). (Másolat a bécsi cs. és k. hadügymin. registraturájában 1599. nov. csomag 74. sz. a.)

²⁾ *A bécsi hadügyminiszterium* registraturájában 1599-iki 50. sz. a. feljegyzés szerint *Rákóczi Zsigmond* is benyújtotta véleményét Munkácsról dec. 10. kelettel. (Ez ismeretlen) Az ott szintén említett szepesi kamarát kiadta Szilágyi: id. m. IV. k. 450. l.)

De mindezek légbé épített tervek voltak, szép üres szó maradt az egész, a mihez Mihály vajda is hozzászólt, és pedig övé volt a döntő szó. Erdélyen *kívül* hiába alkudoztak a medve bőrére, *ott benn* Mihály vajda az úr. A jelenségek pedig, melyek arra mutattak, hogy akár is úr maradni s a király nevével csak takarózik, s eszközül használja saját önző céljaira: mindig sűrűbben és világosabban mutatkoztak. A király hívei közül, a kik udvarában megfordultak, mindenik fedez fel valami gyanús jelt, így Bocskai, Rákóczi Zsigmond, Ungnád, Melith Pál, ¹⁾ s maga a pápai követ is.

* * *

Básta az első perctől nem bízik a vajdában, eleitől fogva kételkedik hűségében.²⁾ Mihály vajda is hamar átlátja, hogy két éles tör nem fér meg egy hüvelyben. A két nyers természet között a versengés és gyűlölet lángja mihamar lobot vetett. Mihály vajda tisztában volt a helyzettel, világosan látta, hogy Básta az ő ellenlábas, látta, hogy neki jutott az ellenőri szerep, mihelyt Kasásárol megindult s Erdély határán teremvén hódoltatta a király hűségére a Végeket. A vajda nem is titkolta e felett boszúságát. Nov. 11-én egész méltatlankodással ír a kapitánynak, hogy mit keres az erdélyi Végekben, *segélyére szükség nincs* — úgy mond — *ha akkor nem jött, mikor kellett volna*; hallom, hogy seregével felkerekedett s most itt pusztítja az ő felsége tartományát, foglalgatván a várakat s végházakat; a tartomány immár meghódolt ő felségének s itt vagyok én (teszi hozzá önérzetes

¹⁾ *Melith Pál* levele szerint, (kihez?): Tasnádról 1599. nov. 14.: Székely Mózesről, Ravazdi Györgyről s többekről, kikről nem tudják, hogy hol van, az a hír, hogy a csatában kellett elesniök. Hogy mi célja Mihály vajdának az országgal, nem tudjuk »allein wir vernehmen alhie, dass er dasselbe under sich u. sein sohn zubringen understehen. Darum wär's gleichzeit, dass man demselben bei zeitten vorkommen khundte. Minden kir. erősség hű parancsnokkal volna ellátandó, a mostaniak nagy részét csak gúny illetheti. Kővár megadta magát, de nem Székely Mihálynak, hanem a vajdának, most Huszt végett traktálnak. Nekem nem tetszenek az erdélyi dolgok semmiképen sem. (Másolat a bécsi cs. és k. hadügy-ministerium ltban. 74. cs.)

²⁾ *Básta, Mátyás főhgynek* Tokajból nov. 5. irt levelében már ki van fejezve a gyanú. (A bécsi titk. ltban.)

nyomatékkal), azért nem illik, hogy a tartomány pusztítassék, vezesse tehát vissza seregét. ¹⁾

Bástának ez az »uralkodói hangon írott levél« nagy szöget ütött a fejébe s szörnyen sértette, — sietett is mindjárt felküldeni Mátyás főherczegnek, hozzátevén, hogy íme, nem hiába sürgette a hadakat. Szememre veti — mondja Bástá — mintha nem jelentem volna meg, midőn segítségre szólított fel, pedig sem Erdélybe ütésé előtt, sem azután egy árva betűt sem kaptam tőle; nem gondolhatok mást, mint hogy közzellétem terhére van. Belátom, hogy ő felségének érdekében áll, hogy összeütközésbe ne jöjjenek a vajdával s daczára ennek a legnagyobb bonyodalmak előtt látom magamat. Kétségkívül erősen rajta lesz a vajda, hogy a Végekből távozzam, de azt ő felsége kárára tehetném csak s így tenni semmikép sem fogom, ha csak ő felsége, vagy fenséged nem parancsolja. Míg erre választ nyernék, megpróbálom szavakkal tartani a vajdát. ²⁾

¹⁾ Mihály v. Bástának Gy.-Fejérvárról nov. 11. 1599. *Intelligimus, quod D^{tio} V^{ra} m. cum copiis suae M^{tis} egressa sit, atque nunc hanc suae M^{tis} ditionem castet, arces, castella occupando.... Auxilium Magnificientiae V^{rae} nunc non requiritur, siquidem antea non venit, dum requirebatur. Qua propter Magn^{am} V^{ram} amice petimus, ut copias suas remittat, ne hanc suae M^{tis} ditionem adhuc magis opprimant« stb. (Hurmuzaki: Documente III. k. 351 l.)*

²⁾ Bástá, Mátyás főhöz Szilágy-Somlyóról november 18. 1599. Hoch vonnotten sey volkh u. gelt herein zu schicken (t. i. Erdélybe), dardurch allem unfall, so sich zutragen möchte, zubegegnen, u. rath zu schaffen... *Sintemall alle stundt die suspecti u. verdächtigkeiten wazzen u. zu nemben. Inmassen dann Ew. f. Durchl. sonderlich aus dem fast imperiosischen schreiben, so mir obberürter Wajcoda yeczto gethan mit mehrern gn. zu ermessen. Darinnen dann undter andern dies fürgeben zubefinden. als ob ich ime zur zeit, da er meinen succurs begert habe, nicht erschie nen, oder beygesprungen were; weliches aber ganz falsch, dann weder vor seinem ersten anzug, noch darnach hab ich von ime ainiches wenigstes schreiben nit gesehen, weniger dann ainigen menschen, der in seinem namen mich umb yehtwas (= etwas) ersucht, oder angesprochen hätte; also dass dannenhers schliesslich anders nichts zuvermuten, als dass ime mein gegenwert, oder hiessein missfellig u. fastidi geber. Wiewohl ich dann selbst erkenne, wie hoch Irer k. Maj. damit gedient, oder angelegen, damit ich mit ime nicht abtosse, yedoch befinde ich mich hierdurch in einem cusseristen labyrintho. Dann ausser alles zweifels wirt er starkh drauf behorren in wollen, ich sollte mich von dieser granicz hinweg*

Básta nem is engedett, sőt még közelebb ment, egész Somlyóig, hogy ott várja meg a nov. 20-ára hirdetett országgyűlés kimenetelét, hogy közelléte által a király hívei bátorságukban nyerjenek s »az oláh« is inkább féken tartható legyen, ha netán valamiben mesterkedni merészelné.

Igy el volt hintve a vajda s a felső-magyarországi kapitány között a vizsály magva s az megtermé továbbra is fanyar gyümölcseit. A viszony közöttük mindinkább elmérgesedett.

Básta nagyon radikálisan akart fellépni. Mátyás főherczegnek nov. végén azt tanácsolja, hogy lépjenek fel fegyverrel »az oláh« ellen s vessék ki Erdélyből. De a király, kapitányának emez ajánlatához, — tudván úgy is, hogy Básta a vajda iránt soha jó szívvvel nem viseltetett — nem volt hajlandó beleegyezését adni, mert a vajda, bár némely tette gyanús, eddigelé nyíltan ellenségnek még nem mutatta magát s mert az olyan vállalathoz sok pénz és katona volna szükséges.¹⁾

A gyűlölség a két zord harczos között hova-tovább új-új

machen, ich aber . . . bin ganzlich des willens dasselbe nicht zuthun, ausser u. ohne ihrer k. May. oder Ew. f. Durchl. ausdrücklichen geschäfts u. verordnung, deren ich dann ehist u. was mir Ew. D. hierüber gn. bevelchen werden geh. thue erwarten, inmittls gedenkl ich inne mit worten zuspeisen, sovill mir müglich sein wirt. Und nach laut meines gestrigen schreibens hab ich besser hinfurgeruckt u. zugenahet bis hieher zum schloss Somlio, den ausgang oder schluss des durch inne auf den 20 dits gen Clausenburg bestimbtan landtags zu sehen, ut soliches beschicht von mir zwar darumb, damit so woll denjhenigen, so in ihrer Maj. devotion, muett u. stürckh zugeben, als auch inne Wallachen selbst etwas in zaumb zuerhalten, wann er sich yrgendtwas undterstehen oder machiniern wollte, wie verargwönnel. stb. (Eredetije a bécsi cs. és k. államlevéltárban, Hungarica o.)

¹⁾ Rudolf Mátyás, főherczeg, Pilsenből dec. 6. 1599. Básta kiválmait megérttettem — írja — fngdnek decz. 2. leveléből. De mivel a vajda eddig magát nyíltan ellenségnek nem mutatta, habár némely tettei gyanúsak is, — nem látjuk be, hogy valamit erőszakkal tehetnének ellene, főkép mivel ahhoz sok pénz és nép kellene. Azért tanácsosabb várni, mig az országgyűlésről s a vajda más tetteiről biztosabbat hallunk, — *Bastát pedig, a ki különben is a vajda iránt soha jó szívvvel nem viseltetett, kegyensággalal simán el kell utasítani.* Az erdélyi kormányzóság betöltését illetőleg kérem fngd véleményét. (A bécsi cs. és k. államlevéltárban, Hung.)

tápanyagot talált. Így pl. Mihály vajda Magyarországon zsoldosokat kezdett toborzani, Básta betiltotta. Erre a vajda bevádolta őt (decz. 21-éről keltezve) a király előtt, hosszú lajstromát számlálván elő a kapitány hűtlensége bizonyítékainak, kérvén egyszersmind egy bizalmas, meghitt ember hozzá küldését, a ki előtt Básta árulását teljesen felfedje, hadd lássa meg ő felsége »*minémü hív szolgálója legyen Básta György*«¹⁾ Bástának ez füléhez jutott s decz. 31-én Carlo Magnot, a király egyik legmeghittebb emberét, kéri levélben, hogy szólítaná fel »az oláh«-ot nevében, vonja vissza az ellene emelt vádakát, vagy mutassa elő, az ő (Básta) állítólagos áruló leveleit.²⁾

A két legfőbb szerepvivőnek ekkora elkeseredett gyűlölsége nem lehetett jó következménnyel a király ügyére, de nem magára a vajdára sem: *utóljára is épen ez vált reá nézve végzetessé.*

Különben a Végekben levő királypártiak között sem volt meg a kellő egyetértés: Básta s Ungnád (a királyi biztos) vizsgálja is, — mely egy év múlva, midőn 1600 őszén együtt voltak Erdélyben, annyira elmérgesedett — szintén innen datálódik.

¹⁾ *Mihály v. a királynak* Gy.-Fejérvárról december 21. 1599. »... Básta György az mint eszembe veszem, mind ellenem törekszik... Hogy immár ez országban benn voltam, Básta Györgyhöz bocsáttam embereimet, kik által hívatám, hogy segítségemre jüjjön el, avagy népet adjon, de akkor is semmiképen el nem akart jünni, sem segítséget nem akart küldeni. Azután hogy az országot fgd számára recuperáltam, és az városokat és az egész országot fgd számára megesküdtettem, felkölt Básta György Boescai Istvánnal, nagy haddal jüvén, és Erdélynek egy darabátját mind elpusztították és semmivé tették..... Emberimet bocsáttam vala az fgd pinzével népet fogadni és keresni az fgd országában, de Básta György abban is ellentartó lévén, elüzte emberimet, és nem engedte ezt... Mind meg nem írhatom, hanem akarnám, hogy fgd egy meghitt emberét bocsátaná hozzánk, kinek minden dolgokat eleiben adván, fgdnek referálna, abból megítélhetné fgd osztán minémü hü szolgálója fgdnek Básta György. stb. (Egész terjedelmében l. Szilágyinál Erd. O.-gy. Eml. IV. k. 461 l. és Hurmuzakinál: Documente III. k. 390. l.)

²⁾ *Básta levele, Carlo Magnóhoz.* (Di Schuller (=Szölös), l'ultimo di X-bre 1599.) Hurmuzaki: Documente III. k. 406. l.

XV.

A prágai udvar határozatlansága. Királyi biztosokat neveznek ki Erdélybe, a kik a pénzsegély kérése miatt sokáig Szatmáron vesztegelnek. Jelentéseik s véleményük a vajda felől. Báthori Zsigmond s a lengyel kancellár készülődései. Huszár Istrán küldetése Zsigmondtól Bocskaihoz. Básta zsoldosai féltelensége.

A prágai udvar magatartását Mihály vajdával s Erdélylyel szemben mindvégig a határozatlanság jellemzi. Húzzák-halasztják a legfontosabb ügyek elintézését is, nincsennek tisztában, hogy mit tegyenek. A régi átok, a késedelmezés, folyton-folyvást ott kísért erdélyi politikája felett. — Sok beszédnek sok az alja. A nagy tervezgetés Erdély miként kormányzása felől füstbe ment. Kormányzót nem mertek kinevezni, mert mihamar észre kellett venniök, hogy nyakukra növeszték a vajdát. Eszközül szánták Erdély meghódítására s íme arra ébredtek, hogy versenytárrsá lett a szép ország bírásáért. A hű szolga, a szövetséges dicsfényéből az ellenség, a magának hódító harcos sötét alakját látták mindinkább kibontakozni. Mit tehettek tehát?! Húzták-halasztották a végleges elhatározást, a kormányzóság rendezését: tett helyett egyelőre a szóhoz, a diplomacziához folyamodtak.

Rudolf 1599. decz. 6-án két királyi biztost nevez ki: báró Ungnád Dávidot és Székely Mihály szathmári kapitányt. Utasításul adja, hogy siessenek Erdélybe a vajdához, vigyék meg szerencsekívánatát az ország meghódításához, biztosítsák atyai jóindulatáról, szerezzenek biztos tájékozottságot az erdélyi viszonyokról, tudósítsanak szorgalmasan mindenről: mit akar a vajda, mi czélja Erdélylyel, mit lehetne tenni a hadsereg szervezése, az ország védelme tekintetében; a birtokok adományozásában szorítsák meg a vajdát, de kíméletesen, csinnyán bánjanak vele; tudósítsanak a zsákmányról, a talált kincsekről s a lefoglalt irományokról. Szóval lássanak mindent, írjanak mindenről, s szolgálják híven a király érdekeit a vajda mellett. ¹⁾

¹⁾ Rudolf levelei M. vajdához, Ungnád Dávidhoz, Székely Mihályhoz, Carlo Magnohoz, s a biztosoknak adott utasítás közölve Szilágyi S. Erd. O. gy. Eml. IV. k. 443 l. — Hurmuzaki: Documente etc. 371 l. —

Hogy azonban a király biztosai beérkezte előtt is megnyugtassa a vajdát, előre küldi egyik udvari emberét, Carlo Magnot. Valóban a megnyugtatóra nagy szükség volt, mert a vajda nem tudta mire vélni a hosszas hallgatást. Első futárját Örmény Pétert, a ki a győzelem hírért hozta (a nov. 4-iki levéllel), jó ideig késleltették társaival az udvarnál, bár előzékenyen fogadták, szép ajándékokkal, arany ezüst lánczokkal ékesítették fel őket, de vissza csak decz. 3-án indítják a segélypénz ígéretével és hangzatos levelekkel a vajdához. De ez a visszaindulás sem volt egyértelmű az Erdélybe visszatéréssel, sem a kir. biztosok kinevezése a vajda mellé sietéssel.

Mind a vajda követje, mind a biztosok, mind az előre küldött futár Carlo Magno megrekedtek Szatmáron. Nem volt pénz s pénz nélkül nem mertek bemenni Erdélybe. Örmény Péter még Pilsenből megírta urának, hogy a király nemcsak segélypénz adását elrendelé a kassai fizetőmesternél, de még ajándékot is ígért, hogy külön követ által küldeni fog; az útból pedig egyik követtársát azzal a hírrel küldötte előre, hogy Carlo Magno nagyszerű ajándékot, 12000 aranyat érő lánczot visz a vajda számára, melybe a király képe van foglalva. Őt ugyanis azzal indították el az udvarból, hogy a pénzsegély felől az intézkedést a biztosoknál találja, azok pedig mitsem tudtak arról. A mint Örmény, Carlo Magno s a kir. biztosok, december 30-án Szatmárt találkoztak nagyot néztek egymásra, hogy egyiknél sincs pénz, sem aranyláncz. Mindenik a másikra számított s kölcsönös volt a csalódás. Pedig Fehérvárról rosz hírek érkeztek, a katonaság tombolt, dühöngött a fizetetlenség miatt s a vajda éppen Örmény Péter jövetelével csitította lázongó zsoldosait. Erdélyben a hír megkésztette az érkezendő ajándék értékét s segélypénz összegét. Hogy mehetnének be tehát üres kézzel, hisz a vajda a legvégsőre ragadtatná magát.

Örmény Péter napról-napra elkeseredettebb, kudarcza felett kétségbe van esve. A vajda meghagyta volt neki, hogy a segélypénz nélkül vissza ne térjen semmiféle pusztá levéllel. A biztosok igyekeznek őt vigasztalni s jó reménységben tartani, hogy előbb-utóbb érkeznie kell a pénznek Bécsből, vagy a kassai fizetőmestertől; de nem tudták eloszlatni rémképeit. Nemcsak kegyvesztéstől, már

még kivégeztetésétől is tartott; sőt a biztosokat is rémítgette, hogy üres kézzel be ne menjenek, mert a vajda zsold után kiáltozó katonáinak oda dobja őket áldozatul. A vajda is csak ember (mondogatá — a mint sok mindenféle hír szivárgott Erdélyből), neki is megvannak a maga hibái, nem lenne csoda, ha hűségében megfogytakoznék, mikor látja, hogy követeit oly soká feltartóztatták s utóljára is pénz nélkül bocsátják el. Mert a vajdát — úgymond — sokféle tanácsosok környezik, nemcsak oláhok és rácok, hanem erdélyiek is, a kik pedig ő felsége iránt nincsennek jó szívvel — már is példálózgatnak, hogy Báthori Zsigmond is átengedte az országot, de mikor sem Miksa főherczeg be nem jött, sem segílyt nem küldöttek, újra behívták Zsigmondot. Így ébresztgetik a vajdában az elszakadás vágyát, azon közben magok között súgnak-búgnak a vajda ellen. El akarják szakítani ő felségétől, hogy így meggyengítve, könnyebben elbánhassanak vele.¹⁾ Sok gúnyolódó beszédük között az sem volt utólsó, hogy ő felsége a vajdával úgy bánik, miként gyerekekkel vagy bolonddal szoktak, kinek almát mutatnak, de oda nem adják.²⁾

Ily kétség között teltek a napok Szatmárt. Külön futár érkezését a pénzzel hiába várták. A mint jan. 5-éig semmi biztos hír nem érkezett, Örmény elkeseredve, félig kétségbeesetten arra határozta magát, hogy visszatér Bécsbe, Mátyás főherczeghez, a hol az időközben kiküldött oláh követeket is (Mihálcsa bánt s Stoi-kát) találni vélte.³⁾ Vissza is indult, de egy váratlan hír megdöb-

¹⁾ A biztosok jelentései Rudolffhoz s leveleik az udv. tanácsosokhoz 1599. decz. végéről s 1600. jan. elejéről. *Ungnád a királynak* decz. 17. 18. 19. (Halmi) 20.; 22. (Ordéd) 23.; Szatmárról decz. 24. 25. 30. 31.; január 2., 3., 5., 8.; jan. 10. 13. (Munkács); január 18. 20. 21. 22. (Szatmár). — *Mihály vajda* Mátyásnak január 3.; a kir. biztosoknak jan. 21.; *Ungnád* Mátyásnak jan. 3.; *Nyári Pál* Mátyásnak jan. 8. (Várad), *Székelly M.* Mátyásnak jan. 16. (bécsi titk. lt. Hungarica, Turcica o. és a hadi levéltár).

²⁾ *Ungnád Rudolffnak*, jan. 24. Szatmárról Olyan beszédeket kell hallanunk »die Ew. May. treuen dienern mir und andern das herz durchdringen und schneiden möchten . . . Ihn (t. i. M. v-t) in solche gedanken stürzen, als dass man ihn für ein narren oder khind halt, denen man ein apfel zaigt und doch nicht gibt.« (bécsi titk. lt.)

³⁾ *Ungnád a királynak*, jan. 7. (bécsi titk. lt.)

bentette s Kassán feltartóztatta. Itt találkozott egy Bécsből jövő oláh futárral, Pribék Mátyással. Ettől hallotta, mily messzire mentek a követelésben az újonnan kiküldött oláh követek, kik nem kevesebbet kívántak, mint hogy a vajda Erdélynek örökös ura, kormányzója s független fejedelme legyen (possessor, gubernator et absolutus patronus) ¹⁾ s hogy ötszáz ezer forintnyi hadisegélyt kapjon. Az udvarnál elhűltek eme kívánsalmak hallatára s kitérőleg feleltek, hogy a kir. biztosok által fognak válaszolni.

Örmény nem helyeselte a követek ily merész fellépését, tudta, hogy Mihálcsa bán s Stoika személyes érdekből mindenkép azon vannak, hogy a vajda Erdélyt megtartsa, arra számítván, hogy így ők is, mint első tanácsosai, várak és jószágok birtokába jutnak, mi a zárt Erdélyben sokkal többet érő s kecsgetetőbb, mint a nyílt Havasalföldén, az ellenség torkában. Örmény félt, hogy a követek maguktartásával törésre viszik a dolgot a vajda és a király között, azért rászánta magát, hogy lehető ellensúlyozásukra visszatér Fejérvárra, miután a fizetőmestertől a pénz felől is némileg megnyugtató biztatást nyert.

*

Az udvarnál nem voltak tisztában a vajdával, hitele meg volt ingatva, azt sem tudták barát-e, vagy ellenség. Legközelebbi következménye lett ennek a határozatlanság és habozás a felett, küldjék-e neki a segélyt, vagy ne. Ebből folyt aztán, mint egyik láncszem a másikból, hogy a kir. biztosok megrekedtek Szatmáron. Activ helyett passiv szerepre lettek kárhozotva. Csöndes szemlélődésben, váltogatva kétes izgatottsággal, telik nap nap után. Irogatják az Erdélyből szállingozó híreket, egyszer az égig magasztalva, máskor sötét színekkel festve a vajdát s céljait. *Ungnád* pessimistikus hajlamú, nem könnyen bízik az emberekben. Tolla kétélű, egyszer légvárakat rajzol, mi mindent lehetne véghezvitetni a vajdával, másszor a sárba rántja le, a szerint a mint a hír szállong a Királyhágó felől. Ma minden nemes iránt érzéketlen emberi-szörnyeteg nála a vajda, ki csak pénz után

¹⁾ *Ungnád Rudolfnak*, jan. 13. Munkácsról (Eredetije a bécsi kamarai ltb. Hung. 14,406. fasc.) Ugyancsak a biztosok, febr. 2-ről Nagy-Bányáról (bécsi titk. lt.) és a többi jelentéseikben.

kiáltoz, kapkod és tombol, ¹⁾ holnap ellenállhatlan hódító, a kivel el lehetne foglaltatni Bulgáriát, Szerbiát — a minél a vajda jó kedvében olykor tovább is ment, nem akarván kevesebbről tudni, mint Konstantinápoly falai megdöngetéséről —. A számos követésben forgódott Ungnádnál szép élettapasztalatával nem áll mindig arányban emberismerete. A vajdáért korántsem rajong, de hasznavehető embernek tartja. Még kevésbé szereti az erdélyieket, azt tartja, egy erdélyinek sem lehet hinni, mindenikükben egy-egy cselszövőt lát, kik csak arra törekednek, hogy összevesztsek a vajdát a királylyal, hogy így a két versengő között a harmadiké — az övék — legyen a győzelem. Nem bízik hűségükben, nem bízik tehetségükben, fenmaradtak gőgös szavai: »neki tizen hat éves korában volt annyi esze, mint az erdélyi tanácsosoknak vénségükre.« Követtársa *Székelly Mihály* szintén feltétlen híve királyának, de a mellett magyar ember. Nem gyűlöli az erdélyieket, de bizonyos bámúlattal, mondhatnók rajongással csüggy *Mihály* vajdán. Nem ment az elfogultságtól, de van benne politikai eszély. Ungnádnál sokkal határozottabb, tolla nem irányúl a szélkakas után, kósza hírek nem teszik lengő náddá. — A vajda szolgálatait nagyrabecsüli s bizik benne, sürgeti irányában a méltányosságot, méltányos kíváncsi kielégítését. Már decz. 14-én védő szót emel mellette. Nem kell minden kósza hírnek hinni — úgymond — a mi a vajda felől kering. Mindaddig, míg az uralkodó házból nem küldenek valakit kormányzóul Erdélybe, a vajda tart arra igényt, mert életét tette érte kockára. Ám a szultán édesörömet átengedné neki Erdélyt, s mindent, a mit elfoglal, csak állana hozzá. A királynak nem volt még olyan szolgálója, a ki oly kevéssel annyit kivitt volna, de viszont nem is volt még olyan ellensége, mint ő belőle válnék, ha elkaserítik. A vajda becsületes és erélyes, a szerencse kedvez neki, mert merész, — katonái szeretik, mert bőkezű. Hátha még a török segélye hozzájárúlna, ki bírhatna akkor vele?! ²⁾

¹⁾ A febr. 2-iki jelentésben: M. v. »nach nihtem andern, als allein nach dem gelt schreyt, tobt und wiet« (bécsi titk. lt.)

²⁾ *Székelly Mihály Barvítius* titk. tanácsosnak dec. 14-ről (a bécsi titk. ltb.) »Er ist redlich u. geschwindt, glickt ihme durch sein geschwin-

Székely Mihály nagyon határozott tanácscsal lép fel. (decz. 25.) Hagyják Erdély kormányzását a vajda kezében, s biztosítékul vegyék az udvarba fiát, növeljék fel ott s házasítsák is ki onnan. Nem lát más módot, hogy a vajda eddigi hűségében megtartható legyen, *mert Básta nagyon elkeserítette*. Meggondolandó, nem jobb-e, hogy élethossziglan önkényt neki engedjék Erdélyt, mintsem a török szövetségbe űzzék, a mikor nemcsak hogy Erdély és Oláhország elvész, de Magyarország is nagy veszélybe kerül. *Nem kell a már egyszer megfogott madarat elbocsátni azért, a mely még a levegőben repdes*. Inkább kell hinni annak, a mit a szem lát, mint a mit a fül hall: már pedig a mit Mihály vajda tett és szerzett, az csakugyan szemmel látható s kézzel fogható.¹⁾

Majd elkeseredéssel ír a pénzsegély késedelmezése felől (jan. 5. és 10-én.) Sok gúnyt és gyalázást kell a miatt hallanunk és békével elnyelnünk. A vajda zsoldosai dühöngenek, sokat is beszélnek a levegőbe, nem gondolják meg, hogy a szó szájról szájra száll, inkább tüzes vasat tartanának addig szájokban. Ismétli, hangsúlyozza újra és újra, hogy ha Mihály vajdát megtartják, nagy nyereség, ha elvesztik, pótolhatlan kár. Nem kívánhat a vajda olyasmit, a mit meg ne lehetne neki adni, azonképen nem lehet neki oly sokat adni, hogy azt vissza ne térítené. Hej, nem jól mennek nálunk a dolgok! — sóhajt fel — a beszédből és írásból kevesebb is elég lenne, tenni is kellene már egyszer! A ki a vajdáról rossz híreket terjeszt, nem barátja az az osztrák háznak, de sőt ellensége s mint olyan irígyel ily sokat érő szolgát. Küldjék már a pénzt, mert a katonák türelme szakadtára jár, ha mégis késik, gyalázni, szidalmazni, a sárban meghurczolni fogják a király nevét. Pedig a királyi tekintély drágább kell hogy legyen aranynál, ezüstnél, — pénz csak akad mindenfelé, de olyan hű szolgál, mint a vajda, nem minden bokrban.²⁾

dickheit, das kriegsvolk zucht ihme gern zu seiner freygebickheit halber« stb.

¹⁾ *Székely Mihály Barvitiusnak* dec. 25. . . »dass wir nicht den vogl, den wir gefangen haben, auslassen, umb ein, der in liften fleugth« (bécsi titk. lt.)

²⁾ *Székely M. Barvitiusnak*, jun. 5. és 10. . . »mir gefellt nicht wie man da bey uns procediert, mit reden u. schreyben meht man mit wenigern auskhumen.« (bécsi titk. lt.)

Székely ilyen teljes önérzettel és meggyőződéssel írott dicsőeneket később maga sem zengett volna a vajdáról. Sok volt ebben a jóhiszemű elfogultságból; de az ügybuzgalom, melyből eredett, a határozott magatartás, mely abban nyilvánult, mutatják, hogy a mit írt az komoly meggyőződése volt.

*

Abban teljesen igaza volt Székely Mihálynak, hogy az erdélyi viszonyok nagyon válságosak voltak. — A dolgok mindinkább bonyolultak kívülről is. Mindenki természetesnek fogja találni, hogy Báthori Zsigmond nem merenghetett tétlenül Erdély sorsa felett. Tudta, hogy ő döntötte veszélybe a szerencsétlen országot; legyilkolt testvérének véres árnya meg-megjelent álmaiban, éreznie kellett, hogy »a legyilkolt atyafinak vére bosszúért kiált fel az egek egére.«

Zsigmond mikor hallotta Endre halálát, gondolta ő azt — úgymond — hogy nem lesz jó vége a dolognak, mert a fejedelemnek két nyúllal volt dolga, a római és a török császárral s ő mindkettőt csak heczre használta. Kornis árulta el mind őt, mind Endrét, de kerüljön bármibe, azt az embert megöleti.« ¹⁾

Nemcsak őt döbbsentette meg Endre megöletésének híre, a lengyel kancellár is, amint hallotta, összezsapta kezét feje felett s félóra hosszat siratta szerencsétlen rokona szomorú sorsát. ²⁾ A bosszúérzete beférkőzött az ő szívébe is s a mint egyszer a vajda Moldovára támadott, a bosszúállás vágya egygyé forradt országa érdekével.

Zsigmond sógoránál Zamojskinál hosszasan időzött, többször volt kihallgatáson a lengyel királynál is, a ki két óra hosszat is beszélgetett vele egész bizalmasan.

Jó eleve kezdette egyengetni az utat az Erdélybe visszatéréshez. Zamojski biztatta, hogy visszahelyezi régi fejedelemségébe, ha utolsó mentéjét is érte kellene adnia; csak türelem, télen nem lehet, de nyáron dologhoz látnak.

Zsigmond december végén kamarását, az ifjú Huszár Istvánt

¹⁾ Herberstein Fr. és Hofkirchen Á. a kir. biztosoknak N.-Bányáról jan. 22. (a bécsi titk. ltb.)

²⁾ Ungnád jelentésében jan. 13-ról (bécsi kamarai lt.)

járatja az erdélyi végekben. A kassai fizetőmester kéme Samborban találkozik vele s jó Báthori-pártinak adván ki magát, meglepő híreket hall tőle Zsigmond hadi készülleteiről. A kassai fizetőmester (Unterholzer János) siet is (decz. 17.) ezekről tudósítani Bástát, hogy vigyáztasson Munkácson, Huszton és mindenfelé Huszár Istvánra: jó fogás volna! ¹⁾ De Huszár megelőzte az őrszemeket, decz. 29-én már Szent-Jóbon volt Bocskainál, a kihez urától küldetése szolt. Arra kérte Bocskait, ne nehezteljen rá s vesse magát közbe érte a királynál, hogy vegye újra kegyelmébe. Bocskai nem csinált titkot Huszár küldetéséből, közölte azt mindjárt a királylyal és befolyásosabb tanácsosaival ²⁾. De mindez nem zárta ki, hogy szívélyesen ne fogadják a bujdosó Báthori követét. Nagy vendégséget csaptak tiszteletére Szent-Jóbon, melyen jelen voltak a vidéki urak legnagyobb részt. Ott volt somlyai Báthori István, a nagyváradi parancsnok Nyári Pál, Gyulafi, Dengelegi Miklós, Kardos András (Bocskai gyalog kapitánya) s még többen. Táncoltak, mulattak nagy vígan, mintha egy szebb jövő hajnalát köszöntenék. ³⁾ A kir. biztosok minderről tudomást vettek. Nyári ugyan (úglátszik: színből) elfogatta Huszárt, Váradra csalván magával s vásra is verette, de másnap már szabadon látták fel s alá sétálni a vár udvarán.

Ungnádnak sehogy sem tetszik a Huszár István dolga, gyanús előtte mindenki, a kivel az érintkezett. Nyárinak rögtön ír a szabaddlábra-helyezés hírére, hogy gondolja meg, mily nagy felelősség háramlik reá, ha Huszárt elszalasztja. Mert az bizonyára affajta jó-madár, a ki tudni fogja, Zsigmond s a lengyel kancellárral miben mesterkedik s kikkel fújnak egy követ Erdélyben és Erdélyen kívül. Azért kár sajnálni tőle egy pár vasat s szállásául a legbiztosabb bástyatornyot. Bocskainak, ha százszor mondaná sem hiszi el Ungnád, hogy Huszár levelet is ne hozott volna Zsigmondtól, úgy látszik, — jegyzi meg gúnyosan — a jó Bocskai

¹⁾ Unterholzer János levele Bástához Kassa dec. 27-ről, a bécsi hadi lt. registraturájában, 50. sz. a.

²⁾ Bocskai levelei Huszár küldetéséről közölve Szilágyi S. Erd. Orgy. Eml. IV. 464. l.

³⁾ Ungnád levelei jan. 22. 23., Barvitiusnak, 24. Nyári Pálnak stb. (bécsi titk. lt.)

két úrnak szeretne szolgálni. Huszárnak az ördög higgye, hogy csak azért jött volna, hogy Bocskai kegyelmet eszközöljön urának a királynál. Kardos és Dengelegi szavára nem ad semmit, mert tizenhárom próbás báthoristák, úgy annyira, hogy az előbbi Zsigmondot »király«-nak czímezgette maga Székely Mihály előtt is. Az meg épen nagy szálka Ungnád szemében, hogy Báthori István oly szabadon járat embereket levéllel Lengyelországba. Ungnád maga óhajtaná, hogy vezesse Huszár vallatását, mert attól tart, Bastát a magyar urak körülveszik s jóhiszeműségét felhasználva, az egész dolgot elsimítják. Nyárinak hűségében ugyan nem akar kételkedni, mégis czélszerűnek tartaná, hogy Várad is, Husztnak példájára, német őrséggel láttassék el, a magyar katonáknak, kik úgy is legnagyobbára lovasok, a városon kívül építhetnének valami faerődöt. Ezzel eleje vétetnék annak a feltűnő visszás állapotnak is, hogy a várban most egyik vendég a másikat éri, folytonos benne a dínom-dánom, úgy hogy gyakran éjente is őrizetlenül s tárva-nyitva vannak a kapuk. Hiába, a vér meg nem tagadja magát; Erdély s a Végek egy húron pendülnek, rokonság, atyafiság erős kötelékek. ¹⁾

Huszár István missiójával egy időben Nagybányán Zsigmond négy szolgájának jöttek nyomára, a kik Erdélybe igyekeztek. Kocsisoknak mondták magokat, de a bíró előtt, a kihallgatásnál, oly dolgokat beszéltek, a miről kocsisok nem szoktak tudni. Egyikök többek közt azt is mondta, hogy Zsigmond gyakran órákig elbeszélgetett vele, karonfogva sétálgatván együtt a mezőn. Úgy sejtik, másféle madaraknak kellett lenniök. Zsigmond fent Königsbergben tartózkodik — mondják, — egészséges, jól érzi magát, lengyel főurak és főpapok látogatják, — lengyel, kozák és tatár katonák környezik, feles számmal vannak körülötte erdélyiek is. Tudtak ez állítólagos kocsisok Huszár küldetéséről is, a kit — úgy mondák — Katona Mihály kolozsvári bíró küldött volt Zsigmondhoz. Katonát később az oláh katonák kegyetlenül legyilkolták, szakálát szálanként tépték ki s nagy kínzás után torkát vágták el. ²⁾

¹⁾ Ungnád levelezése e tárgyban, jan. 22., 23. Barvitiushoz; jan. 21., 24. Nyári Pálnak. — Básta Ungnádhoz jan. 29. stb. (bécsi titk. lt.)

²⁾ Herberstein és Hofkirchen fentebb idézett levele.

Székely Mihály később arról értesült, (a mint febr. 7-én a királynak jelenti) hogy B. Zsigmond a lengyel kancellárnál tartózkodik, a ki három lengyel vajdával szövetségbe, hogy egy milliót adnak neki hadiköltségre, a melylyel Mihály vajdát Erdélyből kiűzze; követet is küldöttek volna már Konstantinápolyba, hogy Zsigmond fiörökös nélkül kimúlása esetén az erdélyi fejedelemségbe a porta a kancellár fiát igtassa be s így Erdély török és lengyel védnökség alatt álljon.¹⁾

Minden jel arra mutatott, hogy B. Zsigmond nem fogja összetett kézzel nézni az Erdély szinpadján megindult dráma lefolyását. Első lépésére, a kegyelemkérésre a királynál, az lett a visszhang az egyik kir. biztos Ungnád részéről (jan. 23): soha, de soha nem tanácsolná, hogy Zsigmond kegyelmet kapjon, sőt inkább, hogy kézre kerítsék s olyan börtönbe vessék, a melyet örömet váltana meg napjában tízszer a halállal, — követeljék kiadatását, vagy tűzzenek ki fejére díjat, csakhogy megkerítsék élve vagy halva.²⁾

B. Zsigmond és a lengyelek készülődését annál kevésbé lehetett félvállról venni, mert mind Erdélyben, mind a Részekben nőttön-nőtt az elkeseredés. A mit amott a vajda martalócz hadai műveltek, itt Básta zsoldosai üzték. A zsoldhiány miatt rablás, dúlás volt itt is napirenden. Básta nem kímélte a nemesek portáit sem, katonákat szállásoltatott be hozzájuk. Katonáinak egyenként napjára egy pint bort, két kenyeret, egy font húst rendelt a szállásadótól. A nép megtagadta, ellenvetvén, hogy nem bírják meg. — A katonák zsarolták, fosztogatták a népet. Rájok rontottak házaikban, a férfiakat elverték, kaszabolták, a nőket üldözték, asszonyok és leányok sokszor az ablakon át szöktek ki s rejtőztek el előlük. Az elkeseredés általános volt. A megyék súlyos vádakkal, erős panaszszal készültek fellépni Básta ellen a pozsonyi országgyűlésen. Ungnád, Rákóczi Zsigmondhoz utazván Munkácsra (jan. 10-én), hogy kölcsön felől alkudozzék vele a király nevében, alkalma volt a katonáktól véresre vert jobbagyo-

¹⁾ Székely Mihály jelentése Rudolfnak, Kolozsvár 1600. febr. 7. (Eredetije a bécsi titk. ltb.)

²⁾ Ungnád Barvitiushoz, jan. 23-iki levelében. (bécsi titk. lt.)

kat látni, alkalma volt hallani Rákóczi kifakadásait Munkács vidéki falvai feldúlata — s Regécz, Szerencs, Mád, Szántó, Tállya városokban szenvedett kárai miatt. Elannyira, hogy Ungnád — bár görbe szemmel nézett reá Básta — meg nem állhatta, hogy ne figyelmeztesse levélben a generálist katonái üzelmei káros következményeire.¹⁾

XVI.

Az erdélyi viszonyok. Az oláhok Erdélyt mind-jobbán megszeretik. Farsangi ünnepélyek. M. v. terve Moldova ellen.

Bent Erdélyben a vajda haladt a maga útján, kitűzött célja felé, elszántan, bízva a példaszóban, hogy: a ki mer, az nyer.

A szabad levegőben repdeső madárhoz hasonlította magát, szabad annak ágról-ágra szállni: ő Erdélyre szállt, ott rakott magának fészket,²⁾ s e fészket nagyon megszerette, ahoz erősen ragaszkodott. Csak ha a király talál valakit, aki érdemesebb Erdélyre mint ő, akkor fog csak engedni — mondogatá. — Czíme, melyet kiadott rendeletein, vagy levelein használt, ez volt: Mihály havaseli Oláhország vajdája, ő cs. és k. felségének tanácsosa, Erdélyben helytartója, Erdélyben s a hozzátartozó részekben levő seregének főkapitánya. — Intézkedései arra irányultak, hogy mennél jobban megvesse lábát Erdélyben. A székelyeknek visszaállította régi kiváltságaikat, egy nov. 28-án kelt diplomával.³⁾ Bojárjainak jószágokat kezdett adományozgatni, pl. Mihálcsa bánnak Maros-Ujvárt, a többiek is beleszerettek Erdélybe, vágytak az erdélyi földesuraságra. Így ezekből egy erős oláh párt képződött (a mennyiben pártnak nevezhető), a mely hallani sem akart arról, hogy az országot a vajda a királynak átengedje. Élén ezeknek Mihálcsa bán s Stoika állott, a vajda első tanácsosai. Az előbbi eszes, ravasz, nagyralátó, hajlottkorú férfi, a vajdának jobb

¹⁾ Ungnád Rudolfnak jan. 7. Szatmárról. Ungnád Bástának jan. 10., 13. Munkácsról jan. 22. (Szatmár). (bécsi titk. lt. Hung. Turcica.)

²⁾ Ungnád Rudolfnak 1599. dec. 25. »Er vajda sei wie ein vogl in lufften, hab ihm ein nest in Siebenbürgen gericht . . .«

³⁾ Közölte Szabó Károly: Történelmi Tár 1880. évf. 789. l.

keze az utóbbi ügyes, ambitiosus, a ki céljához az eszközök megválasztásából legkevésbé sem csinál lelkiismereti dolgot, így később a tolmácsolásnál elferdítéseivel sok zavart okozott a vajda s a kir. biztosok között. Nem hiányoztak (bár az oláhok közzül kevesen lehettek), kik mindenekfelett a királylyal való jó viszonyt akarták fentartani, mintegy ösztönszerűleg érezvén (egész helyesen,) hogy abban rejlik a vajda ereje. Ezek között legőszintébbek a tinovai érsek, meg Örmény Péter s később Kulcsár Radul (egyik főfőbojár). Örményre azért amazok kigyót-békát kiáltottak, árúlnak nevezték.¹⁾

Az erdélyiek közül őszintén alig csatlakozott egy is e két irányhoz. A legnagyobb rész reménykedve várta Fortuna szekere megfordulását, — titkos óhajjal lestek minden változást, kárörvendve fogadták a bizalmatlanság és meghasonlás szállingózó híreit a király és a vajda között, — lázas örömmel, alig leplezve vérmes reményeiket, üdvözölték a vajda újabb kalandos terveit Moldova ellen s még magok bíztatták újabb hódításokra, mert a zavarosból elveszett szabadságuk kihalászását remélték. Csak az így fel-felcsillámló reménysugár tudta enyhíteni némileg az országos gyászt. A jelen keservét csak a jövőbe vetett hit és remény édesítgette. Még így is hányszor csendült meg a panasz hangja, hogy inkább készek egy szálig elveszni, mintsem a vajda zsarnokságát tovább tűrjék.²⁾

Erős rövidlátás kellett volna ahoz, hogy mindezt a vajda ne lássa. Látta — s nem is hunyt szemet rá. A várakat oláh őrséggel rakatta meg féltettebb kincseit Havasaljára küldötte, — úgy az erdélyi főurak azon részét is, kikben legkevésbé bízott, beküldötte fiához, másik részét maga körül tartotta udvarában, a gyanúsított Kornistól pedig elvette serege fővezérletét s Székely Mózesre bízta.

¹⁾ Ungnád, jan. 13. jelentésében (bécsi titk. lt.)

²⁾ *Ungnád Rudolfnak* 1599. dec. 17. »Die Siebenbürger sollen, da Ir May. nit drein schlagen, willens sein, lieb alle zu sterben, oder ihne (M. v.) zu tod zu schlagen, ehe sie den tyrannen in die leng leiden wöllen, darumb er sie von einander absondert, u. die vestungen mit Walachen besetzt (bécsi hadi lt. registratúrája, 64. sz. a.)

Természetesen a Székelyé is csak amolyan színpadi vezérség volt, a valódi vezéri szerepet hogy bocsátotta volna ki a vajda saját kezéből, mikor egyedül csak seregére támaszkodhatott. Ámde a hadseregeknek akkor sem hullott manna az égből, akkor is pénz volt a fő, a nervus rerum gerendarum. S ez volt a vajdának achillesi sarka. Kétszeresen érzékeny olyan fércz hadsereggel szemben, melyet semmimás, csak a zsold tartott össze. Pedig a vajda folytonos pénzzavarban szenvedett, a zsold fizetésével mindegyre hátrálékban volt. Ez korántsem válhatott a fegyelem előnyére. Nem egyszer zúdul fel és kiáltoz a katonaság zsoldért, a vajda mézes-mázos ígéretekkel s rendesen a kir. biztosok jövetelével csilapítja őket. A martalócz had aztán megragadott minden alkalmat, hogy kárpótolja magát: az erőszakos kárpótlást bizonyára nem a vajda, a lakosok szegénysége bánta. A diadal első mámorában azt hitték, akár kanállal ehetik az aranyat és ezüstöt. De a mámorra kiábrándulásnak kellett következnie. Az összeharácsolt kincs mihamar leolvadt. A Báthoriak töméntelen gázdagsága, a családban nemzedékről-nemzedékre gyűjtött arany és ezüst »marha«, tálak, billikomok, ékszerek, melyet szekereken vontak a győzelem után Fejérvárra be, elég volt arra, hogy látásukon a vajda szeme szája ellálljon: óh, mennyi zsold került volna ki ebből! kiáltott fel; de nem volt elég arra, hogy a zsoldosok kincsszomjának hónapokon át tápot nyújtsanak, hogy azzal mindvégig töltözzenek. A dinom-dánom, ünnepélyek, lakomák eleinte napirenden voltak, az élvvágy nem ismert határt, lázas izgalomban tartotta a kedélyeket, sietve ürítgették az öröm poharát (nem is álmodva, hogy oly hirtelen üröm-pohárrá változzék), a mai nap mámorában ki gondolt volna a holnapra. Néhány hét és hó múltán a farsangi ünnepélyek fénye csak a köz-nyomor sötét árnya takargatására szolgált, s a fitogtatott kül-pompa rongyokat fedezett. Január 16-án fényes ünnepélyt tartott a vajda Gy.-Fejérvárott. A város hangzott a vígságtól. Díszmenetet rendeztek, melyben részt vett a vajda maga is. Tündökölni vágyott (tudta miért!) csüggedő zsoldosai előtt, vakítani akarta az erdélyi nemességet s a kiszípolyozott népet. Legdíszesebb ruháit öltö fel, ragyogtatta magán a Báthoriak ékszereit, lovainak pompás szerszámai mesés gázdagsághoz voltak illőek. Oláhjai

fantáziájára másképp is akart hatni: paripáját a tirnovai érsek által szentelt vízzel hintette be.¹⁾ Íme a felkent: az Augustus!

E színpadias tüntetés nagyobb hatással lehetett az egykorúakra, mint mi reánk. Nekünk a sárgúlt levelek, a mult emlékeinek eme letéteményesei, bepillantást engednek a színpalak mögé is. Ott pedig mi tárul elénk? Üres kincstár, zsoldháttralékok, kölcsön után kapkodás, gyorsan egymást követő adókivetés, segélysürgetés a királynál, szóval örökös pénzzavar. Pedig katonasága bizalmát nem szabad volt engednie hogy megrendüljön. Mi lett volna belőle az ellenséges ország közepette? Mihelyt egyszer meglazul a hadait összetartó kapocs, kész a bukás, vége a pütkösi királyságnak. A katonaság tartása pedig sok pénzbe került, havonként 98,000 tallerra rúg a zsold.²⁾ A király évenkénti 100,000 frtnyi segély *ígérete* mily elenyésző csekélység e mellett. Az akkor óriási teher, a szegény adózó népet, a misera plebs contribuens-t nyomta.

A királyi segélyből 1599-re hátra volt még 75,000 frt. De Prágában e felől nyugodtan aludtak. Nem volt pénz ott sem, fillérenként kellett összegyűjteni. S a mikor összegyűlt is némi összeg, nagyon meggondolták, küldjék-e tehát a vajdának. A kir. biztosok Szatmárról sokáig hiába rimámkodnak. Három kir. rendelet érkezett közel egymásután Kassára a fizetőmesterhez, tiltva a pénz kiadását³⁾, a negyedik végre, jan. 11-én, azt hagyta meg, hogy az összehozott 30,000 frtot adják át a commissariusoknak.⁴⁾

Igy a biztosok valahára felszabadultak a vesztegzár alól. Jan. 30-án indíthatják már egyszer a pénzt, magok másnap indulnak utána, elszenderült aggálylyal, de nem teljes örömmel, közelebb még akkor is a desperatióhoz, mint a vérmes reményekhez. Mert volt mivel tépelődni: megelégszik-e a vajda annyival, mit szól a 45,000 elmaradásához, végezhetnek-e vele valamit a király érdekében. Azzal jóformán tisztában voltak, hogy Erdély

¹⁾ Ungnád Rudolfnak 1600. jan. 20. 21-ről (bécsi titk. lt.)

²⁾ Ungnád a királynak 1600. jan. 2-ről (bécsi titk. lt.)

³⁾ Lassota Emil és Underholzer János fizető-mesterek levele Mátyás főhghz Kassá 1600. jan. 9. (a bécsi titk. lt.)

⁴⁾ Rudolf Underholzer fizetőmesternek, Pilsen 1600. jan. 11. (bécsi kamarai lt. 14,406. fasc. Hung.)

átengedését nem fogadja el a vajda az alkudozás alapjául, — de mi történjék akkor? erre nézve újabb instructiót sürgetnek útjukban.¹⁾

Legközelebbi törekvésük arra irányul, hogy minél imponasabb legyen bemenetelük, hogy királyuknak becsületére válják. Tizenöt kocsival, nagy személyzettel indulnak be: »mert az erdélyiek kevély, gúnyolódó felfuvalkodott emberek (írta volt Ungnád a királynak), kik felségedre teljes világ életökben keveset adtak.«²⁾

*

A vajda ekkor már sokkal tovább ment, hogysem Erdélyből távoznia eszeágában is lett volna. A nagyravágyás szirénje kibontotta előtte aranyhaját, csábos éneke megcsendült fülében, varázsának ellenállni nem tudott. Szötte tovább kalandos terve szálait: most már Moldova elfoglalásához. Alig melegegett meg helye Erdélyben, már is új hódítás vágya izgatta. Kardja nem állhatta hüvelyét, vérre szomjúhozott. Első követsége még vissza sem ért, a második még az udvarnál volt, s már is harmadikat indít Rácz György és Pató Gáspár személyében,³⁾ hogy Moldova elfoglalására engedélyt kérjen s követ küldetését a lengyel királyhoz, a ki által az megnyugtató lenne, hogy Moldova megtámadása nem akar ő ellene irányzott lépés lenni. A haditanács, jan. 17-én Mátyáshoz intézett véleményes jelentésében, határozottan elítéli a vajda tervét. Kár volna a lengyelt nyakunkra zúdítani — írják — a nélkül is bőviben vagyunk az ellenségnek.⁴⁾

Már e követség küldése előtt is volt tudomása a királynak a vajda szándékáról. Deczember 22-én Pilsenből megtiltja, hogy Moldovára üssön. Csatolja leveléhez a lengyel király leve-

¹⁾ A kir. biztosok jelentései a királynak, jan. 24., 31. (Szatmár); febr. 1. (Váralja); febr. 2. (Nagy-Bánya); febr. 3. (»Culpa«); febr. 4. (»Bedesch-Patak«); febr. 5. (Deés); febr. 6. (Kolozvár); febr. 7. (Torda); febr. 8. és 9. (Enyed) — (Eredetiek a bécsi cs. és k. titkos ltb.)

²⁾ »Berek« jan. 10. 1600. (bécsi titk. lt. Turcica o.)

³⁾ Ungnád Rudolfnak Szatmár 1599. dec. 25-én, tudósít a következő odaérkezése felől (bécsi hadi lt. registratura 64. sz.)

⁴⁾ A hadi tanács véleménye Mátyás főhghhez, Bécs jan. 17. és jan. 19. (bécsi hadi lt. registratura, 80. sz.)

lét is. Mert a lengyelek is mindjárt észrevették Moldovára készülését.¹⁾

Mihály vajda ugyan rendes szokásaként hitegetni igyekezett őket, de Zamojski résen állott, tudván, hogy nem zörög ott a levél, a hol nem fúj a szél. — Samborban figyelő hadtestet állított fel, Huszt átadásáért alkudozott. Jan. elején 500 kozák ment ki a huszti úton Lengyelországba, a király s kancellár ama fenyegetésére, hogy ha oda nem hagyják a vajda zászlaját, javaikat confiscálják.²⁾ Minden jel arra mutatott, hogy a Kárpáton túl ébren vannak.

De a vajdát elhatározásában a királyi tilalom sem ingatta meg. Daczos bizalommal mondotta: ha ott fenn az udvarnál ezerszer eltiltanak is ez országtól, ha még annyit beszélnek is össze-vissza a felől, utóljára mégis csak rátérnek, a mit ő akar.³⁾

Moldova elfoglalása által foglalkoztatni akarta zsoldosait, hadászatiilag erősülni kívánt B. Zsigmond és a lengyelek ellen, hátvédet gondolt szerezni erdélyi s havaseli uralmához, védgátul a Neszter vonalát óhajtván. A királylyal szemben pedig egyes fenyegető szavai elárúlták önző céljait: ha Moldovát meghódítja — úgymond — a király számára s ő azután sem fog neki hinni és segílyt küldeni, majd fog ő akkor találni mást, a ki hisz neki s fogja segíteni.⁴⁾ Pedig az udvarnál s a tanácsosok körében a moldovai hadjárat terve teljesen népszerűtlen volt. Az egy Székely Mihály volt, kinek a betiltás nem tetszett. Kár volt eltiltani M. v-t Moldovától, — írja — ez őt lehangolja s B. Zsigmondba lelket önt. Mert ő akarja Moldovában megvetni lábát, hogy onnan lengyel s török segítséggel Erdélyt s Oláhországot elfoglalja. Nem árt szerencsét próbálni: tentare non nocet. A lengyel királylyal szemben elegendő mentség lehet az, hogy ő fölsége a vajdának

¹⁾ Közölve Hurmuzaki Documente III. k. 397. l. A lengyel király levele Rudolfhoz, nov. 24-én kelt (kivonatban a bécsi titk. lt. Hung.)

²⁾ Ungnád jelenti Rudolfnak 1600. jan. 10-én (a bécsi titk. lt. Turcica.)

³⁾ Carlo Magno, Rudolfnak, Gy.-Fejérvár 1600. febr. 4. (u. o.)

⁴⁾ Ungnád Rudolfnak 1600. jan. 5. (bécsi titk. lt.)

megtiltotta a támadást. Hajtsa végre a vajda a maga szakálára.¹⁾

Utóljára is Székely Mihálynak lett igaza. A támadást hivatalosan eltiltották, máskülönben szemet hunytak rá s a vajda végrehajtotta saját felelősségére; az udvarnál pedig aztán a befezett dolog előtt meghajóltak. — De ne vágjunk elibe a dolgok menetének.

XVII.

A kir. biztosok Gyula-Fejérvárra érkezése. Audientiák. A vajda minden áron kormányzó akar lenni Erdélyben. Országgyűlés febr. 15-én. Stoika visszaérkezése az udvarból. A vajda ingerült a király ellen. A törökkel akar szövetszövetkezni. Pezzén bejöveteletét sürgeti.

Gy.-Fejérvárott türelmetlenül várták a biztosok, de főkép a pénz érkezését. Carlo Magno jan. közepétől benn volt. Ő régi ismerőse volt a vajdának, hat év előtt már járt nála. Jövetelét fényes ajándék hozásáról szárnyaló hír előzte meg. Midőn pusztá kézzel érkezett, nem kevésbé hangolta le a vajdát, megbízatását is, hogy a kezén lévő végvárok (mint Kővár) kiadatását sürgesse, nagyon fanyar ízűnek találta, de színleg még is szívélyesen fogadta, — gondolta, hogy rehabilitálhatja tán általa a király előtt megingott hitelét. Esküdözött, hogy »egy csepp vér sincs ereiben, mely a királyhoz hűtelen lenne«. ²⁾ Erős reményeket ébresztett Carlo Magnoban, hogy Erdélyt szép szerivel átengedi a királynak, — csak később sült ki, mennyire orránál fogva hurczolta őt.

Még szívesebben fogadta Marinit, ki 25,000 tallér ajándékot hozott a vajda számára. Nem is késett biztosítani a királyt általa (midőn febr. 21-én kelt levelével visszaindítja) hogy egy körömfeketényire sem távozott el ő felsége hűségétől, a sok kősa hír ellene, mind rágalom. ³⁾

Ungnád és Székely febr. 10-én 11 órakor érkeztek

¹⁾ Székely M. levele Barvitiushoz Szatmár 1600. jan. 16. (bécsi titk. lt.)

²⁾ Carlo Magno a királynak (bécsi titk. lt.)

³⁾ Rudolf levele M. vajdához közölve Szilágyi: Erd. O.-gy. Eml. IV. k. 494. l.

fényes, tüntető fogadtatásukról gondoskodva volt. A vajda eléjük rendelte egy negyed mérföldnyire az erdélyi előkelőket, a bojárokat s a katonaságot. Náprági latin szónoklattal, az erdélyi, kozák és oláli lovasság üdvövésekkel fogadták őket. Hat lovas díszes kocsí várt reájok, magokhoz ültették abba Carlo Magnot is s úgy tartották bevonulásukat. A városban a kaputól egész szállásukig gyalogság képezett sorfalat. A katonák újongtak örömben, hogy pénzt hoztak nekik. A vajda is sietett mindjárt istenhozottat mondani, Örmény Péter által, a váravárt vendégeknek. Carlo Magnot tüstént magához hívatta s kifejezte, mennyire örül a biztosok megjöttének, csakhogy már lát valakit ő felségétől maga mellett. A 30,000 tallért éjjel vitette át magához, embereinek hitele öregbítésére 100,000-re mondogatta, s hogy újabb 100,000 mihamar jönni fog.¹⁾

Másnap volt az első audientia. Mintha csak a Báthori-pártiak vérig gúnyoltatására rendezték volna, a vajda előkészítette a biztosokat, mellőzzék a titkosabb dolgokat, mert jelen lesznek az erdélyi főurak is, de annál kevésbé hallgassák el, a mi a pártosok s általában a hűtlenek ellen mondandójuk van, mért előttök fog állani egy pár esküszegő a javából. Ugy is történt. Ungnád beszédében üdvözölte a vajdát a király nevében, biztatta pénzsegélylyel, dicsérte »lovagias tetteit«, (s ezt keményebb szavakkal) hogy a hűtlen Báthoriak ellenében oly híven szolgálta a királyt. Átadták megbízó levelüket. A vajda megcsókolta, homlokához emelte, pecsétjét büszkén mutatta fel a jelenlevők előtt. Az erdélyiek alatt égett a föld, Kornis Gáspár kínjában fejét vakargatta. Náprági felelt a vajda nevében. Kőrmönfont latin dikciója felemlegette, mily veszélynek tette ki magát a vajda, midőn meghódítá e »perfid provinciá«-t, kifakadt a Báthoriak gazsága s követőik ellen, olyan szavakkal, melyek az erdélyieknek arcukba szöktette a vért. A vajda triumphálva hordozta körül gúnyos tekintetét az erdélyi tanácsurakon, mintha csak intette volna, hogy: igen, igen, ti vagytok azok a pelengére állított árulók. S azoknak hallaniok s látniok kellett mindvégig ezt

¹⁾ A fogadtatásról referálnak a biztosok a királynak febr. 10-én (bécsi titk. lt.)

ott állottak szótlánul, szégyentől égve, ajkukba harapva s reszketve a visszafojtott felindulástól.¹⁾

Febr. 12-én volt a második: a titkos audientia. Az erdélyiek teljesen ki voltak zárva, a vajda részéről Örmény Péter, mint tolmács, a biztosok részéről Carlo Magno és Marini voltak jelen. Most már nem a tegnapi bőkolás, tömjénezés s az erdélyiek kigúnyolása járta. Nagyon kínos kihallgatás volt, a vajda sokat nem tudott, vagy nem akart megérteni, úgy hogy közbevetései miatt három óráig elhúzódott. A biztosok útasításuk értelmében mindenekelőtt azt vetették fel: *mikép volna szervezendő ő nagysága* (a vajda) *tanácsával a kormányzáság*. E kérdés sehogy sem fért a vajda fejébe, félóra kellett, a míg megérté. Hát nem jól kormányozza ő az országot, kinek mi kifogása lehet az ellen, — a hadi dolgokban megállja ő a helyét, egyebekben — im azért küldött biztosokat a császár, hogy tanácsoljanak. Ne féljen ő felsége, *hű lesz az ország, a míg az ország ura hű*. Ungnád elérte a célzást s sietett visszavágni: az ország ura ő felsége, hogy lehetne tehát maga ellen hűtelen. A vajdát az ügyes parírozás egy pillanatra zavarba hozta, de annál türelmetlenebbül vágta ketté a vitát. Propositiojokat haszontalannak jelenté ki; az a kérdés: békét akar-e ő felsége, vagy nem, — ha békét, úgy jól van, ha háborút, miért nem küldi a segélypénzt. *Én* (úgymond) *kormányzó akarok lenni az országban, ő felségét helyettesítem székekben*, a ki biztosait tanácsosokul rendelte mellém. — Végre is az ország kormányzására vonatkozó pontot kénytelenek voltak írásban nyújtani be, legalább így el nem tagadhatja, vigasztalták magukat. Bizony nagyon távol áll attól, mit eleinte mondogatott, hogy ő felsége csak egy czigányt küldjön is be, átengedi neki a kormányt, távol attól, mit Örmény jelentett, hogy a vajda azt forgatja eszében, hogy felúazzék az udvarhoz s ő maga vezesse be Erdélybe Miksa főherceget²⁾

Ez az audientia is elég lehetett, hogy kiábrándítsa a bizto-

¹⁾ Ungnád és Székely Mihály a királynak febr. 11-én (bécsi titk. lt.)

²⁾ Mindjárt az nap referálnak a biztosok a királynak ez audientia felől is. M. v. hangsúlyozta: er wöll gubernator in diesen land sein, er seÿ nach E. May. in diesen stuel gescezt (bécsi titk. lt.)

sokat. De még inkább fel kellett, hogy nyissa szemöket, a mit naponként hallottak, láttak, tapasztaltak Fehérvárott. M. v. nagyon nyílt kártyákkal játszott, úgy viselte magát mindenben, mint teljhatalmú kormányzó, független uralkodó. Fogarast feleségének adományozta, »mint a mely ősi jogon az oláh vajdák tulajdonát képezi.«¹⁾ Hogy Kővárt (mint végvárt) Székely Mihály kezébe adja, arról hallani sem akart. Erdély rendezendő kormányzatáról szót sem tűrt. Ő akar kormányzó lenni, ő ül a kormányzói széken, hallatta naponként — s abból sem csinált titkot, hogy fiát akarja utódául Erdély kormányán.

Az ország rendeit febr. 15-ére összehívta, hogy adót szavastasson meg s mintegy szentesíttesse velök újabb kívánalmait, melyekkel Náprágit, Kornist és Bornemisza Boldizsárt a királyhoz ki akarta küldeni. Az útasítás főbb pontjai: kívánja fiát örököséül s utódául Erdély és Oláhország kormányán; Husztot, Nagy-Bányát és az Erdélyhez tartozó többi részeket; a mit ezután hódít, övé és fiáé legyen; mindazon javakat és méltóságokat, melyeket B. Zsigmond is élvezett; katonái számára elegendő zsoldot; ha elfogatnék, a király a többi keresztyén fejedelmekkel együttesen váltsa ki; ha Erdélyből és Havasról elüzetnék, kapjon 100,000 frt évi jövedelmű birtokot Felső-Magyarországban. Eme pontokat nagyszóhajtozva s fejét vakarva Kornis beszélte el a biztosoknak.²⁾ Kornis ugyancsak fázott a vajdától, féltett kincseit jóeleve kiküldötte Erdélyből Melith Pálhoz; szintúgy a kancellár, Náprági.³⁾

Az új követek el is indultak (febr. 15-én és 16-án). De időközben (febr. 26-án) haza érkezett Pilsenből egyik régebbi követ, Stoika, a király (febr. 3-iki) válaszával.⁴⁾ A nem várt válasz egészen kihozta sodrából a vajdát. Tüstént rendeletet adott az elindított követek visszahívására. Arczából kikelve, ingerülten járt föl s alá, — mennyre-földre fogadta, hogy inkább a pogány törökkel

¹⁾ A biztosok jelentésében febr. 15-ről. M. v. úgy viseli magát, mint »gubernator, possessor et absolutus patronus«, Fogarasra »ein jus antiquum vajvodarum Valachiae Transalpinæ prætendirt« (bécsi titkos lt.)

²⁾ A febr. 15-iki commissariusi jelentésben (bécsi titk. lt.)

³⁾ Ungnád és székely jan. 12. jelentése szerint. (u. o.)

⁴⁾ Közölve Szilágyi: Erd. O.-gy. Eml. IV. k. 487. l.

szövetkezik, mert ez jobban hisz neki és bízik benne, mint a német¹⁾).

Most sült ki, mekkora ámtás volt minden szava, midőn Carlo Magnónak esküdözött, hogy nem adott követeknek oly meszsze menő útasítást, hogy számára a független kormányzóságot követeljék. Kitént, mennyivel többet követelt, mint a miért eleinte, hogy szavatosságot vállaljon, erkölcsi bátorsága volt. Kívánta követei (Mihálcsa bán és Stoika) által a független kormányzóságon kívül Básta eltávolítását a Végekből; az erdélyi részek átengedését, Nagy-Várad, Somlyó, Nagy-Bánya, Huszt váraival; 500,000 frtot zsoldot; birtokot Felső-Magyarországon szükség esetére menedékkül. — A Stoika hozta részint kitérő, részint visszaútasító válaszba sehogy sem tud belenyugodni, nem hiheti, hogy úgy adták volna elő a király előtt kívánalmait, a mint ő meghagyta s »tanította«; siet is újra útasítani a még Bécsben maradt Mihálcsa bánt, hogy neki, ha török-szakad is, hozzon levelet a római császártól Havasalföldre s Erdélyre régi határaival és pedig, hogy maradékai is fiúrúl fiúra bírassák. A többi fennebb elősorolt pontok kívánását is megújítja.²⁾

Stoika megjövele után következő nap (febr. 17-én) hívatta magához a vajda a biztosokat. Ez az audientia köddé változtatott minden még fönmaradt illusiót.

A vajda dühében féket nem ismert, szenvedélyesen fakadt ki a király ellen. A török császár — úgymond — kire annyi gúnyt és gyalázatot halmoztam, kinek annyi kárt okoztam, követet követ után küld hozzám, szebbnél szebb ajándékokkal látogat: a római császár pedig, a kinek ellenségét legyőztem, kinek Erdélyt meghódítottam, az küld nekem két ív papirnyi ajándékot, olyan ajándékot, a melylyel Erdélyből ki akar űzni, mint egy utolsó rimát.³⁾ De nem addig van az, nem rövidült meg az ő keze még, (teszi

¹⁾ A febr. 15-iki kir. biztosi jelentésben.

²⁾ M. v. utasítása Mihálcsa bán számára közölve Szilágyinál Erd, O.-gy. Eml. IV. k. 502. l.

³⁾ Székely Mihály Barvitiushoz febr. 20-ról: A római császár »schickt mir ein verehrung von zwei pegen papier, ein verehrung darin-
nen er mich begehrt aus Siebenbürgen auszutreiben wie man ein huren
austreibt« (bécsi titk. lt. Hung.)

hozzá önérzetes göggel.) Simigianus szerint a vajda arra is fakadt: ha a császár az ígért pénzsegélyt nem küldi, nemcsak emberekkel, de ördögök ezreivel is szövethetik ellene.¹⁾

A vajda elkeseredésében — úgy látszott — kész a legvégsőre is. Vérszemet kapott, hogy élére állítsa a dolgot, hogy mindent nyerjen, vagy szakítson a királylyal. A mit eddig titokban, vagy a király érdekeinek álarca alatt tett, azt most nyíltan, tűntetőleg kezdette üzni. A törökkel Erdélybe jövetele óta folytonosan conspiralt, csauszok fordultak meg udvarában, ő is küldözte embereit hozzájuk Temesvárra, Szolnokra, Nándor-Fehérvárra, Budára s egyengette az utat a török szövetséghez. Fentartotta érintkezéseit a tatárral is. Lengyel követ is tartózkodott heteken át udvarában, Tarnovski, a kiről maga monda, hogy nagyfontosságú közügyekben fáradozik nála.²⁾ A nyilvánosság elé kevés szivárgott ki tárgyalásaikból, de a hír beszélt lengyel-török-oláh szövetség tervezéséről, rebesgették a B. Zsigmonddal szándékolt kiegészést. Mindez csak valószínű, de az bizonyos, hogy a törökkel való kibékülésre esetleg szövethetésre komolyan gondolt. Sokat foglalkozott a gondolattal, nem jobb volna-e a török főnhatósága alá adnia magát s úgy megtartani Erdélyt, mely fekvését tekintve is inkább arra van utalva, mert úgy találta, hogy a németek nagyon messze vannak s szerfelett lassúk s késedelmezők mindenben, a követségi útjából visszahívatott Kornistól gúnyorosan kérdé: hogy-hogy, ily hamar visszajött Prágából, hisz a németek oly messze vannak s oly igen huza-vonó nép?! Bizony Kornis uram, (tette hozzá komolyan) jobb volna a törökhöz állanunk. Kornis felelete, hogy: a hosszasan és jól megfontolt dolgok állandóbbak, mint a pillanat művei, — nem nagyon tetszhetett a vajdának.³⁾ Náprágitól is azt kérdé később Brassóban: mi hírt

¹⁾ Id. m. 201. l.

²⁾ M. v. Mátyás főhgnek jelentette jan. 7-én barátja Tarnovski jövetelét, azzal, hogy Munkácsra kocsit küld elibe, de hogy mi célból jön, nem tudja. (A levél eredetije a bécsi hadi lt. registraturájában, 80. sz.) — A biztosok febr. 21-iki jelentése szerint M. v. maga monda Marininek, hogy Tarnovski nemcsak privát dologban jött »sondern auch in arcanis publicis maximi momenti rebus« (bécsi titk. lt.)

³⁾ A kir. biztosok febr. 21-iki jelentésében (bécsi titk. lt.)

hallott útjában? Azt, felelé, hogy a törökkel meg akar békélni nagyságod. A vajda mosolyogva válaszolt: igen, azt akarom s ha megtörténik, fogsz-e akkor te is nevetni? Oh nem, sőt csodálkozni fognék rajta! — Tréfában az igazság, jegyzik meg az ilyen kedélyeskedésekről a biztosok.¹⁾

A török szövetség eszméje mindegyre kísért a vajdánál. Nyilvánosan is felvetette a kérdést később négy erdélyi tanácsos előtt: (Kornis, Sennyei, Bornemisza és Alárdi Ferencz előtt) kivel tartsanak, a királylyal-é vagy a szultánnal.²⁾ A hű királypárti tanácsosok természetesen az előbbi mellett nyilatkoztak, de jól tudta azt a vajda, hogy a köznemesség inkább tartana a törökkel, nem ugyan az ő kedvéért, hanem a török szövetség hagyományos jó emlékeért. Sóhajtoztak is mindéig egy, a törökhöz hív fejedelem után, emlegetvén, hogy *míg B. Zsigmond a töröktől el nem pártolt, életök rózsás-kertben folyt, boldogságuk végtelen volt, most ellenben a végső romlásba jutottak, melyből sohasem remélik többé, hogy kigázoljanak.*³⁾

A király hűségéhez — úgy látszott — most már gyenge hajszál köti a vajdát, a reménynek az a gyenge szála, mely a harmadik királyi biztos, Dr. Pezzen Bertalan bejövételéhez fűződött. Pezzent személyesen ismerte; eleitől fogva az ő küldetését óhajtotta, benne bízott még, hogy általa kivihet valami kézzelfoghatót a királynál, az üres szólamok helyett, melyeknél egyebet (úgy mond) Carlo Magno, Ungrád, Székely s Stoika követségéből nem nyert. Pezzen jövetelét most kétszeresen sürgette⁴⁾ s sürgettette mások — így a biztosok s Náprági által is, jőlehet Náp-

¹⁾ A biztosok márt. 8. (Brassó) jelentésében: »ridendo dicere verum, quis vetat, absit omen.« — Ungnád Barvitiusnak márt. 7. (bécsi titk. lt.)

²⁾ Ungnád és Székely jelentése ápril 19. (Gy.-Fejérvárról) (bécsi titk. lt.)

³⁾ A biztosok Barvitiusnak, Brassó, márt. 16. Az erdélyiek egyre azt hajtják: »Ehe der Sigismundus sein schwur violirt wider den Türken, so sein sý im rosengarten gesessen, glücklich, überglücklich gewesen, endgegen siezen sie jecz in eiseristen verderben, daraus sý nimmer mehr zu khumben hoffen« (bécsi titk. lt.)

⁴⁾ M. v. levele Pezzenhez febr. 21. közölve Szilágyi: Erd. O.-gy. Eml. 495. l.

rágiban sem sokat bízott már, csak az előtt kevéssel történt, hogy megragadta a püspök nyakában függő keresztet s azt mondá, hogy a ki a keresztet hordja, annak hűnek kell lennie a római császárhoz s ő hozzá.¹⁾

A kétségeskedés emez időszakában írt a pápának is, felpanaszolván, hogy Erdélyt igaztalanul el akarják tőle venni. Ha pénzzel segítenék, a pápa és a keresztyén fejedelmek, nemcsak a szomszéd török tartományokat, de sőt Konstantinápolyt is elfoglalná. A pápa nem késett a válaszzsal. Levelében dicséri a keresztyénségnek tett szolgálatait, biztatja segélylyel s *felszólítja, térjen a katholikus hitre.*²⁾

Itt végződik M. v. erdélyi uralmának mintegy az első felvonása. Színhelye a Szeben alatti harc után Gyulafehérvár volt. A cselekvény a vajda részéről abban tetőzik, hogy a kormányzásnak keresztelt független uralom elnyerésére törekszik Erdélyben, a király részéről pedig, hogy a vajdát Erdély átadására akarja bírni. Egyikök sem éri el célját. A következő jelenet tárgya a további actió megindítása, márczius havában Brassóban a törökkel szövetekezés igazi színjátéka, áprilisban, újra Gyulafehérvárott, a moldovai hadjárat előkészítése.

XVIII.

M. v. brassai útja. A kir. biztosokat maga után hurezoltatja. Sok méltánytalanságot kell tűrniök. Az ország siralmas állapota, az elkecsereedés tetőfokra hág. A török követség Brassóban. Országgyűlés márt. 14—15-én. M. v. zsarolása a városokon. A lengyel követtel való tárgyalás. Visszautazás Gyulafehérvárra.

M. v. régóta tervezett és nem kevésé fontos út előtt állott, Fogarasba, most már neje birtokába, s Brassóba szándékozott. Brassóban, Erdély, Havasalföld s Moldova összeszögellésénél akarta fogadni a török követséget, melynek érkezése jelezve volt.

¹⁾ A biztosok febr. 21. jelentésében (bécsi titk. lt.)

²⁾ VIII. Kelemen pápa levele Mihály vajdához, Róma, 1600. április 22. (Közölte gróf Kemény József, Magyar Történelmi Tár III. k. 120 l.) — A hadi lt. registraturájában kivonatban olvasható, hogy: 1600. ápril 22. Romából Cinchius bíbornok M. v.-nak »übersendet das apostolische breve.« stb. — Úgy a biztosok febr. 24-iki jelentése.

Ott akart határozni, fia, a török követség, a lengyel követ, a kir. biztosok, az erdélyi tanács-urak és országgyűlés jelenlétében, a követendő politikai irány s a további hadműködés felől.

Elindulása előtt még egyszer fogadta a biztosokat (febr. 19-én). Ungnád és Székely a febr. 17-iki audientia után, midőn oly kiméletlenül viselte magát a vajda velök s tiszteletlenül a királlyal szemben, elhatározták ugyan, hogy Pezzen megjötteig nem kérnek többé tőle kihallgatást s csak harmadik személy közvetítésével fognak tárgyalni vele, — de mert hívatta őket a vajda, el kellett menniök. Nagy ámulatukra ép oly alázatosnak találták, a mily szenvedélyes volt két nap előtt, mentegette magát, hogy nem akarta a királyt sérteni, haláláig híve akar maradni, isten után benne helyezi minden bizodalmát, reménységét, haragja Básta ellen irányult, a kit legnagyobb roszakarójának és ellenségének tart. Kivánsága csak az, hogy a király őt és fiát Erdély birtokában erősítse meg. Jelentette a török követek érkezését, kérdezték, hogy ha megjönnek a zászlóval és ajándékkal, mit feleljen nekik. A biztosok azt tanácsolták, hűségesküet valahogy ne tegyen a töröknek, hanem ajánlkozzék békeközvetítőül. A frázisokra Székely M. jónak látta szintén frázisokkal felelni, hogy ő felsége őt úgy szereti, mintha tulajdon édes fia volna s azon van, hogy neki fényes címeket és méltóságokat adjon, fiát és leányát uralkodó családokba házassítsa s a pápa és spanyol király segítségével az ő fejére koronát tétessen. A mint Stoika tolmácsolása által ezeket a vajda megértette, annyira felvidült, hogy, a mint tanácsosai mondogatták, régen nem látták oly jókedvűnek. Látszott, mennyire szeretné, ha minden úgy lehetne: mindegyre csak sóhajtozott. Székely azt hitte s tanácsolta is az udvarnál, hogy magas címekkel, kitüntetésekkel, szép ígéretekkel fia és leánya kiházását illetőleg hajlítani lehetne, mint a vesszőt. — Igen udvariasan vált el tőlük a vajda, azzal szakítván meg a kihallgatást, hogy isteni tiszteletre kell mennie. De nem ment, mindjárt utánuk a lengyel követet, Tarnovskit fogadta, a kivel három óra hosszat értekezett.¹⁾ Kitünt, hogy ez a szívélyesség is csak színlelés volt, egy kis mézes madzag akart lenni a brassai út előtt.

¹⁾ A kir. biztosok jelentése febr. 19-ről. Székely Mihály Rudolf.

M. v. febr. 21-én indult útjára. A biztosoknak megizente, hogy néhány nap múlva kövessék. Melléjük rendelte kísézőül, tényleg felvigyázóul Stoikát, a kit pedig ki nem állhattak, mert nagyon kihívóan, fitymálva bánt velök. Helyzetük valóban napról-napra elviselhetlenebbé vált. Sok megaláztatást kellett tűrniök. Nem egyszer tör ki panasz ajkukon, hogy bárcsak be ne jöttek volna Erdélybe, ő felsége tanácsadóul rendelte őket a vajda mellé, de nem közölnek velök semmit, inkább mindent titkolnak, véleményüket ingyen sem kérdik, »mint árnyék a falon« úgy tartatnak itt. ¹⁾ Stoikának jutott a feladat az útban, lépten-nyomon figyelmeztetni őket, (hogy ők aztán Prágában megértessék), hogy Erdély átengedéséről szó sem lehet, ha ki akarnák szorítani a vajdát, nem lesz jó belőle s ha nem segítik, előbb-utóbb a törökhöz áll. Egy ízben a biztosok próbálták Stoikát rábeszélni, vetné magát közbe, hogy ura engedje át Erdélyt a királynak, de azt a feleletet nyerték: ura s a bojárok nem maradhatnak többé Havasalföldén, hova legyenek tehát, Erdély szép ország, minél tovább lakják, annál jobban belészeret mind a vajda, mind népe. ²⁾

A biztosok meggyőződtek, hogy ez alapon alkudni a vajdával többé nem lehet; de meg volt kötve a kezük. Utasításuk szűk határokat szabott nekik, nem tehettek a vajdának semmiféle kötelező ígéretet a király nevében. Feladatuk, elszigeteltségükben jóformán csak arra szorítkozott, hogy értesítsék szorgalmasan a királyt a látottak és hallottakról. Ennek meg is feleltek emberül. Naponként írják ívekre terjedő hosszú jelentéseiket. A bécsi állami és a hadi levéltárban megőrzött óriási halmaz jelentés szép emléke a lankadatlan buzgalommal vitt sisiphusi munkának.

A biztosok Fejérvárról febr. 24-én indultak el. Útrakelésük előtt meglátogatták a beteg fekvő tirnovai érseket. Tőle is épületes jellemzést hallottak a vajdáról. A legistentelenebb em-

nak febr. 20. Ugyanő Barvitiusnak febr. 20. Magas czímek és méltóságokkal »meht man ihn umb den finger winden« (bécsi titk. lt.)

¹⁾ Jelentésük utóiratban febr. 22-ről (bécsi titk. lt.)

²⁾ A biztosok jelentései között febr. 27-iki utóirat (Megyesről) »sein herr u. seine boiarn khönnen nicht mehr in der walachei pleiben, wo er dann mit den seinen hin soll? Das land ist schön, darein verliebt er sich u. seine leut ye lenger ye mehr« (bécsi titk. lt.)

bernek festette, szebbnél szebb jelzőkkel illette (impius, in quo nullus dei timor, scortator, adulter moechus, virginum constuprator«). A császárra nagyon bosszús — úgymond — a miért nemcsak hogy nem küldte meg neki az ígért pénzt, embereivel nemcsak hogy úgy bánt, mint a kutyákkal, de még Erdélytől is meg akarta fosztani. Az érsek azt tanácsolta: hangzatos címekkel, magas méltóságokkal kellene a vajdát megnyerni, a király venné fiát udvarába, neveltetné fel s adna neki feleséget felséges családjából, addig pedig M. v. mint kormányzó igazgatná Erdélyt a király tanácsosaival.¹⁾

A vajda egyik főczélja volt a brassai körúttal, hogy fitogtassa előtök hatalmát bent az országban és kifelé. E végből hurczolta magával a biztosokat s a lengyel követet (a mint saját főpapja a tirnovai érsek elárulta.²⁾) Demonstrálni akarta, hogy nincs rászorúlva a király kegyelmére, hogy hatalmában áll szövetkeznie törökkel, tatárral, lengyellel, ha úgy tetszik. A törökkel való tüntetés tudott imponálni a biztosoknak, de arról is meggyőződtek útjukban, hogy bent az országban nagyon ingatag talajon épült uralkodása, hogy füstölgő vulkánon jár. Útjokat Megyes felé vették a biztosok. Szomorú kép tárult eléjük lépten-nyomon; a pusztulás képét látták mindenütt. Monorán (az előbb Mária Krisztina nászajándékához tartozó falu most Stoikáé volt) visszahajtozott a szegény nép a régi birtokosnő, a »német királynő« után; Megyesen a szászok mellöket verték, hogy ha tudták volna, hogy M. v. nem ő felsége számára foglalja el Erdélyt, bizony nem adták volna meg oly könnyen magokat. A Barcaság gyönyörű síksága, a szép erdélyi Kanaán mintha sivataggá változott volna. Az ott telelő zsoldosok keze-nyoma átokként nehezült reá. A falvak feldúlva állottak, meztelen falak meredtek az ég felé; a felperzselt házak feketélő üszkös gerendái híven jelképezték az általános gyászt. Bent a zsoldosok kapzsi keze prédált fel mindent, mit szorgalom és munka alkotott, kint lovaik patkója tarolta le az ébredő természet gyenge hajtásait. A nép előre

¹⁾ A biztosok jelentése febr. 24-éről, majd ismét márcz. 29-ről (bécsi titk. lt.)

²⁾ A márcz. 29. jelentésben.

fázott a hírtől, hogy a vajda újra hat tallér adót vet ki egy ház helyre, a roppant teher alatt már-már roskadoznak, évek múltán sem heverik ki. Másutt már az éhhalál borzalmait retteggették a szegénységet. A falvak romokban állottak, pusztulás, romlás mindenütt. Az élelmi szer fogyatékán. A zabot rég felemésztették a zsoldosok lovai, most már a gabonát etették. Mi lesz a vége, előre látható. Iszonyatos drágaság, a szegénységnek nem lesz betevő falatja. Ez így nem maradhat soká. Előbb-utóbb zendülés kell hogy kiüssön.¹⁾ A végső kétségbeesés fegyvert ragadtat a félholtal is.

A panasz s elkeseredés a katonaság zsarolása miatt általános volt. Úgy látszott, csak egy szikra kell, hogy lángba borúljon az ország. A biztosoknak tartózkodás nélkül tudtára adták az erdélyiek, hogy ő felsége csak egy-két ezer embert küldjön Zilah felé, mindnyájan hozzá állnak a vajda ellen.²⁾

* * *

M. v. márcz. 1-én fényes bevonulást tartott Brassóba, a Barczaságban telelt hatezer zsoldosa élén.³⁾ A város bírójához szállott. A kir. biztosok márcz. 2-án érkeztek. Feltűnt nekik, hogymíg eddig minden száz városban a bíró a tanácsbeliekkel rendesen eljött hozzájuk a király iránti hódolatuk kifejezésére, addig Brassóban rájuk sem hederítettek. — Rájöttek, hogy ez is a vajda akarata. A bíró nagyon mentegette magát barátai által a biztosok előtt, hogy miután a vajda ő nála szállott, kénytelen volt a biztosokhoz menetelre helybenhagyását kérni. A vajda napról-napra halasztá s végre is megizente, hogy a látogatás szükségtelen, nincs értelme.⁴⁾ Másrésztől azonban a vajda erősen óhajtotta, hogy a biztosok fiát, Petraskót, látogassák meg. A biztosok meg is tették, de úgy, hogy tulajdonképen az atyjához mentek, hozzá csak beszéltek.⁵⁾

M. v. türelmetlenül várta a török követek érkezését. Szél-

¹⁾ A biztcsok jelentése febr. 26., 27.

²⁾ A biztosok febr. 23-iki jelentésében (a bécsi titk. ltb.)

³⁾ Trausch Jos. Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum 152. l.

⁴⁾ A biztosok márcz. 16. jelentése Brassóból (bécsi titk. lt.)

⁵⁾ Márcz. 10., 13. jelentés (u. o.)

tében dicsekedett, mintha a szultántól jönnének, pedig tényleg csak Ibrahimtól, a temesvári basától jöttek, a ki mióta a vajda Erdélyben volt, nagyon kereste barátságát. A közbeeső pár napot arra használta, hogy rettegettette a biztosokat, hogy ha Pezzen nem jó jó válaszszaal s a segélypénzzel, megbékél a törökkel, a ki két zászlót küld neki, egyiket Erdélyre, másikat Moldovára. Egyengette a moldovai vállalat útját is, tudtára adatván a biztosoknak, hogy Miksa főherceget lengyel királylyá óhajtana tenni.¹⁾ A biztosokat sikerült különben megrémítenie, elhitték még azt is, mit széltiben rebesgettek, hogy őket a vajda ki akarja a töröknek szolgáltatni.²⁾ Ez a hír Magyarországon is elterjedt. Nyári Páltól küldöncz jött hozzájuk (később Szászsebesre), hogy élnek-e még, mert kint híre jár, hogy egyiküket kíséretükkel levágták, másikat pedig a török kezébe adták. Óh bizony — sóhajtoztak — inkább lennének a töröknél, mint ilyen keresztyénnél követségben.³⁾ A mellett határozottan tanácsolták a királynak, adna Pezzenek olyan útasítást, hogy Erdély átengedése alapján tárgyaljon a vajdával, mert arról, hogy ő engedjen, többé szó sem lehet. Az isten szent szerelméért, csak küldjék a vajdának az ajándékot s a hátralévő 45,000 tallért, mert elkeseredésében csakugyan a törökhöz áll. Az erdélyiek, a bojárok, a török, a lengyel éjjel-nappal hazudoznak fülébe, hogy ő felsége részéről megcsalatik. Csak engedjék át neki Erdély kormányát, jobb; hogy egy részt feláldozzanak, mint mindent elveszítsenek. Újra és újra csak azt írják, hogy ha Pezzen sem hoz neki ajándékot, ha nem hozza a 45,000 tallért, fényes czímek és méltóságok ígérését s ha ő is csak azzal jön be, hogy Erdélyt engedje át Miksa főhercegnek: a vajda dühében ki fog ugrani bőréből s menthetetlenül a török és lengyel karjaiba veti magát.⁴⁾

¹⁾ A biztosok márcz. 5-iki s 8-iki jelentése Brassóból. (A bécsi titk. lt.)

²⁾ Ungnád Barvitiushnak márcz. 7. Brassó. (U. o.)

³⁾ Ungnád Barvitiushnak márcz. 27. Szászsebes »Ich wollt lieber beim Türkischen kaiser, als bei dergleichen Christen ein potschaffter sein«

⁴⁾ *Székelly Mihály Carlo Magnonak* Brassó, márcz. 7. »... Umb gottes willen u. umb gottes willen, ist miglich, schick man ihme den praesent«. — *Székelly M. Barvitiushnak*: »Ist besser ein wenig verlieren, als

A török követség márcz. 9-én érkezett meg. A vajda eléjök küldötte Senyei Pongráczot s egy bojárt, most Vidombáig maga is eléjök lovagolt. Egész kis sereget tett ki a követség. Huszain aga, egy tisztos ősz volt a főkövet, kísérete összesen mintegy száz személyből állott, köztök 35 előbbkelő. A mint találkoztak, a vajda leszállott lováról, gyalog ment a főkövet elébe, átvette s ajakához emelte a hozott fejedelmi jelvényeket. Nagy pompával ágyú durrogatás között tartották bevonulásukat Brassóba, a hol tiszteletökre egyik ünnepély a másikat érte. Tárgyalásait különben a törökkel mély titok fedte. A kir. biztosokkal nem közölt semmit, mindössze annyit izent, hogy a török császár levelét Fejervárott majd tolmácsoltatja előttük s tudtukra adja, mit végzett a törökkel s lengyellel.¹⁾ De annyit mégis láttak a biztosok, hogy »roszban töri a fejét« a törökkel. Annyi bizonyos, hogy ha formális szövetkezés nem is jött létre közöttük, a töröknek minden módon kedvében járt, hogy számíthasson reájok, ha a királylyal szakítani fogna. Különben nyilvánosan is felvetette a törökkel szövetkezés kérdését az erdélyi tanácsosok előtt. Országgyűlés volt hirdetve márcz. 13-ára. Azelőtt összegyűjtötte az erdélyi tanácsosokat s eléjök adta, hogy ime itt a tavasz s a német segély még sem érkezik, ő kénytelen a törökkel egyezkedni, mit szólnak hozzá. Náprági megfelelt: jó lesz a dolgot jobban meggondolni s példákat hozott fel, hogy mind meg járta az, a ki Erdélyben a felséges osztrák ház ellen támadott. A felelet nem volt a vajda ínyére, Naprágit (mint a püspök maga mondá) bizonyára csak papi ruhája óvta, hogy addig is baja nem esett.²⁾ A tanácsosok ellenére nem merte a vajda az országgyűlésen előhozni a török szövettség ügyét. Midőn megnyílt (márczius 14-én) mindössze az adó megszavazását terjesztette eléjök.³⁾ Nyolcz frtot kívánt por-

alles: partem pro toto«. — *Ungnád és Székely Barvitiushnak*, Brassó, márcz. 16. Ha nem hoz Pezzen legalább 45,000 tallért, ajándékot, fényes czimeket, csak a régi követelést: „so wirt er waida gar aus der haut springen, u. alles präcipitanter umbstossen et per indignationem sich mit den Türken u. Pollakhen vergleichen“ (bécsi titk. lt. Hung.)

¹⁾ A biztosok jelentése márcz. 17. Wolkendorf (u. o.)

²⁾ A biztosok márcz. 16. jelentése (bécsi titk. lt.)

³⁾ A biztosok írják márcz. 16. Barvitiushnak: az országgyűlés

tánként. A rendek panaszkodtak, hogy nem bírja meg az elpusztult szegénység. Végre négy tallérban állapotok meg. Még így is nagy teher volt az általános nyomor közepette. S ez már a harmadik adókiivetés volt rövid öt hónap alatt. A kolozsváriaknak éppen futárjok járt nála, ki által a rajtok élődő 4000 zsoldos zsarolása miatt panaszkodtak. A szász városoknak is volt mit felpanaszolni. A brassaiaknak több mint 30,000 frtjok (akkor nagy összeg) bánta a vajda uralkodását az adókon kívül; nem számítva a sok kelmét s a katonatartási költséget. A mint kérték a vajdát, hogy legalább az Erdélybe útése után mindjárt kölcsön kért 15,000 frtot vonják le a rájuk eső adóból, bosszúsán mordult rájuk, hogy ők nejeikkel, gyermekeikkel, életükkel, pénzükkel s minden néven nevezendő javaikkal együtt az ő tulajdonát képezik, kardjával (melyet csörtetve rázott meg) nyerte ő őket s azzal is akarja megtartani, s ha kell, nekik törvényt szabni. A nagyszebeniek sem remélték, hogy 45,000 tallérra rúgó kölcsönüket visszakapják. Így állott a dolog Kolozsvár, Megyes, Segesvár, Szászváros, Besztercze s a többi városokkal is.¹⁾

A vajda Brassóban, a lengyel követtel Tarnovskival is sűrűn érintkezett, de hogy mit végzett vele, az titokban maradt. Onnan bocsátotta el állítólag üres, semmit mondó felelettel. Némelyek tudni akarták, hogy Tarnovski azzal jött a vajdához, hogy engedné át Erdélyt B. Zsigmondnak s kárpótlásul a szultán beleegyezésével ő Moldovát nyerendi. Voltak, kik tudni vélték, hogy B. Zsigmond követe is résztvett a brassai tárgyalásokban, — mások általában csak török-lengyel-oláh szövetség tervezéséről rebesgettek.²⁾

A kir. biztosok semmivel sem tudtak többet, mint egy közönséges polgár. Nem közölt a vajda velök semmit.³⁾ Azt sem

megtartatott »re nobiscum nec quidquam communicata, multo minus consultata« (u. o.)

¹⁾ A kir. biztosok márcz. 15., 16. jelentése (u. o.)

²⁾ A biztosok jelentése a királyhoz april 30. Gy.-Fejérvárról (a bécsi titk. lt.)

³⁾ Márcz. 15-iki jelentésükben mondják: uns als von Ew. May. m herrn vaida zugeordnetem assistenzrätten wirt nichts communicirt u. wir werden umb nichts gefragt« (u. o.)

tudták, mikor lesz az országgyűlés, arról is csak ünnep után értesültek. Minden lépésöket figyelemmel kísérték, egy fő bojár volt rendszeren melléjük adva, kinek tudta nélkül senkivel sem szólhattak. Ugyanaz a kém-szerepe volt ennek a bojárnak, mint a portán a követek mellé adott csauszoknak. Brassóból sem jöhettek vissza egyszerre a vajdával. Hogy hol szállnak meg, s mennyi időt töltenek valahol, nem ők, a bojár szabta meg, a kinek gyámsága alatt állottak.

A vajda márcz. 16-án indult Brassóból.¹⁾ Kivonulását fejedelmi díszszel rendeztette. A török követet bal oldalára vette (török szokás szerint ez a megtiszteltetés jele). Fogarason s Szebenben mulatott hosszasabban, eminzen 23-án indult Fejérvárra. A biztosokat tiszteletteljes távolban másnap (márcz. 17-én) indíttatta maga után. Útközben is sok megaláztatást kellett szenvedniök. Fogarasban a várat meg akarták nézni, de a bent lévő bojárok nem eresztették be őket. — Furcsa bizony (írják a királynak), hogy felséged helytartójának — a mint a vajda magát nevezgeti — emberei ilyen szép bizalommal vannak felséged követei iránt.²⁾ Szebenben (márcz. 25-én) a királybíróval és a kísérő bojárral meglátogatták a csatatért. A helyrajzi viszonyokkal összevetve a sergek felállítását, úgy találták, hogy az okt. 28-iki csatában mindkét részről kevés hadi jártasságot tanúsítottak. Széltében beszélgették még akkor is, hogy M. v. árulással győzhetett csak, s hogy az árulásban az oroszán rész Kornis Gáspár lelkét nyomja.³⁾ Márcz. 26-án indultak tovább Szászsebesre. Itt a »spionkodó« bojár újra megtartóztatta őket, még 27-ét is ott kellett tölteniök. Fejérvárott is kellemes meglepetés várt reájok: eddigi lakosztályaikat Bocskai házában Stoika foglalta el, ők kényelmetlenebbet kaptak, cselédségük el lett tőlük különítve. Napi szükségleteiket is nehezen fedezhették, drága pénzen is alig tarthatták kíséretüket és lovaikat. Óh bárcsak be sem jöttünk volna Erdélybe, minthogy folytonos megcsúfoltatás-

¹⁾ *Trausch J.* id. m. 154. l. — *Czauck Simon*: *Ephemeris Libellus*. Megj. Trauschenfels: *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens*, (Neue Folge) 118. l.

²⁾ A biztosok márcz. 19. jelentése Fogarasból (a bécsi titk. lt.)

³⁾ Ungnád és Székely a királynak, N.-Szeben márcz. 24., 25. (u. o.)

nak legyünk kitéve! sohajtanak fel nem egyszer a sok méltatlanság felett.¹⁾

A brassai körút még sem volt minden tanútság nélkül. Egy szomorú de lényeges tapasztalással lettek gazdagabbak, hogy a nyomor elviselhetlen, az elkeseredés általános az országban. Nemcsak a magyarok, de még a szászok is, előkelők s alsóbbrendűek egyaránt, kívánták, bárcsak visszatérhetne közéjük B. Zsigmond. Maga a szebeni királybíró megvallá, hogy Szeben városa örömet esküdne Zsigmond hűségére. Sőt még a székelyek is arra fakadtak: örömebb tűnének előbbi uraikat, kiket nagyrészt remélt szabadságukért agyonverték, mintsem a vajda által kiszabott terheket viseljük, mert félévi hadakozást kíván tőlük saját költségükön. De még ez sem volt minden. Mintha a vajda hadat akarna egy magában izenni az egész világnak, az hírlett, hogy katonái zsoldjából is le akart húzni három vagy négy hópénzt, a miért eddig tétlenül s ingyen éltek az országban, azt adván okúl, hogy a levont összegből az okozott károkat fogná megtéríteni.²⁾ S mindemellett újabb kalandokon törte fejét. Hajlandó volt készpénz gyanánt venni ama képtelen hírt is, melylyel Rácz György hízelgett neki, követségéből visszatérve, hogy Magyarországon Pozsonytól kezdve az erdélyi határig nagyon sok magyart talált, a kik kívánnák, hogy ne csak Erdélyben, de Magyarországon is ő uralkodjék, mert a németek uralma elviselhetlenné vált, úgy hogy az osztrák ház alatt többé nem maradhatnak.³⁾

XIX.

Előkészület a moldovai hadjáratra. Újabb audientiák. Hangzatos szólamok Szerbia, Bulgária, Konstantinápoly meghódítása felől. M. v. a magyarországi részeket visszaköveteli. Változó kedélyállapota. Katonai zavargások. A biztossággal elfogadtatja moldovai tervét. Jeremiást s B. Zsigmondot ámtítja. Moldova elfoglalása. Visszatérése Erdélybe.

Gyulafejevárra visszatérte után a vajda legfőbb gondja a moldovai hadjárat előkészítésére irányult. Siettetette a tavasz kinyílta, — immár április hava járta — ösztönözte, hogy zsoldért

¹⁾ Jelentéseik Szászsebesről márt. 26., 27. (bécsi titk. lt.) — ²⁾ A kir. biztosok jelentése márcz. 29. Gy.-Fejervárról (u. o.) — ³⁾ Ungnád és Székely a királynak, márcz. 29-ről a második jelentés (u. o.)

kiáltozó katonáinak foglalkozást adjon, sarkalta a B. Zsigmond készülődéseiről szállingó sokféle hír. Szájról-szájra járt a lengyel kancellárnak is egy mondása: most az ideje, hogy a kukacot a sajtból kivesszük, mondá nyilvánosan a varsói országgyűlésen, a vajda erdélyi uralmára czélozva.¹⁾

A vajda tehát készült, a kard köszörülés között megkezdődtek azonban újra az audientiák is: a vajda változékony lelkületének eme hévmérői. Egyszer az elkeseredés és a szenvedély — másszor a panasz és esdeklés, — majd meg a nagyralátó tervelgetés s hűségesküdözések hangjait hallatá ezeken a vajda. A brassai triumphálás fenhéjázó illúsiói még el nem oszlottak, a mint nagypénteken (márcz. 31-én) magához hívatá a biztosokat. Panaszkodott Pezzen s a pénz lassú érkezése miatt. Aztán rákezdte a régi nótát. Csodálkozását fejezte ki, hogy miért nem akarja a király általa kormányoztatni Erdélyt, pedig ő biztosítani akarja fiának is azt, mert valamint a ki jószágot vesz nemcsak magának, hanem maradékainak is veszi, épúgy rakott fészket ő is Erdélyben fia s maradékai számára is. Mindazáltal ő felségének híve és szolgálja akar maradni. Ha tán arra vár ő felsége, hogy katonái eloszoljanak s magára maradván, könnyen kikergethesse Erdélyből, arra ugyan hiába vár: tud ő magára gondot viselni. Havasalföldén is mennyi ideig várta az ígért segítyt, s bár nem jött, mégis elfoglalta a maga erejéből Erdélyt.²⁾

Április 1-én érkezett vissza az udvarból Mihálcsa bán a vajda sürgető leveleire. Ő hozhatta a febr. 11-én Pilsenben kelt királyi diplomát, melyben Mihály a havaseli vajdaságban megerősítetik s az utódai számára is biztosíttatik, de úgy, hogy minden új vajda letegye a hűségesküt.³⁾ De mi volt mindez a vajdának, ő Erdélyre szeretett volna hasonló diplomát nyerni.

Az egész városban elterjedt a híre, hogy Mihálcsa bán

¹⁾ A kir. biztosok április 30. jelentése Gy.-Fejérvárról (bécsi titk. lt.)

²⁾ Ungnád és Székely márcz. 31. jelentése a királynak (bécsi titk. lt.)

³⁾ Rudolf diplomája M. v. számára, Pilsen, febr. 11. eredetiben meg van a gróf Telekiek maros-vásárhelyi levéltárában. A hatalmas hártya-levél függő pecsétje hiányzik. — Bethlen F. közli ez oklevelet id. m. IV. k. 487. l.

nagyon kedvezőtlen választ hozott, mintha a király a vajdát erőszakkal ki akarná verni Erdélyből. M. vajdát végtelenül bántotta, hogy a királytól még jó szót is alig nyer, nemhogy kíváncsi teljesítését s az ígért pénzsegélyt kapná. Pedig úgy hitte, hogy csak hatod részével is, mint a mennyibe a magyarországi sereg föntartása kerül a török ellen, kiűzné egész Magyarországból a pogányt s meghódítaná a földet Nándorfejérvártól Drinápolyig, Erdélytől a Feketetengerig aztán elfoglalná a lengyeltől Moldovát, Podóliát, Litvániát s megtenné Miksát lengyel királynak. — Nagy sóhajtások között beszélte, hogy látja, ő felsége nem akarja az ő szolgálatát, pedig most volna a legjobb idő olyat vinni véghez, a mire száz év alatt alig nyílik alkalom. A szerbek, a bolgárok követei nála vannak, e két nép kész egy szálig felkelni a török ellen, csak vezérek legyen. Ezeket ő, nagy fájdalomára, csitítani s nyugalomban tartani kénytelen, pedig ezekkel egy év alatt képes volna annyit tenni a török ellen, a mennyit ő felsége hat év alatt, hat annyi költséggel sem tehet. Látja, hogy utóljára is a törökhöz kell állania. Lám, a török szünet nélkül édesgeti magához, nemcsak Oláhország, Erdély és Moldova háborítlan birtokát igéri, de azt is, hogy az összes török sereg fővezérévé teszi, vagy ha ezt el nem fogadná, hanem csak a király ellen való hadakozásra vállalkozik, az esetben 40—45,000 embert adna zászlója alá, még pedig úgy, hogy a mely földet paripája patkója érint, az az övé is maradna.¹⁾

Pezzen levelére, hogy fiát küldje az udvarba nevelésre, gúnyosan nevetett: ki maradna akkor Oláhországban?!

A vajda annyira fel volt izgatva, a miért a királynál kíváncsalmait nem tudja elérni, hogy a legrosszabbtól lehetett tartani. Fenyegetőzött, hogy a magyarországi részeket nem hagyhatja, a mi eddig Erdélyhez tartozott, annak ezután is oda kell tartoznia. Belényesen 1500 tallér ára rezeset vásároltatott, s hallván, hogy az is Erdélyhez tartozott, mérgesen a szakálába harapott s kifakadt, hogy ő karddal hódítja meg ez országot, azért, a mi hozzá tartozott, azt követeli. A biztosok féltek, hogy elkeseredése s gyűlölete Básta ellen, arra fogja indítani, hogy a Szilágyságba, vagy

¹⁾ A kir. biztosok jelentése ápril 3., 5. (bécsi titk. lt.)

Nagy-Várad avagy Huszt alá vezesse seregét. Az esetre kétségkívül »hajba kapott volna« Bástával s a kir. seregekkel. Nem lesz jó vége — írogatják a biztosok — ime mintha a fátum is ellene volna az osztrák ház erdélyi uralmának, akárhányszor megkísérlették a mohácsi vész s főkép Buda elvesztése óta, hogy Erdélyt megszerezzék, mindig balúl ütött ki.

A biztosok attól is tartottak, hogy őket a vajda csúfosan kiűzi Erdélyből. ¹⁾

A borúra egy pillanatnyi derű következett. Április 4-én este futár érkezett Pilsenből. Levelet hozott a királytól (márcz 20-áról keltezte), a mely biztatásokat és ígéreteket tartalmazott Pezzen követsége és a pénzsegély küldése felől. Ez egy pillanatra felvillanyozta a vajdát. Rózsás színt öltött előtte a jövőendő, lelkét nagyralátó tervek édes ábrándjaiba ringatta. A bojárok is elkapta az öröm, a királyi biztatások hatása alatt napok múlva is »ettek, ittak, muzsikáltatták magokat.« ²⁾

De a vajda állhatatlan, változékony kedélyét az öröm sem állotta sokáig. Mint az áprilisi idő, gyorsan váltakozott nála ború és derű. Egyszer szokatlan víg volt, máskor egyre sóhajtozott, mintha kínos előérzet bántaná; a kicsapongó jó kedv s a sötét melancholia, ikertestvérek kedélyvilágában. Majd magába zárkózott, majd meg szórakozás után vágyott s kereste a változatos-ságot mindenben, gyönyörködött a fényűzésben, napjában kétszer-háromszor is váltogatta arannyal ezüsttel tódzott skárlátos selyem mentéit. ³⁾ Emberei csak nézték, mi lelte.

Legfőbb vágya volt ez idő tájt, hogy csak Pezzen jönne már a pénzzel, melyre napról-napra égetőbb szüksége lőn. ⁴⁾ De az ő követsége is ólomlábon járt. Pedig M. v. már még attól is tarthatott, hogy zsoldosai ellene támadnak. A ráczoknak áprilisban már hat-kozákoknak négy havi zsolddal tartozott ⁵⁾, április 13-án és ismét

¹⁾ Elszórva a jelentésekben (pl. april 3., 22.), így a biztosok leveleiben Pezzenhez april 6.; majd Barvitiushoz május 7. Gy.-Fejérvár (bécsi titk. lt.)

²⁾ A kir. biztosok jelentése april 9. (bécsi titk. lt.)

³⁾ Ungnád és Székely Rudolfnak april 20. (bécsi titk. és hadi lt.)

⁴⁾ M. v. levele Pezzenhez apr. 6. (a bécsi titk. lt.)

⁵⁾ A biztosok a királynak april 10. (u. o.)

telten 15-én csakugyan lázadás tört ki a gyalogság között Fejérvárott, a miért a lovasság némi csekély zsoldot kapott, ők pedig nem. Megrohanták a piaczt, az élelmiszereket erőszakosan elszedték, betörték a boltokba, raboltak, dúltak szerte a városon. A megrentent vajda s bojárjai némi kevés pénzzel, a mennyi épen kéznél volt, kényszerültek a lázongókat lecsilapítani. A vajda komolyan aggódni kezdett. Kérte a biztosokat is, nem vehetnének-e fel ő felsége nevében valakitől kölcsönt, a melylyel tomboló seregét kielégítse. Mentegetőztek, hogy arra nincsenek felhatalmazva. ¹⁾

Mindennek daczára a moldovai vállalattal nem akart felhagyni, az előkészületet erélyesen folytatta. Nincs pénze (úgy mond) s még sem tesz le Moldováról, ha utolsó ingét el kellene is adnia. ²⁾ De a király irányában egy pillanatra egészen megpuhult. Április 9-én kérte a királyt, küldené hozzá Péter moldovai vajdának Innsbruckban tartózkodó fiát Istvánt; ³⁾ ezt akarta moldovai vajdává tenni. Április 20-án magához hívatta a biztosokat s szokatlan tisztességgel fogadta őket, a min ők nem tudnak eléggé csodálkozni. Soha még annyira eléjük nem jött, soha még úgy megindúlva nem látták, soha oly hevesen nem beszélt s oly erősen nem esküdözött még ő felségének hűséget, mint most — írják nagy csodálkozva. Igen, mert szüksége volt reájok. Villámhárítótul akarta őket felhasználni a királylyal szemben. Esküdözött, úgy adjon isten neki és fiának szerencsét, s üdvösséget, mint ahogy ő igaz szolgálja akar maradni ő felségének, elméjében egyre azt forgatja, hogy ő felségének télen nyáron, éjjel-nappal, szünet nélkül szolgálhasson. Bárcsak közelebb volna ő felsége, hogy elmehetne hozzá s lábaihoz borúlva, csak néhány nagy titkot rejtő szót mondhatna neki, mindjárt megkönnyebbülne szíve, mert ő felsége akkor megismerné őt a maga valóságában, meggyőződnék, hogy minő hű szolgálja ő; tudja, hogy azután szeretné s megbecsülné. ⁴⁾

¹⁾ A kir. biztosok jelentése april 14., 15., 16. (bécsi titk. lt.)

²⁾ A biztosok a királynak apr. 20. M. v. mondja »er hab gleichwohl nicht geldt, wöll dennoch fort und sollt er das hembet am leib verkaufen (bécsi titk. és a hadi lt.) — ³⁾ M. v. levele Rudolphhoz apr. 9. (a bécsi titk. ltb.) — ⁴⁾ Ungnád és Székely Rudolphhoz apr. 20. »Er wünschte, dass

Ez mind csak behízelgés s jó hangulatkeltés akart lenni. A vajda — a ravaszság nagy mestere — régóta táplált, de a király által ellenzett tervét olyan álarcz alatt, oly ürügy mellett akarta végrehajtani, a melylyel a király előtt igazolhassa, sőt szép színben tűntethesse fel magát. Elhíreszteltette, hogy B. Zsigmond nagy sereggel Moldovában van Jeremiásnál s minden perczben várható Erdélybe ütése, sőt egyszer csak szárnyra kapott a hír, mintha tíz ezer emberrel be is csapott volna már a Székelyföldre s tizenhárom falut felégetett.¹⁾ E rémhírek nyomása alatt kérdezte a biztosokat, mit tegyen, bevárja-e a közös veszélyt összetett kézzel. Természetesen ők azt felelték, hogy inkább ő előzze meg Zsigmondot, mintsem az üssön Erdélyre, csak a királyt tudósítsa s számlálja elő a kényszerítő indokokat, s főképen, hogy a király nevét ne emlegesse ennél a vállalatnál.²⁾

E magában véve haszontalan, de a vajda előtt még is jelentékeny nyilatkozat után nyugodtan gondolt a királyra, s siettetett készületeit. Seregét mindenfelől összevonatta, nagy mustrákat rendelt el. De nem feledkezett meg régi kipróbált fogásairól sem. Nem késett Jeremiás vajdát állandó barátsága felől biztosítani, hogy jóhiszeműségben ringassa, miként Báthori Endrével tett volt; sőt hogy annál inkább elaltassa, leánya kezét kérte fia Petraskó számára.³⁾ B. Zsigmondról sem feledkezett meg. Hozzá az olasz Muraldot küldé (a kiről az a hír volt elterjedve, mintha Mária Krisztina számára vele készítették volna mérget). Megbízása, hír szerint az volt, hogy vagy eltegye láb alól Zsigmondot méreg által, vagy ha nem sikerül, ígérjen neki aranyhegyeket, hogy a vajda kész számára átengedni Erdélyt, csak Brassót és Fogarast tartja meg magának s ha kívánja, neki adja leány

E. M. in der naheudt sein, u. er für E. M. erscheinen kundt, auf die erdt zu E. M. füßen fallen, u. nur etlich wenig wort E. k. M. persönlich furbringen u. in höchster gehaimb eröffnen könnte, so wär er schon getröst, u. er weist, so denn E. M. wurden ihn erst recht kennen, u. für einen dero treyisten diener befinden, lieben u. halten«. (Eredetije a bécsi titk. ltb., másolatban a hadi ltb.)

¹⁾ A biztosok a királynak april 19. (bécsi titk. lt.)

²⁾ Ungnád és Székely Rudolfnak april 20.

³⁾ Simigianus története 203. l. — Foglfeder Szaniszló levele Mária főherczegnőhöz Varsóból 1600. márcz. 31. (bécsi titk. lt. Hung.)

Florica kezét.¹⁾ Az erdélyiek egy része nem tartotta a Zsigmonddal való kiegyezést lehetetlennek Kornis Gáspár ki is fejezte aggályát: ő bizony, ha B. Zsigmond bejön, bár 2500 jobbagya van Erdélyben, később oda hagyni mindenét s hacsak egy kabátban is kifut Erdélyből.²⁾

M. v. április 24-én kora hajnalban elindult Fejérvárról Fogaras felé. A kir. biztosoknak azt sem mondta isten velök. Stoika által megizente nekik két nappal előbb, hogy őket Erdélyben hagyja logofetjével, hogy távolléte alatt vele együtt igazgassák az országot, de később Mihálsa bánt teszi helytartójává.³⁾ Hiába tiltakoztak a biztosok, hogy a király parancsa az, hogy mindenüvé kövessék, a vajda nem tágitott. Hisz épen ő általuk akarta biztosítani magát, hogy távollétében az erdélyiek ellene ne támadjanak. A török és tatár követséget maga után vitette, de a biztosoknak akarva-nemakarva maradniok kellett. Nekik valóban szomorú helyzetük volt. A logofet mint foglyokat úgy tartotta őket. Fejérvárról máshová mint Meggyesre nem engedte őket, Kolozsvárra (úgymond) be nem ereszténék őket. Így május 9-étől csakugyan Meggyesen tartózkodtak. Az olasz lapok nyilvánosan írták, hogy fogságba lettek vetve.⁴⁾ Sok keserű panaszt hallatnak ez időből jelentéseikben: csúfjára vannak az embereknek, nevetségére az útcagyereknek, még az élelmiszerek bevásárlásánál is kétszeres áron fizettetik meg őket. A mellett rettegtek is, mert a Báthori-pártiaktól mindenféle rémhíreket hallottak, hogy mily erős sereggel áll Zsigmond a határon. »Ha Báthori győz — írják — készen van számunkra a sír.«⁵⁾

A vajda Fogarasban rövid pihenőt tartva, ír (április 27-én) a biztosoknak, sürgessék Pezzen bejövetelét a pénzzel, ír a király-

¹⁾ Szamosközi IV. k. 116. l. *Trausch* J. id. m. 154. l. márcz. 26-án ment Muraltus Brassón át moldovai követségébe.

²⁾ A kir. biztosok jelentése ápril 21. (bécsi titk. lt.)

³⁾ M. v. levele a biztosokhoz, Bereczk máj. 4., 6. Kézdi-Vásárhely máj. 7. (Bécsi titk. lt.)

⁴⁾ A lengyel király írja Mária főhgnőnek »Jaschof 20. mai 1600« (bécsi titk. lt. Hung.)

⁵⁾ A kir. biztosok jelentései Gy.-Fejérvárról, ápril 23., 24., 25., 26., 30., május 1., 2., 3. Ugyancsak Ungnád Barvitiushnak május 2. (bécsi titk. lt.)

nak, Mátyás főhercegnek s Pezzenek (április 28-án). Tudatja Moldvára indulását, hogy megelőzze az Erdélybe ütni készülő Zsigmondot és Jeremiást, kik — úgymond — nagy török és tatár sereggel állanak résen.¹⁾

Nagy ellenséges sergekről, tornyosuló vészről írogatott, pedig jól tudta, hogy Moldvában még minden csendes, kémei meghozták, hogy sem Zsigmondnak, sem Jeremiásnak serege nincs. Hiszen egész hadi taktikáját Moldovával szemben éppen a váratlan meglepetésre építette, bár jókora számú hadsereggel rendelkezett,²⁾ a melyben nem hiányzott a harci kedv, a biztosra vett győzelem lelkesítése. Elemőkben találták zsoldosai magokat, örültek, hogy újra csatazaj váltja fel az egyhangúvá vált tivornyákat. A moldvai nép között a mellett kedvező fogadtatásra számított, mert Jeremias nagyon zsarolta őket.

A sereg vezérletét Székely Mózesre bízta, a dandárt Barcsai András vezette. A vajda és fia külön mentek. Kézdi-Vásárhelyen át az Ojtozi szoroszon keresztül vonult a sereg Moldovába s midőn máj. 7-én átlépték a határt, a vajda maga Bereczkből Brassóba visszatért, fiát a sereggel küldvén.

Két nap múlva azonban rossz hírek érkeztek Moldvából. Némelyek szerint, hogy titkos összeesküvés vetett lobbót a vajda ellen az erdélyi főurak között, Zsigmond javára, mire »a vajda elfogta a düh s rémítően tombolt, dúlt-fúlt mérgében«³⁾ — mások

¹⁾ M. v. levelei : a biztosoknak ápr. 27. (bécsi titk. lt. és hadi lt. registratura); Mátyásnak ápr. 28. (titk. lt. Varia Turcica o.); Pezzenek ápr. 28. (hadi lt. 54.); a biztosok Pezzennek május 3. (titk. lt.)

²⁾ Serege létszámára biztos adatunk nincs. A hír szerfelett nagyi totta. Május 1-én M. v. Fogarásból jövő futárja Székely János a köv. számlálja elő a biztosoknak : 38,000 lövész, 3000 kozák, 4000 rác lovás, 6000 erdélyi lovás, Bába Novák 4000 lovása, 40,000 (!) székely, Kornis G. és Tahy István 1000 kopjással. Május 2-án azt hozták, hogy M. v. és fia 108,000 emberrel rendelkeznek ; B. Zsigmond pedig mindössze 12,000-el. Mihálcsa bán meg már 150,000-re mondta ura seregét, máj. 12-én a biztosoknak. A gy.-fejérvári báthoristák szerint Moldvában készen állott : 28,000 lovás, 28,000 gyalog, 20,000 magyar, lengyel és moldvai kopjás. (A biztosok jelentéseiben, bécsi titk. lt. Hung.)

³⁾ A *commissariusok* a császárnak, Megyes, máj. 12. Darai J. Brassóból jövet mondja, szörnyű volt látni, hogy a »conjunction u. conspiration« hírére »wie der mann (t. i. M. v.) gewiet, getobt« (bécsi titk. lt.)

szerint, hogy Székely Mózes siettette személyes bemenetelét, mert a sereg dúlásnak, rablásnak adta magát, úgy hogy megfélemezésükre személyes jelenléte volt szükséges. Tény az, hogy Mihály rögtön Moldovába sietett. Később elterjedt a hír Erdélyben, hogy Tatros városában, a város feldúlása közben, a székelyek és hajdúk között véres verekedés tört ki, úgyannyira, hogy a hajdúk közül kevesen maradtak életben.¹⁾

Moldova pedig jóformán kardcsapás nélkül meg volt hódítva. B. Zsigmond olcsó gondúzásban töltötte napjait, Szucsaván kedvtelve váltogatta fényes öltözetét, borba fojtogatta búját baját, muzsikáltatgatta magát kedvire.²⁾ Jeremiás pedig épen lakadalmon mulatott Tatroszon, a mint a támadás hírére vette. — Kevés kozákja alig próbált ellenállást, mindjárt megfutottak s meg sem álltak Szucsaváig. Itt csatát fogadott el Jeremiás, de katonái jókora része (5000 oláh) cserben hagyta, süvegeiket a levegőbe feldobálva (így írják) s lándsára szúrva kérték a pardont s átállottak. Jeremiás tovább menekült, a Neszter folyó mellé, a lengyel határra, az erős Hocim várába, hova 300 lengyel s 300 moldovaival vette be magát. Útközben maga után mindent elpusztított, a kúttakat betemette. Annyit sikerült ezzel elérnie, hogy M. v. serege nagy szükségét szenvedett, a katonák faleveleket is rágtak az éhség miatt. — Brassóból kellett élelmet szállítani utánok. De azért az ország hódoltatása rohamosan haladt elő. Május 16-án már Szucsava vára is kezében volt. Itt hirtelen vagy tíz erdélyi főúr által adót szavaztatott meg Erdélyre, 3 firtot kapu-szám szerint.³⁾

M. v. nem akart addig nyugodni, míg az ellenség egészen meg nincs törve, — gyorsan követte Jeremiást Hocimig. Jere-

¹⁾ A biztosok jelentése. Kolozsvár, máj. 18. (bécsi hadi lt. registratura 54. sz.)

²⁾ *Barilovich Ferencz* Székely Mihály Moldovába küldött emberének relatiója szerint (Kolozsvár 1600. jun. 12.) a szucsavai lengyel katonák »juramento confirmarunt, Sigismundum per medium annum in Zuchawa fuisse, quotidie splendide indutus, vino et musica delectabatur« (bécsi hadi lt. registratura 54. sz.)

³⁾ *Reinholdi Heidensteinii*: Libri Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti XII. könyv 351. l. — A kir. biztosok jelentése, maj. 24. Kolozsvár, (bécsi hadi lt.)

miás itt is ellenállást próbált, de ismét hiába, serege egy része a várba, más a folyón át menekült, sokan oda is veszték. Erre M. v. a várost felégette, de a vár ostromával sehogy sem boldogult. M. v. seregéből egyes csapatok beütöttek lengyel területre is, Pocutiában és átmenvén a Neszteren Podolia szélein égettek, raboltak, a mivel még inkább maga ellen zúditotta a vajda a lengyeleket.¹⁾

Hocim várát eleinte ostrommal, majd alkudozással akarta bevenni. — A mint az ostrom sikertelenségét látta, — felszólította az ostromlottakat, hogy adják fel a várat szabad elmenetel biztosítása mellett, de azok bizván a vár erős falaiban s még inkább a készülődő lengyel seregben, még csak válaszra sem méltatták. Mihály azután, nehogy maga sok időt elvesztessen a vár alatt, oláh kapitányaira bízta annak rendszeres ostromát s ő maga Szucsavára visszatért. Itt a vár porkolábjául kinevezte Kaptury Jánost, kivel május 29-én letétette a hűségesküit, a mely írásban is reánk maradt.²⁾ Innen Jászvásárra ment, junius havát ott töltötte. M. v. Szucsavából, még Hocim ostroma előtt írt (május 16-án) Erdélybe a városoknak (Kolozsvárnak, Szebennek stb.), hogy győzött, tehát »vígán és örömmel legyenek.« Írt a biztosoknak is. Majd Hocim alól újra értesíti őket a diadalról s kéri közbenjárásukat, hogy Miksa főherczeg a sziléziai határ felől haddal tüntette a lengyelek ellen, hogy ez által visszatartsa őket a támadástól; kéri továbbá őket, sürgetnék Pezzen jövetelét. Május 24-én írt Rudolfnak,³⁾ úgy szintén a lengyel királynak is. Ez utóbbi levelében egészen előttünk áll M. v., úgy, a mint őt erdélyi szerepléséből ismerni tanúltuk. Az által akarja takargatni magát,

¹⁾ *Heidenstein* id. m. 352. l.

²⁾ Kaptury János esküje máj. 29. Szuchaváról. »Én K. J. Sz. várának porkolábja esküszöm... hogy én, az én kegyelmes uramnak, Erdélynek, Havasalföldének és Moldva országának *fejedelmének* és urának M. v.-nak üngának igaz és hív leszek, és az ünga fiának Péter vajdának üngának azonképen igaz és hív leszek« stb. (bécsi hadi lt.)

³⁾ *M. v. levelei* a biztosoknak máj. 16. (Szucsava), május 20. (Hocim); Kolozsvárnak máj. 16., 20.; Pezzennek máj. 23. (újra Szucsava). Csáki István Napráginak máj. 27. (Szucsava). Mindannyi a bécsi hadi lt. registratúrájában 54. sz. a.) A királynak írott közölve Szilágyi: Erd. O.-gy. Eml. IV. k. 517. l.

hogy Jeremias ellen a legképtelenebb kigondolt vádakat sorolja fel, — ezek közt, hogy még méregkeverőket és orgyilkosokat is küldött hozzá, hogy őt eltegyék láb alól, csakhogy testvérét Simont az oláhvajdaságba ültethesse. Igéri, hogy a moldvai vajdák Lengyelország irányában tartozó minden kötelezettségének eleget tesz; megtámadja a király előtt mindenható miniszterét Zamojskit is s óvja tőle. Ez utolsó pontja levelének csak is ártalmára válhatott a vajdának, Zamojskit annál inkább sarkalta vele.¹⁾

M. v. junius elsején új tartománya székvárosába: Jászvásárra ment. Oda gyűjtötte az ország előkelőit, megeskette őket hűségére s szemlét tartott a moldovai katonaság felett. Bába Novák csapatait szerteküldötte az országba, hogy hódoltassa a népet s eskettesse hűségére, az ellenszegülőket tűzzel-vassal írta, pusztítsa. Junius 2-án általános kihallgatást tartott. A számosan jelentkezők között először a török követekkel beszélgetett, nagyon nyájasan, mosolygó ajakkal; azután jött a moldvai bojárokra a sor.²⁾ Azonban Moldva közigazgatásának rendezése között sem feledkezett meg a Szatmárt késedelmező Pezzen sürgetéséről. Jun. 2-án intézkedik, hogy Mihálcsa bán menjen kívánatára eléje a Kolozsvárott időző két kir. biztossal egyetemben. Kéri Pezzent arra is, vetné magát közbe, hogy Básta küldjön hadakat a lengyel határra tüntetés végett. Jun. 17-én Alárdi Ferencz tanácsosát és Barcsai András »bán«-ját indítja Pezzen elé.³⁾

Moldovát pedig immár magáénak tekintvén a vajda, megakarta kímélni a pusztítástól, betiltotta katonáinak a sarczolást s a kihágókat keményen büntette. De nem egyenlő mértékkel osztott igazságot katonái között; a magyarok iránt kegyetlenkedni kezdett, rendre ölette őket, míg az oláhok ugyanazon vétekért botütéssel bűnhődtek.⁴⁾ Főkép egy eset keserítette el a magyarokat. Sennyei Pongrácz és Sibrik György szolgálai takarmány elhordáson kapattak s elfogattak. A magyar katonák közbeléptek sza-

¹⁾ Teutschländer id. m. 170. l.

²⁾ Barilovich F. relatiója 1600. jun. 12. (bécsi hadi lt.)

³⁾ M. v. levelei Jászvásárról a biztosoknak: jun. 2., 17., 24.; Pezzennek jun. 2., 5., 17. (titk. lt. Varia Turcica); Mihálcsa bánnak jun. 15., 17. (A bécsi hadi lt. registratúrájában, 39. sz.)

⁴⁾ Simigianus id. m. 205. l.

badon bocsáttatásukért, mert vitéz embereknek ismerték őket. Tisztjeik a vajdához mentek s az egész magyar sereg nevében kérték kibocsáttatásukat. De a vajda a tisztek eltávoztása után rögtön lefejeztette mind a hét elfogottat.¹⁾ Ez az eset rossz vért szült a magyar táborban, a régi gyűlésthez még ilyen közeli fájó emlékek is járulván, midőn hallották, hogy B. Zsigmond a határhoz közel táborozik Zamojski seregével, Székely Mózes és Csáki István tanácsából követeket küldöttek hozzá s előadták szomorú sorsukat, kérvén őt, hogy siessen felszabadításukra. Zsigmond bízatta őket s Zamojski is megígérte Zsigmondnak támogatását.²⁾

Mihály jól látta még Moldovában, hogy most a lengyel fog meggyűlni a baja, ha csak valamiképen elejét nem veszi. Rudolfra s Miksára gondolt, hogy tán képes lesz általuk eltávolíttatni a veszélyt, azért is siettetette visszatérését Erdélybe. Moldovát bojárjai katonai parancsnoksága alá rendelte, ott hagyván Székely Mózeset is katonasággal. Ő maga június végén visszatért az Ojtozi szoroson át Brassóba. Jún. 27 — jul. 1-ig itt mulatott, s innen Gyulafehérvárra sietett, hogy oda második győzelmi bevonulását tartsa.³⁾

XX.

M. v. Moldova elfoglalása után, hatalma tetőfokán. További vágyai. A kir. biztosoikkal való szűgyenletes bánás. Pezzen bejövetele. A július 20-iki országgyűlés. M. v. merész kívánságai. A király válasza azokra.

Moldova elfoglalása után Mihály v. hatalmának tetőpontján állott; de csak egy pillanatra, — mint a feldobott kő, midőn eléri a legmagasabb pontot, — hogy annál rohamosabban zuhanjon alá.

Birtokában volt Erdély, Havasalföld és Moldova, — egy kézben a három ország, melyekből egy keleti birodalmat alkotni a Báthoriak hagyományos politikájának tartották.

⁵⁾ *Bethlen Farkas* id. m. IV. k. 501. l.

⁶⁾ *Simigianus* id. m. 206. l.; *Bethlen F.* id. m. IV. 502—503. l.

¹⁾ *Trausch* id. m. 157. és *Czauck* Simon: *Ephemeris Libellus* szerint (*Trauschenfels D. Fundgruben* 119. l.) jun. 27-én ment Brassóba.

Hogy Mihály v. is azt tűzte volna maga elé czélul s most midőn elérte azt, megállapodásra s szervezésükre gondolt volna, nem látjuk tetteiből.

De azt sem látjuk, a mit Balcescu az oláh történész modern szemüvegén keresztül látott, hogy Dáko-Romániát akarta volna megalapítani s hogy végczélul az oláh nemzet nagygyá tétele lebegett szeme előtt.

Mihály vajdát sarkalta nyugtalan tettvágya, ösztönözte tettejébe vetett erős birodalma; nem akarjuk tagadni, hogy határozott célok után indult, de e célokat időről-időre tűzte maga elé. Iránytűje önnön hatalmának az emelése volt. A császárkirály és a török szultán birodalma között önálló uralmat akart alkotni magának, azt hitte, hogy vas kezével s két élő ravasz politikájával, — melylyel mind a királyt, mind a szultánt hűségigéretekkel hitegette, — megtarthatja azt, minden belső kapocs nélkül is. De e kényszer-állam alkotás magában hordá kezdettől fogva a felbomlás csiráját. A vajda hódítani tudott, megtartani nem. Nem volt szervező tehetség, eléggé kimutatta. Serege élén, mint hadvezér érezte elemében magát. Mintegy vak ösztönként működött benne a nagyravagyás, a mely nyugodni nem engedé, azt sügva folytonosan: tovább, tovább.

Munkált azon, hogy Lengyelország megengesztelődjék s ne indítson hadat, de gondolt az ellenkezőre is s azt hitte, még javára fordíthatja. Elképzelte, a mint a lengyeleken diadalmaskodni fogott hadával benyomúl Lengyelországba, szövetkezve a lengyel elégedetlenekkel és a muszkákkal, kiket a görög-keleti vallás terjesztése színe alatt csalogatott szövetségébe, támogatva másfelől a lengyel koronával biztatgatott Miksa főherczegtől. *Lengyel király akarok lenni* — írta volt Hassán bégnek — Erdélyt fiamra hagyom, Oláhországban és Moldovában pedig, mely utóbbit Jeremiástól s a »*semmirekellő eb*«-től Zsigmondtól elfoglaltam, hadd kormányozzanak beglerbégek.¹⁾ A királynak pedig azt

¹⁾ M. v. levele »ad Hassan begum Sendziacum Techinensem d. n. (1600. sept. előtt) „*Nebulo iste canis Sigismundus deseruit servitia ser. caesaris (sc. sultani) . . . Animus mihi est, ut rex in Polonia sim.* etc. etc. (bécsi titk. lt. Polonica o.)

izente Moldova elfoglalása után, *csak százezer forintot küldött volna neki, azóta Krakóban ülne s hacsak egy cigány-rajkót küldött volna is oda, Lengyelországot ő felsége kezéhez adta volna.*¹⁾

Ilyen ködfátyolkép gyanánt előtte lebeghetett az is, hogy ha a királylyal szakítani kénytelen, Magyarországra vezérli seregét. Nem lehetetlen, hogy komolyan vette Rácz György képtelen beszédjét s elhitte, hogy Magyarországon még akadnának, kik őt magyar királylyá óhajtanák. Hogy ő nem nyugodott volna, ha az események fordúlata nem kényszerítette volna csakhamar saját védelmére kivonnia kardját, több jelből lehet következtetnünk. Nyíltan mondogatta katonáinak, várjak csak vitézeim, nem sokára arany és drága kövekben s mindennemű gazdagságban bővölködő országba vezetlek én titeket.²⁾ Mihálsa bán is feltűnő nyíltsággal beszélt Szatmáron (a király egyik híve Radibrád Alajos előtt): *ha a császár a vajda kíváncsalmait nem teljesíti, meglátják, mire jut Kassa, Bécs és Prága.*³⁾ Mindezek és sok más nem békés szándéknak voltak előjelei.

De a királylyal való egyezkedés fonálát is sietett felvenni a vajda. Moldovából épen azért sietett vissza Erdélybe, hogy Pezzen fogadhassa. Azonban Pezzen követsége sem járt sas-szárnyakon. Április 4-én érkezett az udvarból Bécsbe, április 28-án Kassára, július 6-kát írták, midőn Szatmárról kiindult s jul. 12-ét midőn Gy.-Fejérvárra bevonult.⁴⁾ A logofetnek igaza lett, midőn azt mondotta a biztosoknak: fejét teszi rá, hogy Pezzen addig be nem jön, míg a moldvai hadjárat eredménye ismeretes nem lesz, épen úgy mint Básta, ki Erdély meghódítása után szintén a

¹⁾ *Barilorich* relatiója a biztosoknak M. v. udvarából visszatértekor, Szatmár 1600. aug. 6. (bécsi hadi lt. 62. sz.)

²⁾ *Simigianus* id. m. 228. l.

³⁾ Ungnád és Székely jelentése Szatmárról jul. 6. »... werde man wohl sehen, wohin Caschau, Wien u. Prag khumben wirt« (bécsi titk. lt.)

⁴⁾ *Pezzen levelei: Rudolfnak* apr. 7. (Bécs), apr. 30., május 3. (Kassa), május 11. (Kis-Várda); *Mihálsa* bánnak máj. 31. (Szatmár) *Mátyás* főhgnak jul. 2. (Szatmár); Ungnádnek jul. 12. (Gy.-Fejérvár.) (Mindannyi a bécsi hadi és titk. ltárakban.)

készre jött. ¹⁾ De nem is lehetett nagyon csalogató reá nézve az a sok szép hír, mely a biztos-társaival való bánásmódról hozzá jutott. Ungnád és Székely május 9—15-ig Meggyesen voltak, formális fogságban; nem engedte a logofet, hogy Kolozsvárra menjenek, mert úgymond, nem eresztenék be őket a városba; Mihálcsa bánnál (kit a vajda helytartójául küldött) kellett orvoslatozást keresniök, hogy május 15-én Kolozsvárra menniök megengedtesse. Itt kezdődött még a valódi fogság. A logofet azon hírre, mintha titkon szökni akarnának Erdélyből, megtiltotta nekik május 23-án a város kapuján való kimenetelt. Nagy elkeseredve írnak a királynak, Mihály vajdának, Mihálcsa bánnak, Pezzennek, hogy íme még egy kertbe sem szabad kimenniök a városon kívül, protestálnak a rajtok, mint követeken elkövetett sérelem —, a »népjog« illetén megsértése ellen. Ungnád kifakad, hogy a portán 6 évig tartó követsége alatt szebb bánásmódban részesült, mint ez országban, melyet a vajda ő felsége országának nevez. — A logofet később nagy kegyesen oda módosította tilalmát, hogy kimehetnek a városból, csak vigyenek mindig magokkal hat-hét polgári egyént. Mihálcsa bán, a vajda »helytartója és tanácsa«, azt az elégtételt adja (Meggyesről máj. 26-ról írott levelében), hogy ne vegyék annyira zokon a logofettől ezt az ő nyersségét, mert ő országokban nem járt, császárok, fejedelmek udvarában nem forgolódott, s minden tekintetben nagy »bufalo« (bivaly). M. v. Jászvásárról írva, jun. 24-én, elégtételt ígér a méltatlan bánásmódért, mentegőzik, hogy nem tudtával történt. ²⁾

Pezzen jövetelét bizonyára az ilyen kellemes hírek nem nagyon siettették. Hiába pattogtatta Mihálcsa bán a szellemeskedő parabolákat: az útast addig kell felvenni, míg gyalog megy, ha egyszer lóra kapott, nincs szüksége többé arra. Hiába bizonyozott, hogy a vajdának csak öt-hatszáz ezer frtnyi segélyt

¹⁾ A kir. biztosok jelentése május 3. Gy.-Fvállról. (bécsi titk. lt.)

²⁾ A *commissariusok levelei*: a királynak: máj. 3., 5., 8., 9., 12., 18., 24., 31.; a vajdának: máj. 29., jun. 7., 22., 27.; Mihálcsa bánnak: máj. 21., 25., 29., jun. 6.; a logofetnek: máj. 23., 28. — M. v. a commissariusoknak: jun. 24.; Mihálcsa bánnak: jun. 15. és d. n. — *Mihálcsa bán* a kir. biztosoknak: máj. 24., 26., 28., jun. 6. 10. (mind Meggyesről), (bécsi hadi és titk. ltárak.)

küldött volna a császár, azóta már Konstantinápolyt is elfoglalta volna neki, ha nem hiszik (erősítgette) próbálják meg, őt tartásuk addig zálogban s ha nem úgy lesz, nem bánja, hadd vesszen gonoszúl.¹⁾

Pezzen nyugodtan várta a dolgok folyását, a moldvai hadjárat befejezését. Pénz sem volt kéznél, kölcsönre alkudozott Melith Pállal, Rákóczi Zsigmonddal, Dobóval. Időt akarván nyerni, kívánta azt is, küldené a vajda embereit hozzá Szathmárra kíváncsival. Azon közben tudósíttatta a királyt a roppant szükség és drágaság felől, mely Felső-Magyarországot nyomorgatja. Jajgatás és kétségbeesés minden felé, az éhhalál árnya már-már kísért, a drágaság óriási, a nagy urak tárházaiban összehalmozott élelem csak növeli a szegénység szükségét. A szegénység elhagyja házeit s koldúlva bolyong szerteszét. Ő is alig talál utközben annyt, a mivel 40 személyből álló kísérete megélhet. Isten segélyével eleget útaztam — írja — de ilyen nyomort még a legszegényebb török alattvalók között Szerbiában, Bulgáriában sem tapasztaltam, pedig ott szoktak legrosszabbul állani a viszonyok. Sírva rimánkodva panaszkodik s esdekel a nép, lépjek közbe felségednél.²⁾

Julius 3-án megérkeztek Szatmárra, Ungnád és Székely Mihály, másnap pedig a vajda követei: Mihálsa bán, Alárdi Ferencz és Barcsai. A két magyar követ sietett felvilágosítani Pezzent, hogy arról szó sem lehet, hogy a vajda átengedje Erdélyt, minden áron független uralkodója akar lenni, különben el van határozva, a törökhöz állani s a magyarországi részeket karddal megvenni. De megmondották nagy titokban azt is, Erdélyben oly nagy az elkeseredés, hogy nem kellene egyéb, mint hogy pár ezer embert a határon összegyűjtenének, Kolozsvárra beküldenék, Erdély mint egy szál ember hozzájuk állana s egy kardcsapással

¹⁾ »Relatio a Barilovich 29. maii 1600. facta« (bécsi hadi lt. registratura 54. sz.)

²⁾ Pezzent levele a királyhoz, Kassa ápril 30. A lakosság nagy része »die häuser verlassen, und hin und wider mendicando ihr nahrung suchen müssen . . . Bin meines theils ander ortten hin u. vider gereist, aber ein solch armut und elend hab ich auch bei dem ärmsten türkischen underthonen per Serviam et Bulgariam, da es am üblisten sunsten pflegt zu sein, nicht angetroffen.« (bécsi hadi lt.)

ura lehetne a király Erdélynek. Ha ez nem történik, a végső kétségbeesésben az erdélyiek kénytelenek lesznek B. Zsigmondot behozni, csakhogy az oláh zsarnoktól megszabaduljanak. A biztosok egymás között abban állapodtak meg, hogy Pezzen egyedül menjen be Erdélybe és pedig a pénz nélkül, Mihálcsa bán pedig és a többi követek mintegy kezesekül maradjanak velök Szatmáron. Ha a vajda hűnek mutatja magát, később jöjjenek be a pénzzel. Mihálcsa bánt bántotta a Szatmáron visszatartás, gúnyolódott is, csak vigyázzanak jól reá, nehogy elszökjék. De a biztosok nem sokat adtak arra, urában is vajmi keveset bíztak, könnyen kimondják reá a sententiát: csak oly állhatatlan, csalárd, ravasz, beszédében áradozó, mint eddig volt.¹⁾

*

Pezzen jul. 12-én ért Gy.-Fejérvárra. Díszes fogadtatásáról gondoskodva volt. Előkelő bojárok lovagoltak eléje, mintegy 300 lovas, az erdélyiek közül egyedül Sennyei Pongrácz, azon kívül 4000 drabant fegyverén csillogott a nyári napsugár, bent a városban Kornis s mások kísérték egy compania lovasság élén szép zene szóval. Mindjárt az nap volt az első audientia.²⁾ Olyan kínos jelenetekre nem kellett hogy kerüljön a dolog, mint Ungnád és Székely követségénél. A vajda nagyon határozottan beszélt, ő akarta diktálni a feltételeket. Pezzen pedig engedékeny volt a legvégső határig, meddig útasítása menni engedé. Mihály v. a hozott szép ajándéknak felette örült³⁾; de nem annak, hogy a pénz Szatmáron hagyták. Az »*Erdély helytartója és császári tanácsos*« cím engedélyezésével legkevésbé sem volt megelégedve. Sokat, nagyon sokat kívánt, melyek felett csak a király határozhatott. Pezzen azért írásba kívánta foglaltatni kívánalmait, hogy azok felett Prágában határozzanak. Külön követekkel küldötte azokat

¹⁾ A kir. biztosok jelentései jul. 1. (Mono, 4 mf. Szatmártól), 5., 6., 17., aug. 22. (Szatmár), a bécsi titk. és hadi ltárakban.

²⁾ Pezzen Ungnádéknak jul. 12. (Gy.-Fvár), a bécsi hadi lt. registratura 44. sz.

³⁾ Szamosközi IV. k. 113. l. így ír a lánczról: gyöngyláncz volt, felette szép arany foglalások voltak benne, és az császár képe és neve volt függő gyanánt rajta. A császár képének az pectusán egy öreg gyémánt volt. Becsülték ez lánczot 60,000 fitra. »

föl. Ezzel Pezzen befejezve látván küldetését, visszaindult. Díszesen, a mint fogadták, szép muzsika szóval ki is kísérték Fejérvárról. Julius 19-én már Kolozsvárott volt visszatérő útjában. Fejérvári időzése alatt a mulatságban időközben sem volt hiány. A vajdának ezek lehettek legillusoriusabb napjai, elegyítvén a dicsőség mámorát a földi élvezek mámorával. Mohón kellett élveznie, hamar következett a kiábrándulás. Az in vino veritas (borban az igazság) példabeszéde rajta is beteljesült, hogy mily tekintélye volt előtte a királynak, mutatja az is, hogy egy alkalommal víg mulatás mámora között azt kérdezte Pezzentől: *aszszony-ember-é az nímet császár, vagy leány?*¹⁾ (Si non è vero, è ben trovato!)

Pezzennel egyidejűleg török követ is tartózkodott udvarában. Azt is ámitotta, hogy a szultán híve, Moldovát a szultánnak hódította meg. Azzal bocsátotta előket, várjanak Temesváron, mihelyt az adót beszedi, utánok küldendi. A török követség útra indítása csak oly fénynyel történt, akár a Pezzené, kísérőül Léka agát, a kővári kapitányt adta melléjük. Búcsúzóul együtt muzsikáltatta magát velök s az oláh és török zene búskesergő hangja mellett annyira elérzékenyült, hogy sírva fakadt, úgy kellett elvezetni onnan.²⁾ Nem késtek ebből azt jósolni, hogy látszik, szíve inkább a török felé hajlik, mint ő felsége felé.

A Szatmáron visszatartott segélypénzt a vajdának a szepesi kamara egy titkárja által küldötték be jul. végén.³⁾

M. v. Moldovából visszatértével mindjárt országgyűlést is hirdetett, jul. 20-ára. Ezen a rendek 6 frtot szavaztak meg portánként adóba, bár a vajda eleinte 8 frtot követelt. Ez már az ötödik adókimutatás volt Erdélybe törése óta, 9 hó alatt összesen 25

¹⁾ Szamosközi IV. k. 114. l.

²⁾ Radibrad Alajos Ungnádnak, Gy.-Fejérvár jul. 31. Ugyancsak Barilovich jelentése a commissariusoknak visszatérve Szatmárra Gy.-Fejérvárról: »Wie er die türkisch pottschaft abgefertigt, so hat sich der Mihal unter den getön der wallachischen, zigeinerischen u. türkischen musikhen dermassen mit ir überweint, dass man in hat wekhführen müssen« (bécsi hadi lt.)

³⁾ Taraconimus János jelentése Ungnádnak Gy.-F. jul. 31., aug. 2., 5. (bécsi hadi lt. r. 44.)

frtot tett ki az adó portánként, a mi addig hallatlan volt Erdélyben. Az oláh papokat felmentette a községi szolgálat alól. Határozták, hogy a vajda ne küldjön rácz vagy oláh, hanem csak magyar levelet a magyarokhoz.¹⁾

Ez országgyűlésről indította követeit kíváncsival a királyhoz. Mint ilyen Kornis Gáspár (ki moldovai szolgálatait után újra grátiájába jutott a vajdának), és Theodosius logofet (a ki — Mihálcsa bán szerint — eddig országokat nem járt, talán hogy eddigi mulasztását pótolja) aug. 13-án útaztak keresztül Szatmáron, a hol Ungnád és Székely még mindig tartózkodtak. Egyidejűleg Legyelországba is küldött M. v. követeket, Rácz Györgyöt és Buzesti Sztrojá-t, de ezeknek már nem volt idejük oda bemenni, az erdélyiek felkelésének hírére Munkácson Rákóczi Zsigmond letartóztatta őket.

M. v. kíváncsai a királylyal szemben a következők voltak:

Erdélyt gubernátorság neve alatt engedje át ő felsége a vajdának, a ki ott benn országgyűlést szabadon tarthasson, a törvényezikket maga erősíthesse meg. Halála után Erdély szálljon fiára, utána az ő maradékaira fiúról fiúra; ha magva szakadna, »az ország legyen ő felségeé, a római császáré.«

Moldovát engedje át ő felsége, miként Havasalföldét, »örökben, fiúról fiúra« kiterjesztve az örökösödést a leányágra is, és pedig úgy, hogyha nemzetségének mindkét ágon magva szakadna, mind Havasalföld, mind Moldova maga választhasson szabadon magának fejedelmet, de »zászlót ő felségétől az római császártól kérjenek és szolgáljanak ő felségének.«

Törvényt a vajda maga lásson mindenben, minden peres ügy ő előtte szakadjon végbe, apellatióba a királyhoz semmi ki ne menjen; tetszése szerint adományozhasson jószágokat s szabadon büntethessen.

»Az öt vármegyét, Bihart, Közép-Szolnokot, Máramarost, Zarándot és Kraszna-t minden váraival és tartományaival egyetemben ő felsége adja Erdélyhez, mint annak előtte volt.«

Családi birtokul kívánja Erdélyben Fogarast, Gyalut, Görgényt és Vécset, minden tartományaival és jövedelmeivel egyetemben, örökben; Magyarországon pedig Husztot, Kővárt, fiúról fiúra, mindkét ágon. A fiág kihaltával szálljanak át a leányágra és őket senki meg ne háborgassa azokban.

A mely végvárat megvehet pogány kézből, pl. Tömösvárt, Felnakot, Csanádót, Beeskereket, Pancsovát és Berényt, azok az övéi legye-

¹⁾ Szilágyi: Erd. O.-gy. Eml. IV. k. 520. l.

nek, minden hozzájuk tartozókkal egyetemben a Dunáig örökben, fiúrúl fiúra, mindkét ágon.

A hadakozásra ő felsége 20,000 emberre való hópénzt adjon, és pedig nemcsak öt hónapra, hanem egész esztendőre; a jövő három hónapra pedig (aug.—okt.) »mox et defacto« küldjön száz-száz ezer, összesen 300,000 frtot.

Ha az ellenség miatt a három országot elvesztenék, ő felsége adjon Magyarországon százezer arany forint évi jövedelmű jószágot, vagy Movában, avagy Csehországban egy jó hasznú várat.

A minemű titulusa (díszcíme) Báthori Zsigmondnak volt, az neki és fiának is adassék meg; vegyék be mindkettőjüket a római sz. birodalmi (»az imperiombeli«) fejedelmek közibe és társaságába: továbbá az »arany bárán«-t (t. i. az aranygyapjút) is szerezzé meg ő felsége, mind neki, mind fiának.

Ha szükség kívánja, a kassai kapitány siessen legott segítségére, oda, a hova a vajda kívánja, »ne mutogasson császárra ő felségére.«

Ő felsége a vajda híre és tudta nélkül a törökkel frigyét ne vesse, sem meg ne békéljék. A kötendő békébe a három ország is bele foglaltassék.

Erdélyben szabad tetszése szerint nyithasson és mivelhessen bányákat. Minden arany, ezüst, só és egyéb bánya-jövedelem, úgy a harminczadok, dézmák öt illessék.

Ő felségének e a vajda mellé küldendő embere, a ki a hadak szükségleteire gondot viselend, ne ártsa magát a vajda ítéleteibe, dolgaiba.

A vajda állandó követet tarthasson az udvarnál, kinek ő felsége rendeljen mind ételt és italt és mind ő felségétül, mind pedig tanácsitül tiszteessége és böcsületi legyen. ¹⁾

E kívánalmakra a királyi válasz sept. 12-én kelt, hat nappal a vajda miriszlói vesztett csatája előtt. A válasz pontjai a következők:

¹⁾ Az előszámlált kívánalmak a vajda három külön felterjesztésében foglaltatnak. Egyik 12., a másik szintén 12, »harmadik 6 pontból áll. Mindenik több kevesebb eltéréssel lényegében ugyanazt tartalmazza. Az első 12 pontot M. v. oláh aláírásával követeli kellett hogy felvigyék, a második szintén aláírással ellátott 12 pont — a mint kívül egy megjegyzés mutatja — először a szepesi kamara (nem-e a biztosok?) s azután ő felsége elé terjesztettek; chez meg van a commissáriusok válasza is szintén 12 pontban; a harmadik, a 6 pontos felterjesztés másolatban van meg. Mind a négy magyarul írott nagyérdékű okírat a bécsi cs. és k. hadi levéltár registraturájában őriztetik 64. sz. a. Kiadva közülök az Akad. által (1857) kiadott M. Tört. Tár. 3 k. 123 l. Gr. Kemény János által, német fordításban.

A király, bár jobb szerette volna, ha a vajda Erdélyből hazájába visszatér, kívánságára beleegyezik, hogy Erdélyt kormányozza, élete fogytáig, de úgy hogy a királynak mindig egy tanácsosa legyen körülötte, a ki, ha ő Erdélyből távol van, helyettese legyen. Fiáról kegyelmesen gondoskodni fog.

Havasalföldre kiterjeszti a leányág örökösödését is. Moldováról nem határozhat.

Kisebb javakat a tanácsosok véleménye meghallgatásával adományozhat, közönséges büntettekben ítélhet, de nagyobb adományozásnál s fontosabb ítélet hozatalnál a király előleges megkérdezésével és vele egyetértőleg járjon el.

Az öt vármegye nem csatolható Erdélyhez, azok Magyarországhoz kapcsoltatnak.

A kért várak nem adhatók a vajdának. Fogaras Mária Krisztináé, Gyula az erdélyi püspökséghez tartozó egyházi jószág, Görgényre és Vécsre Bocskai jogigénye megvizsgálendő, de ha megnyerik is azokat, a fiscushoz csatolják; végül Huszt és Kövár Magyarországhoz tartozik.

Ha a töröktől első rendű végvárat, (mint pl. Temesvár, Gyula, Szolnok, Csanád) foglalna el, az a királyt illeti; kisebbek, mint királyi adomány, legyenek a vajdáé.

Ha az ellenség által országából kiüzetnék, róla s előbbkelő bojárajairól országában gondoskodni fog a király.

A háború tartamára fog nyerni segítséget, így tüstént 50,000, később, de még ez év folytán, szintén 50,000 tallért kap. Ezért köteles a török ellen harcolni. A törökkel folytatott üzemével pedig hagyjon fel. A moldovai ügybe ő felsége ezután sem akarja beleártani magát.

A kívánt címeket megszerzi számára.

A kassai kapitánynyal egymást kölcsönösen segíteni tartozandanak. A törökkel kötendő békébe őt is befoglalják ¹⁾.

Bányák műveléséről a király maga gondoskodik.

Beleegyezik a király, hogy udvarában állandó embere tartózkodjék a vajdának. Ennek és a futároknak költsége az erdélyi fiscust terhelje ²⁾.

Ez engedményeknek M. v. többé nem vehette hasznát. Ő ekkor már eljátszotta erdélyi uralmát. Sorsa felett nem Prágában tollal, hanem a miriszlói mezőn karddal határoztak.

¹⁾ Ez csak a comissariusok válaszában van meg.

²⁾ Responsum pro Michaelis vaivodae legatis cz. a. (Prága 1600. szept. 12. kelettel) közölve Szilágyi: Erd. Ogy. Eml. IV. k. 539. l.

XXI.

M. v. fegyverkezik. A lengyelek készülődése. Bánfi-lungadi és fejérvári vérengzések. M. v. az erdélyi nemesség megöletését tervezi. Az erdélyiek felkelése.

Mihály vajda a július 20-iki országgyűlés után mihamar a hadikészülethez látott, hadait a szászsebesi táborba gyűjtötte. Az erdélyi láthatár kezdett beborúlni. Lengyel, török, tatár készülődésekről szállongott a hír. Míg a török Nándorfejérvár felől készült Lippa és Várad ellen, addig jul. 28-án már meghozták kémei a vajdának, hogy a lengyel harcckészen áll s szövetségelt ellene a tatárral is. M. v. rögtön ír Pezzennek s a többi biztosoknak, hogy a kassai, szatmári, huszti s a többi kapitányok üssenek lármát, toborzzanak nyilvános parancsokkal sergeket mindenfelé, szóval tüntessenek a háború mellett, hogy a lengyelnek onnan tartása legyen. Majd sürgeti a vajda Básta Tasnádra jövetelét (aug. 2.), hogy közel legyen, ha kell a segítség »úgy penig — írja — hogy az *ne levélbeli*, a ki mi nekünk nem kell, hanem valóba való segítség legyen.« Aug. 4-én kéri a generálist, hogy az eltorlaszolt kárpáti szorosokat (Bártfa, Munkács felől) tisztíttassa meg munkások által, hogy így a lengyel onnan fenyegetve érezze magát s ereje egy része ott legyen lekötve.¹⁾

Aug. elején Zamojski B. Zsigmonddal csakugyan táborba szállott Hocim táján a Neszter mellett, csak alkalmas időt vártak, hogy Moldovába átlépjenek (nagy esőzés zavarta aug. elején a táborozást). Pogány Györgyhöz, a máramarosi alispánhoz, (aug. 12. táján) arról jön tudósítás, mintha 30,000 lengyel, 20,000 kozák s 6000 tatár állana ott fegyverben s három felől akarnának beütni: Munkács, Huszt irányában és Moldovából, hogy kiradják Erdélyt az istentelen M. v. kezéből.²⁾

M. v. készült fogadni a lengyeleket, bízott magában s ká-

¹⁾ M. v. Bastának aug. 2. 4.; a commissariusoknak aug. 2, 4. Taronimus F. a biztosoknak aug. 13. (bécsi hadilt. r.)

²⁾ Tureczki Pál, Pogány Györgynek d. n. (aug. 10—12.) Pogány a biztosoknak aug. 13, 16. (bécsi hadi lt.)

romkodott erősen, megtanítja ő a lengyel »pan«-okat. De kifelde számításából az erdélyieket. Ezek sokkal többet álmodoztak B. Zsigmondról, mint a vajda eleinte hitte volna; tudták, ütött az óra, itt az idő, midőn »ismeg fordul egyet Erdély sorsa.«

A viszonyok Erdélyben is napról-napra mind jobban elmérgesedtek. A levegőben gyűlt a gyú-anyag. A lappangó tűz sziporkái itt-ott már előtűnedeztek. Így Bánffi-Hunyad jul. 23-án véres verekedés színhelye lőn. El volt ott szállásolva mintegy 180 »veres drabant«, kik határt nem ismerő féktelenséggel »sarczoltatták, verték, dúlták az községet, ragadoztak, vontanak s minden bosszút tőttek az szegény közsígen«, vásár alkalmával a vásárosokat elverték, áruikat felpredálták. A zaklatott lakosság türelmének kevés kellett, hogy vége szakadjon. Julius 23-án — vasárnap volt — templomba gyűlt a nép. Imádkozás alatt szörnyű zsvaj, rivalkodás zavarja meg az isteni tisztelet komoly csendjét. A nép kirohan s látja, hogy a drabantok egy városi polgárt szekercze-fokokkal döngetnek a templom előtt, s azután keresztül lövik. Erre a toronyban harangot kondítanak, a város népe fegyvert ragadoz, kezdik a drabantokat kergetni, vágni, ölni s így 50—60-at lekaszabolnak. M. v. a hír hallatára mindjárt reájok akar küldeni a hunyadiakra, de magyar tanácsosai intésére »noha olyan pogány szabású kegyetlen fejedelem volt« először törvényt láttat Fejérvárott s azután küld 500 drabantot reájok, hogy »mind elveszessék s megégessék az Hunyadon valókat.« De addig a lakosságnak, előre értesítettvén a magyar tanácsosok által, volt ideje menekülni, úgy hogy az oláh drabantok mindössze néhány koldúst találtak ott, kiket bosszújuk áldozatául kard élire hányhattak. A várost egy-két udvarház kivételével felégették.¹⁾

A viszály magva el volt hintve a vajda táborában is. A fizetatlenség miatt nagy volt az elégedetlenség a zsoldosok között. Főként a kozákok nyugtalankodtak, vissza akartak térni Lengyelországba. M. v. jónak látta intézkedni, hogy a huszti, szatmári

¹⁾ A tanúvallomások M. v-hoz címezve (17 tanú kihallgatása) a bécsi hadi lt. r. 44. — Úgyszintén Szamosközi id. m. IV. 117. l.

és váradi kapitányok résen legyenek, hogy, ha kell, fegyverrel is megtorolják a szökevények hűtlenségét.¹⁾

Aug. elején Gy.-Fejérvár volt tanúja a bánffi-hunyadihoz hasonló vérkereszttségnek. Csakhogy itt zsoldosok, kozákok és oláhok mészárolták kölcsönösen egymást. Déva vidéki kvártélyokból a kozákok elei, mintegy százan, Fejérvárra jöttek zsoldért. Egyikök egy hitvány nőszemély miatt összekapott a vajda szolgáltaival.²⁾ Szóról-szóra, többről-többre, végre kardra került a dolog. A kozákok nem hagyták társukat, az oláhok is összefutottak s véres verekedés fejlődött ki. Három óra hosszat folyt a csetepaté. Eleinte Stoika, majd maga a vajda hiába csillapították a verekedőket, — csak nézték magok is, hogy ép bőrrel menekülhessenek be a várba. Fokozódott a vészély, a mint a kvártélyokban maradt kozákok neszit vévén a verekedésnek, társaik segélyére siettek Fejérvár felé. M. v. tüstént követeket küldött-eléjük, gazdag ajándékokkal tudta csak megtartóztatni őket, megölt társaikért is vérdíjat ígervén. A vérengzés színhelyén (valószínűleg némi nagytámadással) száz-száz körül maradt halva egy-egy részről. A kozákokat egészen megengesztelnie még sem sikerült a vajdának. Csapatonként hagyogatták el a zászlót és szökdöstek Lengyelországba. Aug. 26-án 60 kozák lovas szökik Huszton keresztül. Pogány György, a máramarosi alispán, rendesen adót szed a havasban ő felsége számára, mikor Huszton ilyesmi történik. Székely Mózes átosonását is 103 lovassal, hivatalosan csak utána való nap tudta meg; de az nem zárta ki, hogy titokban össze ne jöhetett legyen vele valamelyik félreeső faluban, mint a hogy a kir. biztosok sejtették, mentegetőzésére, hogy adót szedni járt.³⁾

*

¹⁾ M. v. Pezzenek jul. 26. (bécsi hadi lt r.)

²⁾ Bethlen F. id. m. IV. k. 522 l. . . . Unus eorum (sc. Kozacorum) quandam inpuram foeminam pretio ad venerem exercendam conduxisset, quae prius famulis vaivodae erat familiaris. . . .

³⁾ Pogány Gy. a biztosoknak aug. 26. A biztosok jelentései aug. 28; aug. 7, 9, 13, 16, 18, 19, 21, 22, 23, 27. Léka aga a biztosoknak, Kővár aug. 21; Örmény Péter a biztosoknak, Torda aug. 18. — Györgyfalusi Gy. relatiója aug. 19. — Kaliski Miklós Herbersteinnak Kolomeából (Gácsországból) aug. 7. stb. stb. a bécsi hadi és titk. ltárakban.

Lassanként tornyosodni kezdettek a fellegek Erdély felett, közelgett a vihar, — érezte s készült mindenki, nehogy a villám őt érje. Mihály v. figyelmét sem kerülték ki az előjelek, melyek vést jósoltak. Nyomára jött a moldovai B. Zsigmonddal való titkos összejövetelnek is s Székely Mózeset el akarta fogatni, de ő elmenekült.¹⁾ Léka aga hiába üldözte 25 lovassal. A vajda, hogy megbosszulja magát, legalább Székely M. ipát Kornis Farkast fogatta el (kit a miriszlói harc után lefejeztetett) s ugyanakkor Szemere Mihályt és Farkas Józsefet, kiket tögtön kivégeztetett.²⁾

Az erdélyi nemesség megületéséről is forgatott titkos szándékát agyában. A királylyal régóta levelezett a B. Zsigmond visszahívásában részesek megbüntetése felől. Szamosközi emliti, hogy már a februárban tartott országgyűlés alatt megfordult elméjében a nemesség »kigyomláztatásának« gondolata s csak azért tett le arról, mert »a bolgárok érseke Demetrius ment a bibliával hozzája, protestált, mint veri meg isten, ha azt cselekszi.«³⁾ Most, hogy észrevette, hogy az erdélyiek között valami forrni kezd, hogy Zsigmonddal titkos egyetértésben vannak, hogy a lengyel erősen készülődik, nagy szorongatztatásban képes lett volna vérfürdővé változtatni a leigázott szerencsétlen országot. Bizalmasb embereinek el is árulta tervét s kezdett kivitelén gondolkozni. Hadnagy Istvánt, egyik kapitányát beavatta szándékába, ily értelembe írt Tamásfalvinak, Maros szék kapitányának is.⁴⁾ Makó György, a barczasági magyar hadak parancsnoka, levélben intette egyik barátját, hogy a vajda az összes nemesség élete ellen tör, a mely levél Mihály kezébe jutott s egyik oka volt a magyar hadak elszakadásának.

A hír nyilvánosság elé szivárgott s »poharazás közben« széltilban beszélgettek a vajda rettenetes tervéről.⁵⁾ — Ez bizonyára csak siettetten bukását.

A mint érezte hogy a napok mindinkább melegegnek, arra határozta magát, hogy a gyűlölt Basta segítségéhez is folyamodik. Aug. elején többször ír Szathmárra a biztosoknak, hogy

1) Ungnád aug. 21-iki jelentése. — 2) Bethlen F. id. m. 512. l. —

3) Szamosközi: id. m. IV. k. 514. l. — 4) Bethlen F. id. m. 525. l. —

5) Simigianus id. m. 221. l.

Bastánál sürgessenek segítséget, mert a lengyel, török, tatár készülődik s Zsigmond az erdélyiekkel fondorkodik. A biztosok a hírré váltott lovakon futárul küldik Prágába Radibrádost s Székely Mihály személyesen indul Bástához.¹⁾ De már azelőtt figyelmeztették a császárt a biztosok, mily előnyös volna, ha Basta közelebb jönne Erdélyhez s korántsem Mihály érdekében, hanem épen azért, hogy az erdélyi elégedetlennel kiragadhatná Mihály kezéből az országot. Bizonyosra vehetjük, hogy Bástát már Kassáról megindulásakor inkább ez, mitsem a vajdának viendő segélyadás gondolata vezérlette.

A vajda Szász-Sebesnél tartotta táborát, az erdélyi nemesség pedig Kolozsvárott, majd Torda mellett a Keresztesmezőn kezdett gyülekezni, eleinte titkolván valódi szándékát. A vajda sejtette azt, s mindenfelől seregének összevonásáról kezdett gondolkozni, azon ürügy alatt, hogy Temesvár felé a törökre akar ütni. Követséget küldött a nemések táborába, parancsolván, hogy rögtön siessenek hozzá. — Amazok, hogy palástolják az összeesküvést, menséget kerestek, — azt felelték ugyanis vissza, hogy Torda inkább központi hely a gyülekező nemeseknek s ott nagyon jó legelők vannak a lovak számára, míg Fejérvár vidéke el van pusztítva.²⁾ — Csáki Istvánt is hozzájuk küldötte követségbe a vajda, de — Szamosközi szerint — »Csákit az katonák és nemesség megtartóztatják.. és ugyancsak fenytékkal arra veszik, hogy egyetértsen velők Mihály ellen és így generálissá teszik mind az egész táborban Tordánál.«³⁾

Csáki megnyerése nagy előny volt a felkelőknek azért is, mert Mihály benne főkapitányát veszítette el. A moldovai harczok után tette őt azzá ott tanúsított vitézségeért, némelyek szerint azért, mert a vajdának mindenben hízelgett, szokásaiban ruházataiban utánozta, éig magasztalgatta, s a világ legnagyobb hőseivel hasonlított össze.⁴⁾

Nem lett eredménye Mihály ama parancsának sem, hogy

¹⁾ A biztosok a királynak Szathmárról, aug. 19. (bécsi titk. lt.)

²⁾ Bethlen F. id. m. 543. l.

³⁾ Szamosközi: id. m. IV. k. 124. l.

⁴⁾ Simigianus id. m. 224. l.

minden nemes két-két szolgájával rögtön Fejérvárra siessen.¹⁾ Azt hitték, hogy ezzel megöletésükre czéloz a vajda.

Határozott nagy nyereség volt a nemességre M. v. magyar zsoldosainak csatlakozása. A barcasági magyar sereget, mely számra nézve nem volt nagy, de a vajda erejének magvát képezté, elidegenítette magától a vajda, főkép mert kapitányuk Makó György élete ellen tört, kit az összeesküvésben való részességgel gyanúsított.

M. v. nagyon megdöbbsent a hírre, hogy legvitézebb zsoldosai elpártolni akarnak. Egyre-másra küldözött követeket a felkerekedett s Meggyesen át a nemesek tábora felé tartott csapathoz, hogy »aranyhegyek ígéretével is« visszaédesgessék őket.²⁾

M. v. részéről nem használt semmiféle magas ígéret, sem a szívökhöz beszéltetés. Az aranyhegyek helyett jobban vonzotta őket, nem akarjuk mondani, hogy az ajándékul ígért két havi zsold a nemesek részéről, hanem a felébredt önérzet s a vágy, hogy magyar ügyért, Erdély felszabadításáért küzdjenek s csatlakozzanak vérrokonaikhoz. A mint a tordai táborba érkeztek, nagy és méltó volt az öröm mindkét részről; harsogtak a trombiták, sípok, meleg kézszorítással üdvözölték egymást a bajnokok.³⁾ Az erdélyiekre nézve kétszeres volt ebből az erkölcsi haszon, — egészen felvillanyozódtak a szövöttek s siettetten a még ott-lévők csatlakozását is.

A nemesekhez csatlakoztak az aranyos-széki székelyek, megjött a maros-székiekkel Vásárhelyről Tamásfalvi kapitány is mintegy 1300 lovassal s előmutatta M. v. hozzá írt levelét a nemesek megöletésének tervéről. A többi székelység a hívogató daczára is megmaradt a vajda hűségében és az ő zászlói alá gyűltek. Szökdöstek át M. v. táborából is többen. A szászok a nemesek mellett nyilatkoztak, de jönniök a vajda tábora és örködése miatt alig lehetett, így kevés szász vett részt a csatában. Tetek kísérletet a kozákok átpártoltatására is. Azok hajlandók is lettek volna átállani, üres kézzel csak egy lovon átszőkhettek volna, de nem akarták a sok zsákmányt szekereikkel elhagyni,

¹⁾ Bethlen F. id. m. 224. l. — ²⁾ Simigianus 226. l. — ³⁾ Bethlen F. 566. l. ⁴⁾ Album Oltardinum m. f. 34. l.

csak ha a nemesek megtérítették volna nekik. Így ha nem is állhattak át, a nemesek mégis bíztak, hogy nem igen fognak ellenök harczolni.¹⁾

A legnevezetesebb, a mi az erdélyiek készülődését megkoronázta, Básta megnyerése volt. Követeik (Alárdi Ferencz és Haller Gábor), kik az összes nemesség aláírásával ellátott hitlevelet vittek²⁾ Bástához, eredménynyel jártak el. Básta, a ki különben is gyűlölte a vajdát, nem csak személyes bosszúját vágyott kielégíteni, de a királynak is jó szolgálatot hitte, hogy tesz, midőn elhatározta, hogy a felkelőknek segítségére siet. Szathmár alól felkerekedett hat (mások szerint nyolcz) ezer emberével s nagy örömrivalgások között vonúlt be Kolozsvárra s onnan Tordára sept. 13-án, a hol a fővezérséget rögtön átadták neki. Básta eleinte azt hitte, hogy M. v. Erdélyből szép szerivel kitakarodik s az esetben ő Temesvár ostromára vezetheti a sereget.³⁾

Mihály v.-nak ezalatt egymást érték követei a tordai táborban, eleinte parancsolva, majd intve, fenyegetőzve, végül kérve és esdekelve, — de minden eredmény nélkül. Egyik követsége épen a vajda ellen izgatott, a másik meg kihallgatásra sem talált.

A vajda sem várta azonban tétlenül a veszélyt, hadait mindenünnen összevonta, a hozzá hű székeleyeket táborába gyűjté, fiához Havasalföldébe gyors futárokat küldözött. Segélyadásért kereste meg Ibrahim temesvári basát is. Az erdélyi oláhságot is fegyverbe szólította, a mi azoknak nem igen volt ínyökre, jobb szerették a rablást, midőn már készen volt előttük, — harczolni nem volt oly kedves multság. »Fogaras tartományból minden háztól egy embert kívánt, a mihez azonban a községnek semmi kedve nem volt, mint az uraimnak a sós káposztához.«⁴⁾ Adókat

¹⁾ A felkelésről figyelmet érdemel: Maros-vásárhelyi *Nagy Szabó Ferencz* Memoráléja. *Engedi Pál* éneke az erdélyi veszedelmekről (kiadva Erd. Tört. Adatok, szerk. gr. Mikó I. 1. k.). *Mikó F.* Historiája (Ak. kiad. II. o. 7. k.) *Kulcsár István* Krónikája 98. l. *Miles* Siebenbürgischer Würg-Engel oder Kronik ü. d. XV. Jahrh.

²⁾ *Bethlen F.* id. m. 549. l.

³⁾ Básta Mátyás főhgnek, Torda szept. 14. (titk. lt. *Varia Turcica*.)

⁴⁾ Névtelen jelentés, a tordai határozatok mellett N.-Szebenben a városi ltban »die 9. szept. estwe 1600« kelettel.

sietett behajtani, kölcsönöket szedett fel, (Szebentől 28,000 frtot kért kölcsön) — hadiszerekkel látta el magát Szebenből, — szóval minden lehető megtett, minden követ megmozdított s erősen bízott, hogy »az árulókat megveri az isten, mert valaki *ura fejedelmére* támadott valaha, mindenkoron szégyent vallott az.« ¹⁾

*

A megpróbáltatások eme nehéz napjaiban a vajdának egyik érdekes jellemvonása tűnik szemünk elé: *babonasága*. Már előbb jóslatoltott magának öreg anyjával, hogy állandó lesz-e uralma Erdélyben, de a jóslat balúl ütött ki. Majd magyar és oláh paraszt gyerekeket állít ki egymás ellen egyenlő számmal s összeverekedtetí őket, abból akarván jósolni, hogy győzni fog-e. De a magyar suhanczok ügyesebben forgatták a botot s leverték az oláhokat. ²⁾ A tábor kimozdítása előtt való éjjel álmában borzasztó vihart látott a vajda, mely Fejérvár felé húzódtott s egy villám épen őt találta. — Riadva ugrik fel ágyából, rögtön ki akar futni Oláhországba, összeszaladt tanácsosai alig tudják megtartóztatni. ³⁾

A vajda kedélyállapotát semmi sem jellemezheti jobban, mint Ungnádnak egy sept. 14-én Kolozsvárott kelt jelentése:

A vajda — mondja a jelentés — a sokféle hír miatt egészen magán kívül van, ki van kelve színéből, nagyon ingerült s annyira zavarban van, hogy azt sem tudja, mit tegyen, *egyszer sír, másszor káromkodik*. ⁴⁾

Szinte képzeljük magunk előtt a szilaj szenvedélyek embe-rét, a mint a düh és kétségbeesés marczangolja. Megérte fő-fő vágyainak teljesülését, — urává tette ravasz esze és kardja három országnak s most, midőn a szerencse oly magasra emelte, egyszerre feltűnni látja maga előtt a tátongó mélységet, mely őt

¹⁾ *Mihály v. levele Nagy-Szeben tanácsának 1600. szept. 13-ról.* (a. n.-szebeni lt. 1484. sz.)

²⁾ Bethlen F. 520.

³⁾ *Szamosközi*: id. m. IV. k. 123. l.

⁴⁾ *Ungnád, a királynak, Kolozsvár, szept. 14. 1600.* »Er soll vor zorn und ungedult aller entfart und furiosissimus jetzt, u. also confundirt sein, dass er auf täglich einkommende wiederwertige zeitungen u. obfñll nicht wäs, wo u. wie er daran ist, *ein weill waine er, ein weill fulminir er*« stb. (bécsi titk. lt.)

elnyelni készül. Görcsösen ragaszkodik, mint a vízbefúló, minden szalmaszálhoz, ha a jövőre gondol, elfogja a kétség, ha ellenségeire, megszállja a düh s haragja és izgatottsága könyekbe és szitkozódásba fül.

XXII.

A miriszlói ütközet és következményei. — M. v. üldöztetése. A vajdával kötött egyezmény. Kítakarodása Erdélyből. M. v. havaseli ütközte a lengyelekkel.

Az ellenséges seregek megindultak, hogy megmérkőzzenek. Mihály v. serege az ő és Barcsai András vezérlete alatt, a nemeské Bástával és Csákiival élükön. N.-Enyed vidékén találkoztak: Miriszló és Decse között a Maros jobb partján ütköztek meg szept. 18-án.

A csata lefolyásából csak a legfőbb vonásokat akarom kiemelni. Mihály v. egy szűk völgyben, dombok között, elől egy patak, hátulról a Holt-Maros egy ágától védve, nagyon előnyös állásban foglalt helyet. Básta és a harczban-jártas Borbély György rögtön felismerték az oláhok előnyös állását. Básta arról egy személyesen vezetett recognoscirozás által is meggyőződött. Azért, hogy kicsalják, cselhez folyamodtak, »mert — úgymond Básta — a vajda czigány, mi is ravaszok legyünk.«¹⁾ Menekülést színlelve, csatarendben visszavonultak Miriszló alól Decse felé. A csel használt. Mihály seregét vad öröm szállotta meg, azt vélték, fut az ellenség. Most már Prágáig meg se álljunk, mondá a vajda s gúnyos önhittséggel kiáltott fel: hová fut az olasz kutya, nem tudja, hogy én mindenütt utólérem. Rögtön előre indította seregét. Csak midőn látta, hogy a »futó« erdélyiek megállanak s kibontják soraikat, sejtette a csel, de már késő volt. Meg kellett ütköznie, még ő volt a támadó, de bár száma' nézve nagyobb serege volt, nem sokáig tarthatta magát. Az erdélyiek tudták, hogy mindenük e harczon fordul meg s ember feletti erővel harczoltak. »A mint Mihály vajda lötette az magyarokat, úgy állottak, mint az kőszikla, hogy csak nézni is szörnyű dolog volt.«²⁾

¹⁾ Szamosközi: id. m. IV. k. 124 l.

²⁾ Szamosközi, id. m. IV. k. 126. l. — Úgyszintén Maros-vásárhelyi Nagy Szabó Ferencz Memorialéja (közölve a Gr. Mikó Imre szerk. Erd. Tört. Adatok I. k. 39 l.)

Mihály, a mint látta, hogy a csatát elvesztette, letépeté a fő-zászlót nyeléről, — menekvés után látott s meg sem állt Fejérvárig. Fehérvárott drágaságait magához véve, tovább száguldott. Előtte s utána roncsolt serege maradványai futottak. — Égetés és gyilkolás jelölte útjokat Fogaras felé.

A miriszlói vérengző csata áldozata az erdélyiek soraiból 4000 halott volt, Mihály seregéből 5000 s 900-at tett a külön lemészárolt székelyek száma.¹⁾ Ágyút 25-öt foglaltak a vajdától.

Bástáék szept. 20-án győzelmi bevonulásukat tartották Fejérvárra, s 21-én tovább indultak az ellenség nyomában.

M. v. Fogarasban állapotott meg. Ott voltak felhalmozva összeharácsolt kincsei, ott volt neje s leánya. Itt a mennyire lehetett, szétszórt seregét összeszedte, mely az Oláhországból, Moldovából s Székelyföldről jövő csapatokkal mintegy tizenhat ezerre gyűlt.²⁾

A segédcsatások nem egy-könnyen juthattak be Erdélybe. Az erdélyiek siettek a szorosokat eltorlaszolni és védeni, mert annyira el voltak keseredve, nem akarták, hogy a vajdának egy porczikája is kimeneküljön Erdélyből.³⁾ A Vöröstoronyi szorosnál a szebeniek álltak őrt. A Törösvári szorosban rosnyaiak és brassaiak tartóztatták fel a benyomuló oláhokat. Még erősebb harczot vívtak a brassaiak a Bodza-szorosban. Egy ideig sikeresen védték sáncaikból a szorost, megszalasztották az oláhokat, zászlókat és két ágyút foglaltak, de később a Moldovából is elősiető túlerő elől városukba kellett zárkózniok. Az oláhok dühe Brassó erős falain megtörött, bosszújokat a barcasági falvakon töltötték, melyeket egymásután felperzselték s védtelen lakosaikat pokoli

¹⁾ Ungnád jelentése szept. 21. »im feldläger 2 meill von Weissenburg gegen der Hermanstett zu.« — *Simigianus* azt mondja, hogy mindkét részről együtt 6500 esett el. — *Mikó Ferencz* Historiája 245. l. (Akad. kiadv. II. o. 7. k.) 11.000 halottat említ.

²⁾ Ungnád szept. 14. jelentése Kolozsvárról.

³⁾ *Trausch* Jos. *Chonicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*. 990 — 1630 160 l. — *Krauss* Gy. *Tractatus rer. Transylvanicarum* (kiadta Gr. Kemény J. *Deutsche Fundgruben*, d. G. Siebbg. 164. l.) *Weyss* Mih. *Liber Annalium* (kiad. Trauschenfels: D. Fundgruben. Neue Folge 138 l.) *Nössner* S. *Res actae in H. et Trans.* (u. o. 62. l.) *Album Oltardinum* (u. o. 34. l.) *Bánfi* P. naplója (u. o. 247. l.)

kedvteléssel öldökölték, míg az erdélyi üldöző hadsereg sarkukba nem jutott.¹⁾

Bástáék 2 mfnyire állapodtak meg Fejérvár alatt, itt vették a hírt, hogy a lengyel kancellár, Jeremiással és B. Zsigmonddal már Moldovában van. E hír kissé gondolkozóba ejtette a generálist és a biztosokat s nagyon megfontolva haladtak előre. Szeben alá csak 24-én érkeznek s ott maradnak Mihály v. alkudozásai által is feltartóztatva, egész október elsejéig. Azt hitték, hogy még egyszer meg kell ütközniök M. vajdával. De a vajda helyzete sokkal válságosabb volt, mintsem arra gondolhatott volna.

Valóban érdekes bonyodalom keletkezett a lengyelek előnyomulása által, a mely hogy hová fog kibukkanni, egyik fél sem tudhatta előre. A mint az erdélyiek Szeben felé közeledtek, a vajda már oda hagyta Fogarast s Brassó felé szállott. De egyszer csak jön a hír szept. 26-án, hogy Székely Mózes és Potoczki Jakab lengyel katonasággal bent vannak Erdélyben, Beszterczéhez 3 mfnyire, a hír szerint 12000 emberrel (később csak 3000-et mondanak szemtanúk).²⁾ Székely Mózes követet is küldött onnan Csákihoz, izenvén, hogy nincsennek ellenséges szándékkal Erdély iránt, csak is M. v. ellen küldötte őket a kancellár.³⁾

Ez az üzenet jóformán megnyugtatta az erdélyieket, kiknek nagy része, főkép a köznemesség, ohajtotta volna Zsigmond behozatalát, de annál kevésbé nyugtatta meg a császáriakat. Ezek annál nagyobb kétségben voltak, mert nem ismerték sem a vajda, sem a lengyelek célját. Zsigmond levelet küldött be a rendekhez és városokhoz, a mi nagy szeget ütött Basta fejébe, de nem kevésbé Székely Mózes azon üzenete, hogy Csákival szeretne összejönni, nem azért, hogy B. Zsigmond felől beszéljen, — az ő sorsáról már gondoskodva van, hanem más dolog felől. Ebből lehet következtetni — írják a biztosok szept. 27-én — hogy a lengyel király és kancellár Erdélyt a lengyel koronához akarná csatolni s Zsigmondot másképp kielégíteni Lengyelországban, remélhető azonban

¹⁾ *Ungnád* szept. 22-éről a Fejérvártól 1 $\frac{1}{2}$ mfnyire fekvő táborból.

²⁾ A biztosok jelentései szept. 27. 30. N.-Szebenből (bécsi titk. lt.)

³⁾ *Heidenstein* id. m. 359. l.

— teszi hozzá mintegy megenyhülve — hogy mivel nem ők üzik ki Erdélyből M. v.-t, mint ahogy akarták, most más czélt tűznek magok elé.¹⁾

Potocki Jakab szintén Besztercze alatt kelt szept. 21-iki levele sem nyugtatta meg őket egészen. Irja Potocki, hogy a kanczellár M. v.-t bárhol találja, megtámadni szándékozik, Erdélyben is felkereste volna, de midőn hallotta, hogy felkeltek Mihály v. ellen, őket indította segítségül az erdélyiekhez a vajda ellen, kéri azért, hogy rendelkezzenek velök, mitévők legyenek.²⁾ Ungnád ez alatt is valami lengyel fondorlatot vél rejleni.

Még Szebennél veszik a hírt, hogy a lengyel kanczellár már a moldovai havasok alá érkezett Tatrosba, az ojtózi szoros bejárásához. »Ha Jeremiás és a kanczellár (jegyzí meg Ungnád szept. 30-án) beüt Erdélybe s Mihály v. addig el nem vonúl a Barcaságból, ugy még előbb megtámadtatik a lengyelek, mint mi általunk.«³⁾

Gondolkoznak azért a császáriak, hogy mi volna teendő, azt hiszik, hogy mindkét sereggel, az oláhval és lengyellel is meg kell mérközniök, hogy a három közül mindenik félnek két-két ellenséges sereggel lesz dolga. A lengyelek az ojtózi szoros szájánál, Mihály v. a bodzai szoros kijárásánál, Székely Mózes a lengyelekkel Besztercze felől száll alá, ők Fogaras felé előnyomulóban.

E ritka complicalt helyzetben egy csapással két legyet szeretnének ütni. Ravaszsággal akarnak élni. Oda megy ki véleményük: meg kell várni, míg a lengyel és oláh összetűz, a melyik legyőzetik, azzal be lesz fejezve a számadás, a győztesre pedig akkor kell hirtelen rátámadni s kiűzni Erdélyből, legyen az akár a lengyel, akár az oláh. Ez ügyesen lehetett kigondolva, de ha a kivitelre került volna a sor, esetleg a győztes lengyel sereg ellen, hajótörést szenvedett volna már magán az erdélyi köznemesség Zsigmondhoz s az ő ügye képviselőiül tekintett lengyelekhez szításán.

¹⁾ Ungnád jelentése szept. 27-éről.

²⁾ »*Pothocky Jakab de Pothok*« Csáki Istvánnak »Datum ex castris ad Nyrmező positis a. d. 1600. 22. sept.« (bécsi titk. lt. Hung.)

³⁾ Ungnád, szept. 30. jelentése.

De nem jött odáig a dolog. A keserűség poharát egyedül Mihálynak kellett fenéig ürítnie.

A vajda szorongatott helyzetében nem gondolt többé ellenállásra, utolsó menedéke, Havasalföld felé is két oldalról tornyosulni látván a vést. A lengyel a határon, a török az ország belsejében Bukurestben volt, a lakosság a hegyek alá menekült, katonái hűsége is ingadozott. Hires szabad-csapat vezére, Bába Novák (okt. 1.) felajánlotta szolgálatát az erdélyieknek, csak küldjenek hitlevelet, hogy bátran átállhat. Ungnád örömben tör ki e hírre, mily nagyszerű volna, ha saját emberei kezükbe adnák a vajdát.¹⁾ M. v. menedékét egyedül abban hitte, ha hirtelen kibékül a császáriakkal, így még segílyt is remélt tőlük a lengyel ellen.²⁾

Már szept. 23-án írt levelet üldözőinek fogarasi táborából s Szelestei Jánost két bojárjával követségbe küldé a Šzebennél álló táborba, kérvén, hogy ne taszítsák el erővel ő felsége szolgálatától, hűsége zálogául kezükbe adja feleségét, fiát, leányát és kincseit.³⁾ De nem hisznek neki, kalandor politikája újabb csalásának tartják, a minek csak az a célja, hogy egy kissé »levégőhöz jusson.« Majd attól tartottak hogy a temesvári basával van egyetértése, majd hogy Zsigmondnak felajánlja kardját és seregét, csakhogy megbosszúlhassa magát.

Szept. végén már egész részleteivel folyt a tárgyalás. 30-án Mihály v. Bástához szóló levéllel küldi a Szeben alatt 2 mfnyire fekvő táborba követét Kulcsár Radult és Száva Armást kívánalmaival. Főbb pontok, hogy a székelyek szabadsága meghagyassék s ő Fogaras, Vécs és Görgény várakat nyerje. De e feltételről a táborban hallani sem akartak, eltalálván az alatta lappangó utógondolatot, hogy e várak és a székelység által bírni akarja Erdély egyharmadát s így Brassót is, a mely most győzelmesen daczolt ellene.⁴⁾

M. v. tábora ekkor már Prázsmár mellett feküdt. Az erdélyi

¹⁾ Okt. 1. jelentése.

²⁾ Ungnád jelentése Brassóból okt. 6. (1600).

³⁾ Bástá levele M. v.-nak szept. 15. N.-Szebenből. Ungnád szept. 27. jelentése. (bécsi titk. lt.)

⁴⁾ Ungnád szept. 30-iki jelentése.

lyiek okt. 6-án vidombáki táborukból felsorolják Mihálynak feltételeiket, hogy tüstént kimenjen az országból, az Ojtozi szorosba küldjön a lengyelek ellen 2000 puskást, a székely hadat mindenestül bocsássa vissza, fiát, feleségét és minden kincsét hat nap alatt küldje közükbe, a mi pedig a lengyelek ellen kívánt segítséget illeti, arra nézve találja meg ő felségét a királyt, mert ők is onnan függenek, »az alatt, a mint tudja oltalmazza hazáját.«¹⁾ Mihály nagyon alázatosnak mutatta magát²⁾: a feltételeket sietett elfogadni, letévén az esküt is a király hűségére. Keservesen panaszkodott ugyan, hogy úgy bának vele, mintha legalább is már fogoly volna. Nem ezt érdemelte ő a keresztyénségtől, melyhez még is hű akar lenni, habár keze nincs még a hátához kötve. Kéri, küldjenek segítséget a lengyel ellen s a sereggel mozduljanak Bereczk felé, hogy a lengyelt hátba fenyegezzék. Ő már nem tart sokat e két országra, ám lássák, ha Havasalföld elvész, oda lesz Erdély is. Majd a lengyelek ellen fakad ki: lám ő felsége mindig azt hajtotta (írja, a király Moldova ellen való tilalmára czélozva), hogy a lengyeleknek békét kell hagynunk, mert azok is keresztyének, íme tessék, láthatják most, miféle keresztyének, pogányságukból csak az hiányzik, hogy nincsennek körülmetélve.³⁾

A biztosok még most sem hittek neki, tudták, hogy ha csak szerét teheti, kivonja magát a feltételek teljesítése alól, mert úgy látták, hogy *félíg kétségbeesett, félíg* — még most is — *rosz indulatú.*⁴⁾

De M. v. mert saját házát égni látta, sietett ki Havasalföldre, hogy legalább azt megmentse. Okt. 7-én átkelt a havason.

¹⁾ Közölve *Szilágyi* Erd. Orgy. Eml. IV. k. 546. l.

²⁾ A brassai bíró beszélt *„wie sehr diemithig er Mihál sich erczeit“* (Ungnád okt. 6.)

³⁾ *M. v. Bástádénak*: okt. 17. »aus seinem lager zwischen den Wallachisen gebürg; d. n. »in castris ad possessionem Retest positis«; d. n.; okt. 13., 14. — *Básta s a biztosok M. vajdának*: okt. 12; d. n. — *A biztosok jelentései*: okt. 1.; 6. 7 (Brassó) 10. (Regii = Réti) 12. 13. 14. 16. 17. (Illyefalva). — Az erdélyi rendek Zsigmondnak, V'edényről okt. 4. (bécsi titk. lt.)

⁴⁾ Ungnád a királynak okt. 6.: M. v. »halb desperirt und halb male intentionirt.« (bécsi titk. lt.)

A mily fenhéjazva lépte át egy év előtt a havast, ép oly meghunyászkodva sompolygott most azon át. Tavalý vérmes reményekkel, minden ellenállás nélkül, most kétségbeesetten, mőgötte az üldöző ellenség, előtte újabb harcra váró ellenséges sereg.

Igy lett M. v. erdélyi uralmának vége. Ha nagyravágyása el nem kaptja, mily szépen élhetett volna Havasalföldén, sikerrel küzdhetett volna tovább is a török ellen, elfoglalhatta volna Bulgáriát, Szerbiát, később Moldovát is; de istentelen, állhatatlan lelkülete, csalárdsága, zsarnokoskodása, fajtalankodása Erdélyben, időszerűtlen betörése Moldovába, végre is a bukás örvényébe sodorták. Mindenkit meg akart csalni s leginkább maga-magát csalta meg. Veszélybe sodorta a három országot, melyet még keveselt, — s íme most nincsen hol nyugodtan fejét lehajtsa. Ezekkel a szavakkal búcsúztatja őt Erdélyből Ungnád (a királyhoz okt. 10-én írott levelében.)

A dráma még nem volt befejezve. Okt. 20-án sűrű ágyúdörgés hallatszott a havasokon át, feszült figyelemmel várták a bodza-szorosi magyar hadak a hírt, tudták, hogy Havasalföld sorsa ma dől el. A hír azt hozta, hogy Mihály vajda csatát vesztett s földönfutóvá lett.¹⁾

* * *

Mihály vajda mikor Erdélyből kivonúlt, a lengyel sereg már Bodzavásárán (Buzeu) volt. Miután Moldova egy kardesapással elesett, a benlévő oláhok visszaszorítottak s Deli Marko ellenállást kísérő csapata a Szeret folyó mellett megveretett, Havasalföldre került a sor. A lengyel sereg élén Zamojski állott, vele volt B. Zsigmond, Jeremias v., s Dimitrasko egy vajdafi. — M. v. okt. 12-én 3—4 mfdnyi távolságban állott tőlük a Kirkói völgyben.²⁾ E naptól kezdve megindultak a csatározások lengyelek és oláhok között. Az oláhok guerilla-harczczal akarták kifárasztani s megtörni a lengyeleket. Időközben mindig sürgették Erdélyből

¹⁾ *Csúki István* Bástának s a kir. biztosoknak okt. 21. és 21 »in der nacht« 22. (Léczfalva). *A biztosok* a királynak okt. 21. (Illia városch = Illyefalva), 21. (Illiafalu), a bécsi titk. ltb.

²⁾ *Mihály vajda* levele Bástáékhoz a kirkói völgyi táborból okt. 12. 1600. (bécsi titk. lt.)

a segélyt, de ha a kir. biztosok óhajtották volna is, az erdélyiek hallani sem akartak segélyadásról.

A lengyelek működési vonala Bodzavásárától Ploesti s a székváros Tergoviste felé irányult. M. v. előre küldötte Bába Novákot, a ki okt. 12-én a lengyel sereg útjában, egy szűk völgyben (Naj falu mellett) húzta meg magát, — a vajda serege a túlsó oldalon, a hogy megett állott: két tűz közé akarták fogni a lengyeleket. De azok észrevették a lest s lépre nem mentek. A nizovi kozákok s a nemesek közül az önkénytesek reá támadtak Bába Novákra, megszalasztották s üzték csaknem a vajda seregéig, sokat lekaszabolva közülök.

Másnap (okt. 13-án) M. v. nagy vízmosásokba állította fel seregét a lengyel sereg útjában, de onnan is kiűzve, folytonos csatározás között visszahúzódott a hegyek közé s ott Cseptura faluban elbarrikádozta magát. A lengyelek estig ágyúkkal lötték az oláhokat, éjszakára az ellenséggel farkasszemet nézve, szintén tábort ütöttek. — M. v. éjjel odahagyta sánczait, a tovább vonult mélyebbre a hegyek közé. Zamojski, hogy az erdő közé kövesse, veszélyesnek tartotta, másrészt a vízhiány miatt is odább vezette seregét a Cricova folyó mellé. De a mint Zamojski a folyón átkelve Ploesti felé indította seregét, észrevette, hogy az ellenség elibe vágott s oldalvást egy mérföldnyire táborban áll.

Ploestitől Bodzavására felé utazva, a vasút mentétől északra, szép lankás szőlőhegyek láthatók, melyek mintegy előfutárjai az erdélyi havasoknak. Ezek mögött a Telega (most Teleajenu) folyóhoz közel, nehezen hozzáférhető helyen foglalt állást a vajda, a hova egy ízben a török s tatár elől menekült s a hol nemcsak sikeresen megállotta az ostromot, hanem elleneinek nagy kárt is okozott. Itt akarta most is a csatát elfogadni, bízva a kipróbált hely előnyeiben s a pogány ellen sikerült hadi cselekben.

Zamojski tanácsba hívta a lengyel urakat. Elhatározták, hogy megütköznek. Két felől volt hozzáférhető M. v. tábor: az egyik út szakadékok között, völgyön s vízen át, hídon keresztül, erdő között vezetett, — a másik hegyen át szintén erdő között. Ez utóbbit választá Zamojski. Seregét a hegyre vezette, a honnan a vajda hadsora láthatók valának.

A vajda legfőbb reményét az erdei út mentében lesbe állí-

tott vadászaiba s elrejtett ágyúiba helyezte. Zamojszki élt a gyanúperrel. Egy ideig hevesen ágyúztatott az erdőtől oldalvást állott oláh gyalogság közé. Azonközben az oláh-seregből egy magyar és egy oláh jött át hozzá, kik a vajda seregének felállításáról informáltak a kancellárt. Hét erős oszlopban volt az felállítva, a gyalogság jókora része pedig lesben állott. Zamojski átlátta, hogy a lesben állók kijátszásán fordul meg a hadi koczka. A nizovi kozákok ajánlkoztak ezek kiűzésére s az erdei átjáró megtisztítására. Melléjük adta a kancellár a királyi gyalogság egy részét s a nemesek közül az önkénytesen vállalkozókat. A támadók így neki készülve, nagy harczy kedvvel »dagasztottak« a sáros erdei úton s egy mély iszapos árok mellett rábukkantak az ellenséges vadászokra s ágyúkra. A heves tüzelésre nem tántorodtak meg, elszántan rohantak, bár csaknem övig kellett lubiczkolniok az iszapos árokban, bátran megállották a sarat s vitéz harc után kiverték a lesből az oláhokat. Erre megindult a hegyről az egész lengyel sereg. Megrohanták a vajda hadsorait s elkeseredett harc után viasszaszorították őket a hegyek s szőlők közé. A szétszórt sereg három irányban futott, a vajda maga is az erdők védszárnya alá menekült. A csatatért sűrűn borították holttestek. Az ágyúk kezükbe kerültek; zászlót kilenczvenet adtak át a kancellárnak (a mint ő maga írja királyának), körülbelől ugyanannyit a szegény fegyverhordozók tartottak meg maguknak, hogy »takaróul« használják. A csata után néhány tized lengyel jött át a kancellár seregébe, már előbb átjött Brassóból ötszáz kozák, a többiek is hajlandók lettek volna, de büntetéstől félván kérték előzetesen a kegyelmet s a biztosítást, hogy semmi bántásuk nem leend.¹⁾

Igy lőn a lengyel Havasalföld urává, M. vajda pedig hazátlan földönfutóvá. A pünkösdi királyságnak vége lőn. A légvárak romba dőltek. Mekkora ellentétek: a merész hódító, most hon-

¹⁾ A havaseli harezról hosszú részletes jelentést küldött *Zamojski a lengyel királynak*, melyre a krakói egyetemi könyvtár kéziratai között akadtam rá. (a 102. sz. cod.) »Opisanie Jana Zamoiskiego canclerza y wielkiego hetmana coronnego wygranney bitwy w Multaniech z Mihálem woiewoda Multanskiem, a. d. 1600.« Ugyancsak a csata leírása Zamojski az erdélyiekhez s a kir. biztosokhoz írott levelében, a buko-byli táborból okt. 23. 1600. (a segesvári v. ltb. 80, sz. a.)

talan bujdosó; az egykori törökrém, most szánalmat gerjesztő zarándok; a gőgös vajda, most csüggedt sorsüldözött. Mögötte nagyralátó reményekkel kezdett életpálya; előtte az eljátszott élet kétes jövője. Dicsteljes múlt, nyomorúságos jelen, bizonytalan jövő.

XXIII.

M. v. fiát és nejét beküldi Erdélybe. Az erdélyi tábor „nemzeti gyűlés”-e Léczfalván. Meghasonlás Básta és Ungnád között. Gy.-fejérvári országgyűlés nov. 21-én. Erdélyi követek Prágában. Bába Novák megöletése Kolozsvárott. Kolozsvári országgyűlés jan. 21-én. Zsigmond fejedelemmé választatása. A „németes urak” elfogatása. Zsigmond Erdélybe hozatala s ünnepélyes beiktatása.

M. v. a havaseli ütközet előtt beküldötte Erdélybe fiát és nejét, a szerződés értelmében. Az erdélyiek s Bástaék akkor már a határon, a Székelyföldön táboroztak. A Bodza szorost Székely Mózes tartotta megszállva, a ki csatlakozott Lengyelhonból jött huszáraival az erdélyiekhez. Petraskót okt. 17-én kísérte át Csáki István a léczfalvi (magyar) táborból a (német) illyefalviba. A tizennégy éves fiú szemeiben könyek csillogtak, de bátor és vidám volt. Azt mondogatta: ő felségéhez szeretne menni, hogy neki szolgáljon, ő nem fél senkitől, neki nincs ellensége, ha apja vétkezett is, ő annak nem oka. Vele volt a tirnovai érsek is. Csáki igen szépen bánt vele. A táborból mihamar Brassóba küldötték.

A vajda neje okt. 20-án jött át a hegyeken Székely Mózes csapatához, 21-én Léczfalvára Csákiékhoz, a hol egy napig pihent a fárasztó út után. Keservesen sírva panaszkodott férje istentelen élete felől, *nem volna csoda* (úgy mond), *ha a föld régen elnyelte volna*, ő egész éven át mindig jósolgatta neki, hogy nem fog jó véget érni. Léczfalváról okt. 23-án ment Brassóba, 19 kocsival; saját kocsijába s még kettőbe utána hat-hat pompás ló volt fogva. Egy öreg asszony ült vele szemben. Az illyefalvi tábor mellett midőn elhaladtak, sokan kilovagoltak látására. Nagyon szerényen és alázatosan viselte magát; őt is mindenfelé lovagias tisztelettel fogadták. Brassóból mihamar Fogarasba szállították át őket.¹⁾

¹⁾ Csáki Bástaéknak okt. 21., 22. (Léczfalva), Ungnád a királynak okt. 17., 21., 22. (Illyefalva) „*Des Michael weib klagt jammerlich und*

Zamojski a győzelemről mindjárt másnap értesítette az erdélyi rendeket, kéri őket s Bástáékat, hogy M. vajdát, ki bizonyára hozzájuk menekült, adják kezébe, hadd küldje őt a lengyel királyhoz. A kir. biztosok válaszukban intették a kancellárt, hogy új vajda behelyezése vagy Oláhország birtokba vétele által ne zavarják meg a császár és lengyel király között fennálló békés viszonyt; M. v.-t a mi illeti, nincs náluk, de ha Erdélybe menekült volna is, ki nem adnák, a császárnak küldenék fel.¹⁾ Zamojskit ez vissza nem ijesztette, hogy oláh vajdává kinevezze Jeremiás testvérét, Mogila Simont. Maga télire sietett vissza Lengyelországba.

Az erdélyi tábor még jó ideig együtt maradt. Gondoskodniok kellett az ország miként kormányzásáról. A külső veszély megszűntével megkezdődött mihamar a pártok harca. A királynak nem akarták feltétlenül karjaiba vetni magukat, az eskü letételét halasztgatták; de hálátlanok sem akartak lenni a zsarnok ellen nyújtott segélyért, hogy pl. B. Zsigmondot nyomban visszahívják. Két erős párt keletkezett s egy harmadik, mely a kettő között közepes állást foglalt el. Egyik a határozott királypártiaké (»németes urak«), a kik Miksát akarták fejedelemnek behívatni; a másik, kik a szabad választás mellett kardoskodtak, Zsigmond hívei (»törökös urak«)²⁾; a harmadik, a kettő között álló, a király iránti hűség mellett a szabad választást s az alkotmányos jogok biztosítását czélozta. A királypártiak vezére s leghatározottabb embere a prágai követségből épen visszatérő Kornis volt, a kit az udvar részéről nyert kitüntetések, a feleségének adott szép ajándék, még inkább odaadó hívévé tettek a királynak. Váltig erősít-

erschrecklich über ihres manns gottloserlichen leben, dass nit ein wunder wär, die erd hett ihn lengst verschlungen, und sie hab ihm den untergang dis ganz jar herumb propheceieth. Ungnád Rudolfnak okt. 23. (»Illiavarosch«) (bécsi titk. lt.)

¹⁾ Zamojski János levele az az erdélyi rendekhez és Bástáékhoz »Datum ex castris ad Bukobyl positis« 23. okt. 1600. (a segesvári v. ltb. 80. sz.). Básta és a biztosok a lengyel kancellárhoz okt. 26. (»Illia város«, okt. 28. (»Illiafalu«). Ungnád a királynak okt. 24., 25., 26., 28., 29. (bécsi titk. lt.)

²⁾ Maros-vásárhelyi Nagy Szabó Ferencz nevezi így Memorialéjában m. f. 28. l.

gette a biztosok előtt, hogy ő felségeért élni-halni akar s ha más úr volna Erdélyben, egy óráig sem maradna bent. Ilyen határozott királypárti az erdélyi főurak között még csak egy volt, Senyei Pongrácz. A Zsigmond-pártiak zászlóvivőjeül Székely Mózeset tekintették.¹⁾ Csáki István a két párt egyikéhez sem tartozott. Ő maga óhajtott volna Erdélyben kormányzó lenni, ha másképp nem lehet, legalább Miksa fejedelemsége mellett. A helyzetnek ura most csakugyan Csáki volt. Meg tudta nyerni a nemesség szívét s bizalmat tudott kelteni Bástabán. »Első tanácsos úr«-nak czímezte magát. Színleg a kormányzást Bástával s a többi tanácsurakkal együtt vitte, de tényleg az ő akarata valósult mindenben.

Elhatározták, hogy Léczfalván gyűlést tartanak. *Nemzeti gyűlésnek* (congregationnak) nevezték; de minden az országgyűlés jogkörébe tartozó tárgyak felett határozott. Okt. 31-én nyitották meg s tartott nov. 4-ig. Főbb végzései a következők: 3 frt kapudót vetettek ki. Csákit megerősítették M. v.-tól nyert adományai-ban, valamint a vitézlő népet is. Eltiltották Havasalföldére a szolgálatra járást. Kitiltották a kalugyereket (a vándor oláh papokat.) A hadból hír nélkül távozókra személyenként kivetett egy frtnyi bírságból határozták, hogy Miriszlón kápolnát építenek s kimondották, hogy sept. 18-ika a győzelem napja, évenként megünnepelették. A köz-székelyeket visszaírték földesuraiknak, elrendelték, hogy a lerombolt két várat, Várhegyet és Udvarhelyt építsék fel. Adják ki a vajdától kapott puskákat s az oláhoknak és székelyeknek nem szabad többé fegyvert viselniök. Így a székelyek újra elvesztették féltékenyen őrzött szabadságukat. Nevezetes pontja a végzéseknek, mely az erdélyiek előtt ekkor annyira gyűlöletes Bocskai ellen irányult. »Minthogy Bocskai István nemcsak császárnak ő felségének nagy bosszújára s szerelmes atyafiának Maximilianus herczegnek ő felségének, sőt az egész ausztriai háznak nagy gyaláztatjára sokat vétett, de az országnak is nagy kárt és romlást szerzett, ez országba Zsigmond fejedelmet ország híre nélkül Opoliából

¹⁾ *Ungnád a királynak*, Illyefalva okt. 30. 31. (bécsi titk. lt.)
 »Friedrich Freiherr zu Herberstein« *Mátyás főhgynek*, d. n. »Sich die k. May. auf keine andere Siebenbürger verlassen können, als auf den Kornis Gaspar u. Senyey Pangracz« (bécsi hadi lt. reg. 59. sz.)

behíván végeztük, hogy itt benn Erdélyben semmi köze, semmi jószága, se birodalma ne legyen és közinkbe soha Erdélybe lakóul ne szállhasson, avagy másképen. «¹⁾ Hogy a királyhoz követet küldhessenek, arra nov. 23-án újra összehívták részgyűlésbe a rendeket Fejérvárra. Ezzel a léczfalvi gyűlés s a tábor feloszlott.

Ungnádnak sehogy sem tetszettek az erdélyi állapotok. Ő mindenben gyanúsat, Zsigmondhoz szítást, lengyel, török praktikát lát, Básta engedékeny magatartását, a főurakhoz alkalmazkodását kárhoztatja. A nyers generális pedig teljesen háttérbe szorítani igyekezett a kir. biztost. Mellőzte mindenütt, a hol csak lehetett, az erdélyiekkel tartott tanácskozásokból kirekesztette, biztos-társát Székely Mihályt, előzetes tudta és megkérdezése nélkül felküldötte a királyhoz, hogy személyes jelentést tegyen az erdélyi ügyekről. Mikor Ungnád e miatt kérdést tesz nála, csak annyit felel: a dolog úgy van, a mint van, többet nem mondhatok.²⁾ Ungnád keservesen panaszkodik a királyhoz írott leveleiben ezek miatt. Megaláztatását tovább nem tűrheti, útnak indul ő is. Nov. 21-én már Kolozsvárott volt; decemberben Kassán időzött, januárban már holt hírét hallották az erdélyiek.

Az erdélyieknek csakhamar be kellett látniok, hogy labirintba jutottak, melyből kivergődniök igen nehéz volt. A Scylla és Charibdis közmondása beteljesült rajtok. Herberstein Frigyes azt írja Mátyás főhgnak, hogy ha Básta Erdély kormányzásától nem akarna tágitani, holtan fogják kivetni Erdélyből.³⁾

A fejérvári nov. 22-iki gyűlésből követséget indítottak a királyhoz. Tagjai voltak: Bornemisza Farkas, Trauzner Lukács, Daczó Ferencz, Enyeter Lukács és Gyerőffy János. Köszönetet mondanak általuk a királynak a M. v. ellen nyújtott segítségért,

¹⁾ A léczfalvi gyűlés határozatai közölve vannak Szilágyi: Erd. O.-gy. Eml. IV. k. 551. l.

²⁾ Ungnád Székely Mihálynak nov. 21. Kolozsvárról, panasolja, hogy Bástától mindössze ezt a feleletet nyerte: »*la cosa del sig^{re} Zuggl* (= Székely) *sta, come la sta, non posso dir più*« (bécsi titk. lt. Turcica). Ungnád a királynak, nov. 18. (Gy.-Fejérvár), nov. 21. (Kolozsvár), nov. 27., 29. (Szatmár), dec. 11., 12., 14., 16. (Kassa).

³⁾ Herberstein Mátyás főhgnak d. n. »Wenn H. Georg Basta von dem fürstlichen stuhl nit weichen woll, man schlaipf ihn dann todter aus der burgg« (bécsi hadi lt. r.)

kérik, küldené be mihamar Miksa főhget fejedelmül, ha nem küldheti, engedné meg a szabad választást az ő hűsége mellett. A vajda iránti elkeseredésüket nagyon élénken festi az erdélyi rendek jan. 5-én a királyhoz intézett levele, melyben feltárják a zsarnok vajdának irtózatosságot kegyetlenségeit s kérik a királyt, ne higgyen hazudozásainak, melylyel magát bizonyára tisztázni fogja akarni, inkább adja ki nekik vasra verve az elvetemedett vérszopót, hogy a hol istentelen gonoszságait elkövette, ugyanott vegye el méltó büntetését. Vagy ha azt nem akarná, állíttassa törvény elé a Pozsonyban tartandó országgyűlésen s ott ítéltesse el gonosz tetteiért.¹⁾ A követeket jan. elején fogadta a király, de sorsuk mint rendesen, az lett, hogy üres szavakkal sokáig visszatartották őket az udvarnál. Az ekkor Bécsben időző M. v. is mindent elkövetett, hogy míg őt Prágában ki nem hallgatják, addig az erdélyi követek választ ne kapjanak. Azzal akart a királyra hatni, hogy — úgymond — Miksát csak azért kívánják be az erdélyiek, hogy a töröknek kiszolgáltassák kedveskedésül.

Az erdélyi ügyek az alatt mindinkább bonyolultak. Básta hadait elbocsátotta, úgy vélekedvén, hogy ha az erdélyiek a királyhoz hívek akarnak maradni, nem szükséges a német had, ha pedig nem akarnak, úgy sem elég arra, hogy hűsége kényszerítse általa őket.²⁾ Így Básta erejében meggyengült, a pressio megszűnt, karddal nem védhette volna immár a király érdekeit. A török felől pedig a valóságot nagyító, fenyegető hírek hallatszottak. Moldva és Havasalföld lengyel és török kézben tárt kapu lehetett minden támadáshoz. M. v. grátiába fogadása felől kora hírek nyugtalanították a sokat zaklatott kedélyeket. Mindez felbátorította s tette buzdította a báthoristákat, érlelte vágyaikat.

Nem hiányzott, a mi a szenvedélyeket még inkább felizgassa. Bába Novákot, M. v. híres szabadcsapat vezérét egy Saski nevű pópával árúláson érték. Levelet küldött a pópával a temesvári basának, ígervén, hogy Lugost s Karánsebest kezére játssza. A levéllel együtt elfogták őket, Kolozsvárra hurcolták s borzalmas

¹⁾ Az erdélyi rendek a királynak, Gy.-Fejérvár jan. 5. (bécsi titk. lt. Turcica.)

²⁾ Simigianus id. 242. l.

kínzással végezték ki: nyársra húzva elevenen megsütötték őket s még hozzá öntön-öntözték vízzel, hogy annál tovább vesződjének.¹⁾ A fékevesztett bosszú nem ismer kíméletet. M. v.-nak két egykorú kapitánya volt még Kolozsvárott, Szelestey János és Száva Armás. Az elsőt, midőn a vajdától követségbe jött hozzájuk, tartoztatták meg, az utóbbi önkényt állott át. A nép vak bosszúja most ezek ellen fordult, kikiáltották őket árulónak, hogy még most is egyetértenek a vajdával, megrohanták s megkínózták őket. Szelesteynek (mint magyar származásúnak) karjait és lábát összetörték, azután börtönbe vetették, Száva Armást szűk alacsony börtönbe zárták, hogy fel sem állhatott.

A báthoristák elérkezettnek hitték az időt, hogy tethhez lássanak. Követet küldöttek Zsigmondhoz, a ki napja feljöttét Moldvában leste-várta. Innen felhívást s leveleket küldött az erdélyiekhez, hogy adják hívsége alá magukat. Indított követet is Szegedi Nagy Pál személyében.²⁾ Midőn Erdélyt hazája javáért B. Andrásnak kezébe ereszté, — írja — nem fosztotta meg magát jogos igényeitől. Az ország szerencsétlenségén szíve megindult, oltalmára akar sietni. Ő a hatalmas császár (a szultán) szívét megcsendesíté irántok, aki általa »tulajdon természet szerint való fejedelmük által, minden csendes megmaradásra való utat nyitott és adott.« Azért ő »semminemű úton és módon feje fennáltaig, az isten kegyelme és az török császár ereje vele lévén, Erdélyt senkinek nem akarja engedni.«³⁾

Erdélynek meg kellett hajolnia a viszonyok hatalma előtt, — a kényszerűség vaspánczéliján a király iránt méltányosságot sürgetők

1) *Szamosközi* id. m. IV. 128. l. »Bába Noák ráczfi volt: török fogságban lévén (azelőtt), minden fogait az törökök kiszédték volt, úgy hogy egy foga sem volt szájában.« — *Miko F. Historiája* (Akad. kiadv. II. o. 7. k. 245. l.)

2) A Szegedi Nagy Pálnak adott instructiot közölte P. Szathmáry Károly a Győri Tört. és Régészeti Füzetekben IV. k. 115. l. — 1600. decz. 25-éről van keltezve h. n.

3) *Zsigmond levele az erdélyi rendekhez* d. n. Így címezi magát: »Zsigmond Erdélyországnak, Moldovának, Havasalföldének és az szent római imperiumnak fejedelme, Magyarországnak részeinek ura, az aranygyapjúnak szentelt vitéze és székelyeknek ispánja« (bécsi hadi lt., registratura, 161. sz.)

erélye is megtörött. Csáky s a tanács urak kényszerülve látták magokat jan. 21-ére Kolozsvárra országgyűlést hirdetni. Ez alatt török és lengyel követek is érkeztek. A fejedelem-választás kitűzetett. A szabad választás külső formája kedvéért jelöltül állították Zsigmonddal szemben Csáki Istvánt. Febr. 3-án Zsigmondot egyhangúlag fejedelemmé választották s a székesegyházban ünnepélyesen kihirdették.¹⁾ A Báthori-pártiak azt hitték győzelmük még nem teljes, azért a népet a német párt zászlóvivői ellen lázították s így Kornis Gáspár, Sennyei Pongrácz, Giczi, Huszár, Bodoni István M. v.-val szemben tanúsított árulás ürügye alatt elfogattak. A két első bilincsek között Görgénybe, a többiek Dévára hurczoltattak fogságra.²⁾

Básta csak akkor látta a dolgot a maga ijesztő valóságában, mikor a fejedelemválasztást mint bevégzett tényt jelentette neki Csáki és Székely Mózes. Kérték, azért maradna köztük, felajánlották neki Déva várát s ajándékul egy színarany serleget ezer arannyal megtöltve. Básta nagy megütközéssel utasította vissza ajánlataikat s gyorsan odahagyva Kolozsvárt, sietett ki Magyarországra.³⁾

Az erdélyiek Zsigmondért követséget küldöttek, a mely Botosánban találta őt. Jeremiás vajda felvigyázat alatt tartotta, úgy hogy az ablakon át kellett éjjel megszöktetniök. Székely Mózes Beszterczéig eléje ment, a hol nagy ovátióval fogadták a hazájába visszatért bujdosót. Kolozsvárra ez alatt újra összejöttek a rendek, hogy annál díszesebben fogadják. Márcz. 27-én, a mint Kolozsvárra érkezett, a rendek kivonultak eleibe, szép szónoklattal üdvözölték, a sorfalat képező katonaság háromszor Jézus-t kiáltott. Zsigmond tüstént a jezsuiták templomába sietett, hol hála istenitisztelet tartatott. Április 3-án ment végbe ünne-

¹⁾ *Miko F. Historiája* m. f. 245. l. »Ezen gyűlés alatt B. Zs. Moldova határában volt; várta, leste az választást, úgy hirdette, hogy kilencz ezer néppel volna, mikor csak kilenczedmagával sem volt.«

²⁾ Szamosközi id. m. 131. l.

³⁾ *Borsos Sebestyén* krónikája *Maros-vásárhelyi Nagy Szabó Ferencz* folytatásában (Erd. Tört. Adatok I. k. szerk. gr. Mikó Imre 59. l.) Básta így fenyegetőzött Kolozsvárról kimenetelekor: »Meglássátok azt, hogy jótétemért megtréfálátok; de én is esztendőre adok néktek oly pohárt igen jó teli mértékkel, hogy meg nem ihatjátok. Várjátok el csak!«

pélyes beigtatása, még egyszer fejedelemmé kiáltották s feleskették a nagy templomban, a rendek is letévén a szokott esküt. A gyűlés a portára is mindjárt követeket küldött, Torma Kristófot és Toldi Istvánt, állandó kapitiháútl pedig Aszalay Mátyást.

Kolozsvár fényesen ünnepelte e napot, a város s vele az egész ország örömben úszott, azt hitték, megbünhődték már a multat s jövőndőt s immár egy szebb jövő hajnala derült fel Erdély egén a sok szenvedés sötét éje után. Ha a végzet könyvébe láthattak volna?! Milyen keserű csalódás, mennyi szenvedés, mekkora gyász várt még reájok.

XXIV.

Mihály vajda földönfutórú lesz s Bécsbe, onnan Prágába megy fel. Emlék-irata a királyhoz. — Bécsből a török szövetséget vadászsza. Gyalázó levelei a király s udvara ellen. Fiát ki akarja szöktetni Erdélyből. Rudolf a vajdát kegyelmébe fogadja s Erdély ellen indítja.

M. v. havaseli vesztett csatája után belátta, hogy hazájában nincs hol maradása. Gyorsan és merészen határozott, hogy felmegy a királyhoz Prágába. Mondják, mintha a vesztett harc után Erdélybe akart volna menekülni, csak midőn észrevette, hogy a Bodza-szoros őrizete legnagyobb ellenségére Székely Mózesre van bízva, fordította meg a kantár szarát s úgy csapott nyugatnak.¹⁾ Tergovistében helytartójáútl rendelte a három Buzesti testvért. Kis-Oláhországban, az argesi zárdában, meglátogatta öreg anyját. Majd megverekedett a bodoni és nikápolyi bégnek a Dunán átkelt csapataival s azután felszedve sátorfáját, néhány száz kísérvél a Vulkán-szoroson át erdélyi területre lépett. Hátszeg vidékén nyargaltak keresztül. Déva várából ágyúlövésekkel fogadták a kelletlen útasokat, Kőrösbányára leveleket küldöztek az erdélyiek, hogy felizgassák ellenök a lakosságot, a lip-pai, jenei katonák is vadásztak reájok, de ök minden veszélyt kikerülve, szerencsésen érkeztek Nagyvárad alá.²⁾ Nyári Pál koránt-

¹⁾ Ungnád a királynak okt. 23. 30. 31. (bécsi titk. lt.)

²⁾ *Mihály vajda emlékirata a királyhoz, Bécs, jan. 17.* (bécsi titk. lt. Varia Turcica.)

sem örült a hivatlan vendégeknek, de számot vetve a viszonyokkal, kisebb rosznak ítélte, hogy a vajdát útnak ereszsze, nehogy kétségbeesett helyzetében még törökké legyen. A vajda különben annyira bizalmatlan volt, hogy a várba semmi áron nem akart bemenni, sőt a városba is hogy bemenjen, alig tudta rábeszélni Mihálcsa bán. Nyári tüstént írt a felső-magyarországi kamara elnökének Kassára a vajda érdekében s a vajdát (számos kísérei egy részét visszatartván) útra bocsátá.¹⁾ Debreczenben,²⁾ majd Tokajon állapodott meg. A tokaji várnagy nem tudott érkezéséről, azzal fogadta: van-e ő felségétől útlevele? Sennyei Miklós fogta pártját a vajdának; ő azt mondá: 300 katonánál nincs több a vajdával, a többit Váradon hagyta. A tokaji parancsnok eleinte csak ötvened magával akarta átbocsátani a hidon, de Sennyei jót állására, hogy minden kárért, bajért ő felelős, engedett. Erre az átvonulás megkezdődött; de kisült, hogy több emberének kellett lenni 300-nál és pedig többnyire kozákok voltak.³⁾

Utját Kassán át (hol Ungnáddal is találkozott) s innen a bányavárosokon, majd Nagy-Szombaton keresztül folytatva, 1601 jan. 12-én megérkezett Bécsbe. Mátyás főherceget írásban tudatja, miért akar Prágába menni, kéri egyszersmind, gondoskodnék Váradon és Kassán hagyott emberei zsoldjáról s Erdélyben hagyott családjáról. A királyt is tüstént értesíti Bécsbe érkezéről. Elhatározta magát — írja — hogy ő felsége legigazságosabb ítélőszéke előtt személyesen megjelenjék, hogy élőszóval előadjon mindent: ha bűnösnek találják, ám vegye el méltó büntetését, ha ártatlansága kiderül, részesüljön ő felsége kegyében. Kéri a királyt arra is, parancsolná meg Bástának, hogy feleségét és fiát az erdélyiek kezéből szabadítsa ki, mert, úgy hallja, veszélyben forognak s küldje ki őket Kassára, vagy a hová ő felsége rendeli. Nem mulasztja el M. v. ugyanakkor a legbefolyásosabb tanácsosok pártfogását is kérni levélben, hogy neki audientiát eszközöljenek.⁴⁾

¹⁾ *Ungnád a királynak*, Kassa, decz. 12. 14. (bécsi titk. lt.)

²⁾ *Mihály vajda levele a kamara elnökének Kassára, Debreczen*, decz. 14. (?) (bécsi titk. lt.)

³⁾ »Spayser fendrich zu Tokaj« a kassai »muster-maister«-nek Tokaj decz. 10 (?) (bécsi titk. lt.)

⁴⁾ *Mihály vajda levelei 1601. jan. 12-éről Bécsből: a királynak*,

Az udvarnál eleinte hallani sem akartak a vajdáról. A biztosok jelentései, s legközelebb Székely Mihály személyes relációja sokkal inkább kellő világításba helyezték üzelmeit, mintsem tárt karokkal fogadhatták volna. Bizony Bécsben bele kellett kóstolnia a számkivetés keserű kenyerébe. Alig volt miből élnie. Utját is kölcsön pénzen tette meg, Bécsben ugyan már csak kevés számú személyzete volt, de annyival is csak napról-napra tengődhetett. Folytonosan könyörög pénzért a királynál és Mátyás főhercegnél. Ökröket hajtattott ki azelőtt való évben Oláhországból, melyeket 43,000 frtéért adtak el, ezt sürgeti folytonosan, melyből mindössze csak 4000 frtot kapott Mátyástól.¹⁾

Bécsi izoláltságában volt ideje egy hosszú emlékiratot készíteni a királynak.²⁾ Ez egy terjedelmes védírat önmaga mellett, vádlevél az erdélyiek ellen, mindent elhallgatva s szépre festve, a mivel magának árthatna s hozzá toldva sokat, a mivel az erdélyieket befeketítheti. Rövid veleje a következő:

Havasalföld úgyszólván a török szájában fekszik, Konstantinápolyhoz mindössze öt napi járó föld, mégis szöveteztem a török ellen. Erdélyt felséged akaratából s parancsára támadtam meg s foglaltam el, megbosszulandó hűtlenségüket, B. Zsigmond sokszoros árulását, a kardinál becsempészését, Mária Krisztina siralmas sorsát. Básta ugyan felséged parancsát, hogy segítségemre legyen, nem teljesítette, míg most, mikor én kértem segélyét, éppen ellenségeimet segítette. Erdélyt felséged nevében kormányoztam. Én színelelésből tárgyaltam a törökkel, de az erdélyiek — kik mindig a régiek, valamint a róka fiak mindvégig megtartják ravasz természetüket — édes örömet kötöttek volna vele szerződést, fenyegetéssel, rettegéssel kellett visszatartanom őket a török szövetségtől (?), nyilvánosan az országgyűlésen tanácskoztak és végeztek a törökkel szövetekezés felől (?) s mi több, nekem is tudomra adták, hogy ha a törökkel békét kötök, serényebben, híven fognak szolgálni nekem. Midőn látták, hogy biztató feleletet nem nyernek tőlem, áruláshoz folyamodtak. A török követéssel titkon súgtak-búgtak, hogy míg én kormányozom Erdélyt, békében nem lehet, szerezzem azért a török módot B.

Mátyás főhercegnek, Pezzennek, Carlo Magnonak, Lichtensteinnek (bécsi titk. lt. Varia Turcica.)

¹⁾ *Az udvari kamara Rudolfnak*, Bécs, 1601. febr. 1.; »*Ratio fl.* 43,160 *Walachieorum*« d. n.; *Mátyás főherceg Rudolfnak*, Bécs, 1601. febr. 20. (bécsi kamarai lt. Hung. 14,408. fasc.)

²⁾ »*Propositio et supplicatio humillima Michaelis vaivodae Transalpinæ*«, Bécs, 1601. jan. 17. (bécsi titk. lt. Varia Turcica.)

Zsigmond visszahozatalára. Elárúlták azt is, hogy én csak ámitom a törököt. A moldovai hadjárat közben némely árulók: Székely Mózes, a kit pedig a sereg parancsnokává tettem, Sibrik Gáspár, Makó György és többen átkeltek a Neszteren s a lengyel határon összejöttek Zsigmonddal és az én megöletésem felől tanácskoztak. Az összeesküvésről egymás között levélben is fogadást tettek. Tervük az volt, hogy Zsigmond betör Erdélybe s engem akár kéz alatt, akár nyílt harcban, eltesznek láb alól. Elhatározták, hogy ha majd táborba szállandanak, engem, ha lehet, fogva kiszolgáltatnak Zsigmondnak, ha nem, Makó György vállalkozott, hogy golyót röpít a fejembe. Az összeesküvést némely hű szolgám felfedezte előttem. Erre Székely Mózeset a többiekkel együtt udvaromba idéztem, de ők nesztét vévén a dolognak, kimenekültek Lengyelországba Zsigmondhoz. Onnan költött, hamis hírekkel az erdélyieket ellenem izgatták, hogy annál könnyebben keresztülvigyék szándékukat, a lengyelekkel szövetekezve is. És nem hiában. Erdély fellázadt, a lengyel segítségül sietett. Bástat hívtam, ő ellenségeimmel egyesült. Ne gondolja felséged, hogy az erdélyieket a hűség vezette Básta zászlója alá. Oh nem: a félelem, mert Zsigmond késedelmezett s tudták, hogy én ellenök készülök. Básta eme nem várt tette okozta, hogy elvesszett Moldova, Oláhország és Kanizsa. Ennek ám a török örül, nevet rajta, mert Moldovából aztán egy ugrás Erdélybe. A fellázadás hírére küldöttem felségedhez Rácz György, Vajda Miklós és Horváth Márk követemet, de elfogták őket, úgy híveim közül többeket s sóbányába vetették őket. Básta seregével egyesülve, tüstént ellenem indultak. Én a keresztyén vér kimélése végett az utolsó pillanatban is tettem békekísérletet. Ők csak azt felelték: távozzam Erdélyből. De nem mondták, kinek a nevében akarják Erdélyt elfoglalni, s én felségednek parancsát nem látván, gyalázatosan eltávozni nem akartam. Milyen hűséggel viseltettem akkor is felséged iránt, megítélheti abból is, hogy kértem őket, mutassák elő, ha van, felséged parancsát, vagy legalább megbízó-levelét, ha felséged rendeletét látom, akkor híven engedelmeskedem; de feleletük mindéig csak az volt, távozzam Erdélyből. Hiába protestáltam, hogy én felséged híve vagyok, meg akartak velem ütközni. De én keresztyén vagyok, nem szoktam volt keresztyének ellen harcolni. Most is, hogy a szükség kényszerített, nem harcoltam úgy, miként természetes ellenségünkkel szemben szoktam. Nem lelkesítettem vitézeimet a csatára, nem mentem elől jó példával, nem állottam seregem élére, mert sajnáltam, hogy egyesek bűne miatt annyi ártatlan keresztyén vér folyjék. Így az első rohamot sem fogtam magam személyesen fel, mint rendszeren szoktam, sőt mindjárt visszahúzódtam. Nem mintha túlerővel állottam volna szemben, vagy a bátorság hiányzott volna nálam, de mert borzadtam a gondolat-tól is, hogy kardomat, mely annyi ellenség vért ivott, keresztyén vérbe áztassam. Midőn katonáim, kik engem máskor mindig legelől láttak, ez ütközetnél ott hiába kerestek szemeikkel, zavarba jöttek, nem a félelem,

de jelen nem létem miatt s azt híven, hogy valami bajom történt, meg hátráltak. Ez a története az ütközetnek, ez adott alkalmat Ibrahinnak Kanizsa elfoglalására. A harc után az erdélyiek hallatlan kegyetlenséget követtek el. A székelyeket, kik egy hegyre menekültek, felséged hűségére lecsalták s álnokul lekaszabolták őket, mintegy 900-at. Szeben mellett találtam havaseli 13,000 főnyi seregemet Huszár Péter vezérlete alatt, Fogaras mellett pedig a moldovait Szelestei Jánossal élükön. Ezek minden áron meg akartak még egyszer ütközni. De én nem engedtem, hogy még több keresztyén vér folyjék, csilapítottam őket, szépítvén előttiük a dolgot, hogy török praktikából s félreértésből kell hogy származzék, hogy mi most egymást mészároljuk. Inkább javukat akarván, küldöttem követtségbe hozzájuk Szelesteit, hogy figyelmeztessem őket a lengyelek részéről fenyegető veszélyre. S íme olyan istentelenségre vetemedtek, hogy követemet vasra verték, durva szavakkal, sőt veréssel illették, s mint később ütközben hallottam, kezét-lábát összetörték, s hír szerint megölték. Boszúlatlanul, kérem, ne hagyja felséged. Én az ő követjüket: Tököli Sebestyént s más erdélyi nemeseket illően fogadtam. Kívánságaikra ráállottam, letettem az esküt s átmentem Havasaljára, fiamat kezesül átküldöttem, kívánván, hogy felségedhez küldjék fel, beküldöttem feleségemet is. De mint hallom, őrizet alatt tartatnak, nyomorban szenvednek. Oláhországot lángban vérben találtam, két ellenség dúlta, rabolta, lengyel és török. Az erdélyiektől hiába kértem segítséget, inkább megöletésemen jártatták eszüket. A lengyeltől nem félttem volna, ha a másik oldalról a török nem fenyeget. A lengyellel két ízben szerencsésen ütköztem meg (?) de mivel egyik részről a lengyel, másiktól a török szorongatott, a harmadiktól Erdély felől Székely Mózes, B. Zsigmond katonáinak parancsnoka, Oláhországba betört (?), kénytelen voltam a havasok alatt Krajova felé visszahúzódní. Innen újra sürgettem az erdélyiektől segélyt, de hiában. Ily veszély közepette elhatároztam, nem láttva más menekvést, hogy felségedhez feljöjjek, kihez mindig hű voltam. Ütközben sok zaklatást, üldözést kellett kiállanom s végre mindenemből kifosztva, kincseimet, aranyos ezüstös drága köntösömet, szép lovaimat, s minden javamat elveszítve értem ide. Nemesak én, az egész keresztyénség kell hogy kívánja e hűségő tartomány méltó megbüntetését. Felséged bölcsessége könnyen találhat módot, melylyel a további veszélynek elibe lehet vágni. Ha pedig én is beborcsátatom a tanácsba, gyenge elmémtől kitelhetőleg megmutatom az utat és módot, mely nemesak felségednek s az osztrák háznak, hanem az egész keresztyénségnek javára szolgál. Felségednek örökké alázatos szolgálja, alattvalója és híve: Mihály havaseli vajda.

M. v. kérése, a mint külön leveleiből látjuk, oda terjed, lássa el a király pénzzel katonák toborzására s rendelje mellé saját felső-magyarországi csapatait a tartományok visszafogla-

lására. Inti a királyt, Miksát sereg nélkül be ne ereszsze Erdélybe, mert kiadják a töröknek. Ha Miksát rendeli Erdély fejedelmévé, ő híven fogja szolgálni Havasalján.¹⁾

De csalódnánk, ha azt hinnők, hogy a sors csapása alatt a nagyravágyó M. v. megtörött s többé nem az, a kinek erdélyi szereplése alatt megismertük. Bécsben s Prágában sem tagadta meg magát. Kárán nem tanúlt, bosszúvágyát nem felejtette. Szótte tovább onnan is kétirányú perfid politikájának szövevényes szárait. Két úrnak akarta színlelni a szolgálatot, hogy mindkettő rovására önmagát emelhesse. Látván, hogy keveset törődnek vele s az udvartól sokáig semmi válasz, semmi biztató hír: a törökre gondol. Háttha a törökkel szövetkezve (mely csak az imént is diadalmasan tűzte Kanizsa vára ormára a félholdat), könnyebben célzt érhetne. Csak a cél volt nála fő: visszahódítani minden áron az elvesztett tartományokat; az eszköz, hogy mi módon, az nála mellékes. Akár a kereszt jelvénye mellett, akár a félhold lobogói alatt, csak jöjjön a segítség bárhonnan, kapva kapott volna rajta mindenképen. Ha szolgálata Bécsben és Prágában nem kell, majd fog kelteni Konstantinápolyban, gondolá. Így felajánlotta szolgálatát Ibrahim basának. Mentegeti magát egy körmönfont levélben »a kereszténynek császára«-hoz meneküléseért, gyalázó szavakkal illeti a királyt, környezetét s általában a németeket s kéri Ibrahimot, szabadítsa ki fiát és feleségét az erdélyiek kezéből, s nyújtszon neki segítséget az elvesztett tartományok visszafoglalására, örökké hű szolgálója leend a szultánnak. *Nem maradhatok tovább — így ír — e között az esztelen, ostoba nép között. Maga a császár féleszü, nem különben a főherczegek; környezete, hadvezérei semmit érő nép, nem férfiak, asszonyemberek, gyávák, elpuhultak, alávalók, embertelen »szászok«.* Láttam váraikat, seregeket, kapitányaikat; megismertem szokásaikat, erkölcsüket, szemeimmellátom, mily tehetlenek önmagokkal is, hogy tudnának hát mást oltalmazni. Váraikat, országukat egy csapásra elfoglalnám s a hatalmas szultán hatalmába hajtanám. Kérem is az istent, hogy megszabadítson tőlük; csak visszanyerjem egyszer Erdélyt, a két tartománynyal,

¹⁾ Mihály v. levele a királyhoz az emlékirat mellett, Bécs, 1601. jan. 17. (bécsi titk. lt. Varia Turcica); más levél d. n. (u. o. Hungarica.)

Havasalföldével s Moldovával, védszárnya alá bocsátom azokat a hatalmas szultánnak, kinek fénye az egész világ felett tündököl.¹⁾

Ilyen hangon beszélt M. v. az udvarról, melynek védszárnya alá menekült. A vajda ámitásait már nagyon megszoktuk, nem lehet nagy hatással reánk, ha eget-földet ígér is, eszünkbe juttatja a róka s a csőrében sajtot tartó holló meséjét. De most mégis kihívja figyelmünket a török barátság illetén vadászása, és pedig azért, mert ugyanilyen hangon, ily értelemben ír, visszajövet Kassáról, havaseli bojárjainak. Midőn a királytól jó válasszal s a legjobbreménnyel tért vissza, bojárjaihoz intézett levelében isismétli sőt tetézi mindama gyalázást, melyet a királyra s övéire szórt s határozottan kifejezi, hogy csak visszafoglalja a tartományokat, a törökhöz fog állani. Mit jelentsen ez? Most csakugyan úgy érzett volna, mint a hogy beszélt?! Vagy ha a törököt ámitani akarta volna is (mint ahogy ámitott is mindenkit, a kivel érintkezett), mi czélja lett volna azzal, hogy saját bojárjait tévútra vezesse. Talán csakugyan arra a meggyőződésre jutott Bécsben és Prágában, hogy jobb lesz sorsát a törökhöz kötnie. Ezek a kérdések tolnoknak előnkbe. A feleletet bizonyára megadta volna később M. v. maga tetteivel, ha napjai nem lettek volna annyira megszámlálva.

M. v. eme nevezetes két levelét elfogták. Zsigmond sietett azokat Gonzágához, a felső-magyarországi parancsnokhoz felküldeni Kassára (jun. 15.), Gonzága pedig tüstént küldi a királynak.²⁾ A vajdának tudomására jutott a levelek sorsa s ő nem késett tiltakozni, hogy ő nem írta azokat, s fennen erősítgette, hogy Zsigmondnak kellett hamisítania azokat az ő nevében.

¹⁾ *Mihály vajda levele Ibrahim vezér basához d. n.; oldh bojárjaihoz* Kassáról május 1. (bizonyára ő stylus szerint) . . . »Ego hic in istis regnis inter tot insipientes et stultos homines manere non possum. . . . Imperator mediocris sapientiae et sine modo, similiter et fratres sui ejusmodi sunt unacum copiis eorum. . . . Isti nullius momenti sunt foeminei sexus, molles, turpes, abjecti unacum imperatore« . . . (a bécsi titk. lt. Varia Turcica.)

²⁾ *Zsigmond levele Gonzagának és Bástának, jun. 15. — Gonzaga a királynak jun. 21. — Básta Zsigmondnak jun. 19., Rudolfnak jun. 20. — »Le lettere cognosciamo che sono di mano del suo piu fido et caro consigliere Ban Mihalesa« Zs. G.-nak. (Olasz levelek a bécsi hadi ltb. r.) — Szamosközi id. m. IV. k. 134. l.*

M. v. más úton is megkísérlé az övéi, főkép fia kiszabadítását az erdélyiek kezéből: lopva akarta kihozni Gyaluból. Nejével kevesebbet törődött, vagy tán inkább bízott egy nővel szemben az erdélyiek lovagiasságában. Különben nejét nem igen szerette, Erdélyből is mihamar visszaküldte Havasalföldre, Szamosközi szerint: mert »vénecske« volt. (»et penes se duas continue pellices aluit«)¹⁾

A kényes megbízatás, hogy fiát Erdélyből szöktessék meg, Somogyi Bertalan belényesi várkapitánynak s Sennyei Miklós-nak jut ki. Somogyi bízott, is »hogya ha az ördögök környülötte nincsennek« kilopatja, mert ő minden dologról jól van értesülve, a mi Erdélyben történik, akár azt is megírhatná »naponként az főemberek mit esznek avagy isznak.« De az erdélyiek is vigyáztak ám Petraskóra, mint szemök fényére, azt hitték, még hasznát vehetik. »Mihelyt Nagyságod ide ki az mi földünkre ért (írja Sennyei Miklós márcz. 28-án Lapispatakáról), azután mulatni sem bocsátották« ki Petraskót. Nagyobb biztonság okáért el is szállították Gyaluból Fogarasra. A márcziusi országgyűlés alatt Erdélyben járt török követ is kívánta a vajdafi kiadatását, de siker nélkül. Máskülönbén jó bánásmódban részesültek »tartásuk és asztaluk becsületesen vagyon, nincs is nagyságodnak marhá-jában semmi tékozlás« jelenti Sennyei Miklós.²⁾

*

M. v. Bécsben sokáig tűzön ült. Hetek jöttek, hetek múltak s leveleire a királytól választ sem kapott. Febr. 6-án már egész türelmetlenül ír Rudolfnak, immár három hete, hogy Bécsben van s leveleire válasz még sem jön. Egészen kétségbe van esve. A bizonytalanság mardosó gondolata kínozza. Pénze sincs, a miből embereinek foszladozó ruháit újjakkal cseréltesse ki, s a

¹⁾ Id. m. IV. k. 113. l.

²⁾ *Somogyi Bertalan* levelei a vajdához, Belényesről, 1601. márcz. 23., április 14. és még egy ápril. 14-ről. »*Segniet*« Miklós *M. v.-nak* Lapispatak, 1601. márcz. 28. *Zólyomi Miklós M. v.-nak*, Székelyhid márcz. 29. *Rákóczi Lajos a vajdának*, Kassa, április 23. [és Felső-Vadász, április 1. Ezt kiadta Szilágyi: Erd. O.-gy. Eml. V. k. 84. l.] E levelek mind magyar nyelven írvák s megőrizvék a bécsi hadi lt. registraturájában 152. és 189. sz. a.

mivel Prágába útazzék. De van a mi vigasztalja s reményt gyűjtson csüggedő lelkébe. Az erdélyi változásokról szállingozó hírek éltetik, bízik, hogy azok következtében felderülend napja mielőbb. Siet ő is tudósítani a királyt (febr. 10.) B. Zsigmond behozataláról, kérve ekkor is zálogban lévő szerettei kiszabadítását Erdélyből.

Nem kevésbé türelmetlenkedtek az erdélyiek is, követségük késedelmezése miatt. Tudták, hogy nem jót jelent. Felküldik utánok (febr. 11.) Kakas Istvánt, ama megbízatással, hogy az erdélyi változásokról tegyen élő szóval jelentést, elbeszélvén a történeteket a maguk valóságában, okaikkal együtt.

Az udvarnál, mihelyt meghallották B. Zsigmond fejedelemmé választatását, M. v. napja mindjárt felderült. Elhatározták, hogy Erdélyt megtámadják s így szükségük lön a vajdára. Most már megnyíltak előtte a Hradsin sokáig hiába zörgetett ajtai, engedélyt kapott a Prágába menetelre s márcz. 23-án audientíát nyert. Prágában a király nagy tisztességgel fogadta, kitüntetésekben részesítette, »még ott lön, mindennap vendéglette, Végező vele, hogy Erdélyt visszavegyék és a császárnak maradjon, Havasalfölde Mihályé legyen.« ¹⁾ Rudolf le is festette a vajdát saját udvari festőjével. A kép elég csinos férfias arcot mutat, sötét ritkás szakál árnyékolja soványos arcát, melynek nagy fekete szemei, hatalmas orra erőteljes kifejezést kölcsönöznek, fejét oláhosan félrehajtott kucsma borítja, bogláros forgóval, vállát fehér köpeny fedi.

A mily jó dolga volt a vajdának Prágában, épen oly lealázóan bántak az erdélyi követekkel. Sok szidalmat és bántalmat kellett eltűrniök, sőt börtönbe is vetették őket, a honnan kiszabadúlva, szomorú hírrel siethettek vissza hazájokba.

A vajda pedig sietett gondoskodni hadak szerzéséről. Nehány felső-magyarországi főúrral jó viszonyban állott s fen tartotta velök érintkezését számkivetése ideje alatt is. Rákóczi Lajos Felső-Vadász táján hagyott kozákjaira és moldovai katonáira visel gondot, míg a kozákok a fizetetlenség miatt át nem mennek Lengyelországba. »Rákóczi jó szívvel emlékezik nagyságod felől (írja Sennyei Miklós), mondja, hogy kész ő is ngd mel-

¹⁾ *Gróf Illésházi I. feljegyzései* (Akad. kiadv. II. 7. k. 87.)

let fizetés nélkül is hat vagy hétszáz vitézét elbocsátani. Most mind lovagot mind gyalogot eleget tanálunk, csak hozza isten nagyságodat egészséggel.« Homonnai Bálint szintén táplálta, a vajda jó híréért neveért, éhező katonáit. Sennyei udvarházánál Lapispatakon is feküdtek katonái s lovai a vajdának. Sennyei Miklóst személyes sympathia fűzi a vajdához, bámúlója vitézségének, elszántságának, minden áldozatra kész érte. »Nemcsak marhát merem elkölteni nagyságod mellett, — írja — hanem még életemet is el merem fogyni az nagyságod szolgálata mellett mert tudom, láttam is az nagyságod vitézségét s az keresztyénséghez való hívségét«. Alig várja vissza a vajdát, ő, a ki »vérét sem szánja kiereszteni szolgálata mellett.«

XXV.

Mihály vajda Magyarországra visszatér. Hadakat toborz. A goroszlói harez. Előnyomulás Erdélybe. M. v. megöletése.

M. v. sietett mindjárt a királytól nyert jó válasz után Magyarországra visszatérni, hogy hadakat gyűjtsön. 80,000 frtot kapott hadszerzésre. Bécsből április 29-én indult vissza s gyorsan Kassán termett. A király parancsot küldött Gonzagának a felsőmagyarországi főparancsnoknak, hogy békítse ki a vajdát Bástával, mert együtt kell Erdély ellen operálniok. Gonzaga magához hívatta mindkettőjüket ebédre s lakmározás és poharazás közben felhívta őket a király nevében a kibékülésre. A királyi parancs elnémította a régi gyűlölet szavát s a két ellenfél kezét nyújtott egymásnak. De a kéz kézben, nyájas szó az ajkon még nem jelentette azt, hogy a heves gyűlölet szívükben is elhamvadott; azt nem irthatta ki semmiféle királyi parancs.

M. v. Kassáról zsoldot kiáltatott, hadakat toborzott és pedig jókora hópénz mellett, mert Erdélybe is sok szegény legény ment, hallván a jó fizetést. Tokajhoz közel Rakamaznál ütötte fel táborát. Oda jött hozzá egy előkelő lengyel pártos is, jól felfegyverzett kozákcsapattal, Stadnicki, a ki a kancellárral régóta viszályban élt. Járatta követeit Oláhországban is, hogy legyenek készen, lázadást is szított riválisa Simon vajda ellen, melyben a szerencse a fellázadtaknak kedvezett.¹⁾

¹⁾ *Trausch J. Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum 181 l.*

Bástához jul. 12-én csatlakozott a vajda serege Szatmárt. M. v. csak attól tartott, hogy házanépének baja történik, ha ő Erdélyre támad, Zsigmondtól azért egy ravasz cselfogással ki akarta csalni fiát és feleségét. Azt izente volna neki, adja ki az övét, őt pedig engedje be Havasalföldre s örökre jó barátja lesz neki s Erdélynek. Ha tette is a vajda emez ajánlatot, Zsigmond jobban ismerte már, hogysem hihetett volna neki.

M. v. és Bástá készülődése hírére Zsigmond is kiadta táborba szállásra a rendeletet. Szamosfalva, Kolozsvár tőszomszédságában, volt a táborhely. Pünkösöd másodnapjára (jun. 3-ára) pedig országgyűlést hirdetett Kolozsvárra, követeket küldött a budai, nándorfehérvári, temesvári basákhoz s a moldvai vajdához segítségért, írogatott a felsőmagyarországi nemeseknek is. Bástá sem nyugodott, ő is toborzott katonákat, a hajdúkat azzal ámította, hogy nem Erdély ellen készülnek, mindössze M. v.-t akarja Havasalföldre bevezetni.

Zsigmond a békés kiegyenlítésre is tett kísérletet. Gyulafi Lestárt két ízben járatta Bástához Szatmárra. Bástá azt izente vissza: a császár nem olyan, mint egy privát ember, hogy mikor vétenek ellene, egy lakodalommal és bor-itallal megbékéltethetik: országok veszedelmével engeszteltetik ki a fejedelmek megbántása. Gyulafi alig hogy visszatért Zsigmondhoz (a ki júniusban betegen feküdt Kolozsvárt: »angina volt az torkában«) újra küldötte Bástához, protestálván isten és a világ előtt, hogy ő nem lesz oka a készülő veszedelemnek. Bástá felelete az volt: ő szolgál, a katonának parancsolnak s az engedelmeskedni tartozik.¹⁾ Zsigmond beláthatta, hogy békére semmi kilátás. Annál erélyesebben készült a harczra. A töröknél sürgette a segílyt és nem hiában. A basák parancsot kaptak, hogy segílyére siessenek. Hiába volt az udvar részéről minden törekvés, hogy a törököt semlegességre bírják, a török segílycsapat elindult. De a mit nem tudtak kivinni szép szerivel, kivitte M. v. álúton csalással. Levelet hamisított Zsigmond nevében a basákhoz, hogy köszöni szíveségöket, de elég erős egy magában is megküzdeni az ellenséggel, azért csak tartsák fenn máskorra segílyüket, készségükért

¹⁾ Szamosközi id. m. 134 l

fogadják szívesen a küldött csekély ajándékot. A basák a levél vételével zsörtölődve visszabocsátották hadaikat. A csalás ugyan kiderült, de későn, a csatára mindössze 300 tatár érkezhetett.

Zsigmond jun. 27-én 43 zászlót vitetett ki a szamosfalvi táborba. A sereg vezérletét Csáki Istvánra és Székely Mózesre bízta »így két generálist választá hadában, mely egyik oka lón az veszedelemnek.« Nagy bizodalommal indult a sereg a gyalui úton a Szilágyság felé, Erdély határán kívül akarván megütközni. Székely Mózes nagy fennen mondotta, hogy ha az ég leszakadna is, azt is feltartanák a lovasság sűrű kopja szálai.¹⁾ Tasnádig mentek előre. Básta Majténynál ütötte fel táborát s szekérsánczczal vétette körül. M. v. és Básta egyesült serege az egyesülés után 20,000 főnyi körül lehetett, alig volt több az erdélyi sereg is.²⁾

Zsigmond Tasnádról, miután hiába várta a török segílyt s Bástát sánczai megett megtámadni nem akarta, visszahúzódott Szilágy-Somlyó felé. Básta s M. v. követte. Aug. 2-án *Nagy-Goroszlónál* találkoztak.

Aug. 3-án volt az ütközet. Básta kora reggel csatarendbe állította seregét. Három hadtest volt megkülönböztethető a felállításban: a Bástáé, Mihály vajdáé és Rotthal szendrői parancsnok tartalékesapata. A csatasorok (Istváni és Bethlen előadása szerint) így következtek: sziléziai és vallon-lovas 3000, ugyanannyi magyar kopjás, támogatásukra Székely Mihály csapata, azután Pecz János ezrede, majd 3000 főnyi gyalog, utánok vallon gyalogság s hat nehéz mezei ágyú. Ez volt Básta csapata. El volt különítve ettől a M. vajdáé, melyet némi csekély távolság választott el amattól. M. v. csapata legnagyobbbrészt újonnan toborzotakból, régi maradék kozákjaiból, némi oláhságból és rácokból állott. Vele volt Rákóczi Lajos magyar lovasokkal. A tartalékot Rotthal vezette. Ez Szendrő és Fülek vidékén toborzott zsoldosokból állott, 1000 lovasból s 1500 gyalogból. Ezekhez volt rendelve még 600 puskás lovas, mentéjük színétől u. n. veres, kék és fekete rokkosok.

Az erdélyiek táborában Zsigmond a sereget a két fő parancs-

¹⁾ *Krauss* Gy. Tract. rer. Trans. 170. l. — ²⁾ *Istvánfi* szerint (780. l.) erdélyi 35,000, ellenfél 18,000 volt. Előcsatározásnál elfogottak az erdélyieket mindössze 12,000-re vallották.

nok szerint Csáki István és Székely Mózes csapatára osztotta. Nagy akadály volt ez az egységes működésre, mert egyik sem volt alárendelve a másiknak, míg az ellentáborban Básta volt a főparancsnok M. v. csapata felett is.

Zsigmond völgyben álló tábora erősítéseül jó eleve egy közeli halmot foglalt el, melyet Székely Mózes ágyúkkal erősítette meg. Bástának is első dolga volt egy szemben lévő dombot megszállani, mely azért is felette előnyös volt, mert magas tölgyek védték rajta seregét az ellenséges ágyúk lövéseitől. Erről a két halomról indult meg a harc kölcsönös ágyúzással, a mi szakadatlanul folyt késő délutánig. Básta, M. vajdával egyetértve, e napon tartózkodni akart a támadástól, hogy seregük kipihenje magát. De nem úgy történt. Básta délután a naptól eltikkadva, a domb oldalán néhány sátozt vonat fel s egyik alatt a zöld füre leheverész. Az erdélyiek táborából, a mint látták, hogy Bástáék sátrakat vonnak fel, azt hívék, be akarják szüntetni a harcot az napra. Az idő már estére hajlott, 5 óra volt, s egész nap teljes fegyverben állván s a rekkenő hőségben ki lévén merülve, kaptak az alkalmon, hogy ők is megpihenjenek. Zsigmond kiadta a parancsot, hogy leszálljanak a táborba; az ágyúkat is kezdték levonatni a dombról.

A mint M. v. észreveszi, hogy az erdélyiek csatarendje felbomlott, hogy fegyvereiket lerakták, lovaikat lekantározták, ágyúikat levonták s ők maguk a táborban az egész napi koplalás után lakmározni készültek, tüstént jelenti Bástának, hogy most volna jó alkalom a támadásra, mikor amazok nem is sejtik. Básta helyesli a tervet, hirtelen lóra ül, a vajdát a jobbszárnyra rendeli, Rotthalt a középre, ő maga a balszárny vezényletét veszi át. A készüllet egy pillanat műve volt, a másik pillanatban mint sebes ár pokoli lármával rohantak az erdélyiekre. Zsigmond seregében e meglepetés nem csekély zavart idézett elő. Lázas sietséggel fegyverkeztek, nyergeltek, kantároztak. Székely Mózes puskásokkal s ágyúkkal rögtön az odahagyott domb megszállására sietett. Básta is csakhamar belátta, hogy e domb elfoglalásán fordul meg a csata sorsa. 600 legjobb vadászát az ellen rendeli s maga áll a támadók élére. A támadók golyózáporral lepik el az erdélyieket, ezek sem engednek, ágyú s puska tüzrel felelnek. Magának Bástának is golyó

fúrja át pánczéliját, szerencséjére vállán, úgy, hogy sebet nem ejtett. A támadókat mindig újabb és újabb csapatok támogatják, míg az erdélyiek részéről a kopjások, kik a sereg javát és fő erejét képezték, a terrain alkalmatlan volta miatt, árkok és bozótok között, kopjáikat nem használhatták. A halál bő aratásra talált mindkét seregben. Az erdélyiek hősi elszántsággal, teljes halálmegvetéssel harczoltak; de előbb-utóbb be kellett látniok, hogy a halmot végső önfeláldozással sem tarthatják meg. Így hosszú küzdelem után azt az ellenségnek engedték át, hátrahagyván ágyúikat is. — Ezzel a győzelem ki volt ragadva kezükből. A mint az ellenség a dombot megszállotta, az ágyúkat onnan az erdélyi sereg még csatarendben álló szárnya ellen fordította; domináló positionjából könnyű volt leseperniök a makacsúl helytállókat s nem volt nehéz összezavarniok minden még meglévő csatarendet. Petki István lovas parancsnokot ágyúgolyó teríté le, Tárkányi István lovas kapitány három lándzsaszúrástól esik el, Horváth György »száz lovas kapitánya«, a ki felette jól forgódott, halálos sebet kapott, Csomortáni Tamás a székely csapatok parancsnoka »seben szaladott el s Egregyen halt meg az úton.« Elestek többben is a csapatparancsnokok közül. Utoljára is az erdélyiek futásban kerestek menekülést, űzette a vajda s Rotthal csapatai által, mindaddig, míg az éj el nem fedte sötét leplével a menekülők nyomát. Zsigmondnak is hajszálon függött az élete. Ott forgolódott mindvégig, hol a csata legrémesebben zúgott, nem egy golyó sivitott el feje felett, bajtársai szétfecscsenő vére festette arczát, szétlőtt tagok roncsolt foszlányai keverték ruháját. Kitartott véges-végig, mintha vérével akarta volna lemosni könnyelmű vétkeit, melyek hazáját e végzetes veszélybe sodorták. A mint látta, hogy veszve minden, gyors lovára s az utakat jól ismerő néhány vitézére bízta életét. (Hogy Sebes Pál üldözés közben utólérte volna s Zsigmondot csak bajvívó ügyessége mentette volna meg, alighanem mese lesz.¹⁾ A futó fejedelem Deesen pihente ki a vesztett csata testi lelki fáradalmait. Ott főbbjeivel (Székely Mózessel, Csáki Istvánnal, Gyulaffi Lászlóval) tanácskozáván, arra a meggyőző-

¹⁾ *Album Oltardinum* (Deutsche Fundgruben z. G. Siebenbürgens, Neue Folge, kiad. Trauschenfels 35. 1.)

désre jutottak, hogy Kolozsvárt nem tarthatnák sokáig, azért arra határozták magokat, hogy Zsigmond Csákvival Moldovába megy Jeremiához, hogy segítséget sürgessen, Székely Mózes pedig az összeszedhető sereggel Erdély alsó részébe vonúl s azt védelmezni addig, míg Moldovából s a töröktől segítséget kaphatnak, hogy azután egyesült erővel lássanak az ország visszafoglalásához.¹⁾

A győzők pedig két napig a csatatéren maradtak. A kemény harc, a drága áron vett győzelem után volt mit gyógyítgatni s jól esett a fáradt harcosoknak a pihenés. Bosszúszomjuk is talált táplálékot az elfogottak vérében. Stépán Istvánt lábánál fogva akasztatta fel Básta, Rác Istvánt és Vajda Miklóst, kik előbb Mária Krisztina szolgálói voltak, kivégeztette. Így többeket a foglyok közül. Azután feljárták a csatatért, összeszedték az ágyúkat s az elhagyott hadijelvényeket. M. v. aug. 4-én írott tudósításában, 62 zászlót említ, hogy a királynak felküldenek.²⁾ Ágyút is jókora számmal (50 körül)³⁾ foglaltak. A kölcsönös veszteségről biztos tudósításunk nem maradt fenn, Istvánfi állítása az erdélyiek 10,000 főnyi veszteségéről a császáriak 160 halottjával szemben, mendemondának vehető csak; Somogyi szerint mindkét részről 2000—2000 esett el.

M. v. a király előtt kifejezi, hogy Zsigmonddal szintoly röviden akarna elbánni, mint testvérével tette volt.

Básta és M. v. két napi pihenés után, — értesülvén, hogy Zsigmond feladva a további ellenállás reményét, Moldovába menekült — Erdélybe indították seregüket s meg sem álltak Kolozsvárig. A város pénzzel igyekezett megváltani magát, 32,000 frtot küldöttek Bástának, 2000-et Székely Mihálynak, ajándékokat a csapatarancsnokoknak, úgy hogy a váltságdíj közel 100,000 frtra rúgott. Mégsem háríthatták el, hogy legalább a külvárost ki ne rabolják s a vidékről a városba menekülő nemességet ki ne foszszák s ne öldössék. Nemcsak a kolozsvári tábor környékén folyt a rablás, fosztogatás, távoli vidékekre is száguldoztak

¹⁾ Bethlen F. id. m. v. k. 282. — *Simigianus* id. m. 251. l. — *Krauss György* Tractatus rerum Transylvanicarum 170 l.

²⁾ Szilágyi id. m. V. k. 98. l. — *Gróf Illésházi Följ.* 120 zászlót említ. *Istvánfi* id. m. 760. l. 130-at; *Szamosközi* id. m. 153. l. 72.-t.

³⁾ Istvánfi szerint 45-t; Somogyi Ambrús szerint 53-at.

kines és vérszomjas martalócok, kik mindenükből kifosztották a szegénységet, dúltak, raboltak, égettek kimélet nélkül, öltek, gyilkoltak irgalom nélkül. Nem volt előttök szent az istenháza sem. A vajda a Kolozsvárott megégetett pópáért bosszút állandó, meghagyta katonáinak, valahol egy papot találnak, irgalom nélkül vágják-öljék. Bosszú-hevök határt nem ismert. Miután mindent kiraboltak, a marhákat elhajtották, a falvak védtelen lakóit legyilkolták, nehogy az elmenekültek visszatérve valamit találjanak, a miből nyomorúlt életüket tengethessék: felégették a mezőn még lábon álló életet is. M. v. nemcsak véráldozatot hozott Bába Novák emlékének, kivégeztetése helyére egy öreg zászlót is tétetett »az új fű és jó vitéz szolgájának tisztességére.«

*

Básta és M. v. nem sokáig versenyezett egymással a letiprott ország koldúsbotra juttatásában: másféle versengés kapott lábra köztük. A régi gyűlölet parázsa, melyet a királyi békítő parancs csak gyöngye hamvval fedett be, lánggra lobbant. A közös ellenség előtt szövetségesek, a hatalom felett osztozkodásban összeférhetlen riválisokká, halálos ellenségekké váltak. A generális és a vajda: tűz és víz. Vagy a víz oltja el a tüzet, vagy a tűz hevétől válik a víz párává, gőzzé. A kettő egymást meg nem tűri.

A visszafojtott gyűlölet még a goroszlói csatásikon gátat tört. A győzelem dicsőségét mindkettő magának tulajdonítá »miérthogy mindenik nagy tisztességkívánó ember volt« Básta, mint főparancsnok, kérte a M. v. kezébe jutott győzelmi jelvényeket, hogy ő küldje fel a többivel együtt a királynak. M. v. bojárjai tanácsára maga akarta felküldeni azokat. Később, Kolozsvár alatt, a vajdát és embereit az bántotta, hogy az erdélyiek inkább Bástának járnak kedvibe, mint ő neki. Egy-egy elejtett szó sokat sejtetett Bástával. Rácز János, a vajda pohárnoka, Kolozsvárt a városháza előtt, nyíltan panaszkodott, hogy urát háttérbe szorítják Básta mellett, pedig meglátják — úgy mond — rövid időn, hogy nem az lesz az ő urok, parancsolójok, a kit gondolnak. Hallván ezt Trauzner Lukács, első dolga volt, hogy Bástának megjelentse. Egyéb jelekből is úgy látta Básta, hogy a vajda ismét Erdély ura akar lenni. A magyar hajdúkat, midőn magához édesgette a vajda, Básta azt hitte, ez is előkészület arra,

hogy a német sereget Erdélyből kiűzze, s őt megölesse. A hajdúk a német katonákkal úgyszólván visszafelé éltek, ingerelték, szidalmazták őket, »a süveget kiragadták a német fejéből és belé fúttak, és a földhöz puffantották«, s mindenféle gúnyt űztek belőlük. Értésére esett az is Bástának, mintha »a vajda az egész székelységnek levelet küldött volna, hogy mind felkeljenek és ő eleibe jöjjenek, és ő szabadságokban őket megtartja.«¹⁾

Kolozsvárról csakhamar Torda alá, a Keresztesmezőre szállott a kettős sereg. Külön táborozott Básta, külön M. v. serege. Az Aranyos partján az alatt síkon Básta, — attól délre a lépcsőzetes magasabb lapályon (a most is járt római út mentében) M. v. üttött sátort. Torda az első nap lángba borult, az oláhok gyújtották fel, kétszer is egymásután, a gyűlölt várost, bosszút akarván állani, a miért gyűlhelye volt múlt ősszel a felkelőknek. Básta erre ráizent a vajdára »az várost ne égettesse, mert az császárnak ő felségének nem azért vették meg az országot, hogy elégessék és elpusztítsák.« M. v. erre azt feleli, hogy »az császárnak elég országa van, nem szűkölködik ő Erdély nélkül, ő (M. v.) a rajta tett bosszúságot meg akarja vindicálni.« Hogy szavának még inkább nyomatékot adjon, szétbocsátotta embereit zsákmányolásra. Enyedet, Fejérvárat s a közbe eső falvakat iszonyú pusztítással, öldökléssel látogatták meg oláhjai, rácjai, prédáleső hajdúi. A székvárosban felforgatták s szétszórták a levéltárt, a templom sírboltjait sem iszonyodtak feltörni s kirabolni. Hunyadi János sírját sem kímélte szentségtelen kezük, azt is feltörték, a dicső hős hamvait megbolygatták, a talált ékszereket a vele eltemetett buzogánnyal együtt elrabolták. Ilyen rabló oláhcsapat kezébe került Kornis Gáspár és Sennyei Pongrácz is, a kik Görgényből a goroszlói harc hírére szabadon bocsátatván Bástához igyekeztek. Kornist agyonütve, Sennyeit sebekkel eltorzítva találták meg a magyar katonák s úgy vitték őket Bástához. Básta követelte a gyilkosok kiadatását a vajdától. M. v. sértett büszkeséggel azt válaszolta: emlékeztetnie kell Bástát, hogy ő csak szolgálja, míg ő maga (M. v.) barátja a császárnak s méltóságra nézve ha nem nagyobb, bizonyára kisebb sem a

¹⁾ Mvh. Nagy Szabó F. Memoriáléja 61. l.

generálisnál, azért nem tűr tőle rendeleteket, ha katonái valamben vétkeztek, ő maga számol arról a császárnak.

Mindez és sok más nevelte a gyűlöletet, még inkább megerősítette Bástát abban a hitben, hogy M. v., »minden módon azon volna hogy Erdélyt magának foglalja és hogy Mihálynak oly tanácsa volna, hogy ugyanott Tordánál az nemeseket levágja és őt (Bástát) kiűzze az országból.« Ejtettek ilyen szót is M. v. emberei: »Torda mezején vesztettük el Erdélyt, itt is akarjuk visszaszerezni.« Majd Bástá sürgetni kezdte M. v. Havasalföldébe kimenetelét, mert neki — úgymond — utasítása van, hogy őt oda bekísérje, hogy ő aztán ott uralkodjék. M. v. azt felelte: »sőt énnekem az császárral más tractatusom volt ez országok felől, miérthogy ezelőtt is én bírtam és az császár is Pecz Bertalan és Székely Mihály által énnekem megadta volt ezelőtt Erdélyt, most is ugyanazon tractatushoz akarom magamat tartani.«

Még ez sem volt minden, veszélyesebb fondorlatok híre is szállingózott. Zsigmond Moldovában volt a nemeczi kolostorban, közel az erdélyi határhoz. Oda akarta vitetni Fogarasból a vajda családját. M. v. ennek hallatára emberét küldötte hozzá levéllel, kérvén, kegyelmezzen fia és felesége életének s ő Erdélyt kezébe játsza, módot és segílyt nyújt a németek kiveréséhez. A levél Bástá kezébe került. Írt a vajda az egri basának Sinánnak is hogy aug. 17-ére küldjön valakit Lippára, hova ő Léka aga főemberét küldendi, ki által nagyon fontos dolgokról fog izenni. Ez a levél is Bástá kezébe került. Mindez a régebbi Ibrahim nagyvezérhez s bojárjaihoz írott levéllel egyetemben alkalmas volt arra, hogy meggyőződéssé érlelje Bástá hitét, hogy M. v. újra régi perfid politikáját akarja folytatni, csakhogy magához ránthassa Erdély uralmát.

Azonban gyanú ébresztésére lehet valami sok, a mi bizonyágnak még nagyon kevés. Merte volna-e Bástá magától pusztá gyanúra ama végzetes lépésre elszánnia magát, hogy a vajdát megölesse? Ez a kérdés tolúl önkénytelenül előnkbe. Vajon Bástá M. vajdának eleitől fogva ellenőre, most még felebbvalója is, nem nyerte-e az általa is emlegetett instructioban a végső esetre teljesen szabad kezét. *Ha igen*, úgy értjük, hogy ennyi gyanúok alapján oly merészen határozott, így megért-

jük azt is, miért nem görbül hajaszála sem Bástának, midőn a vajda megöletéséről, mint bevégzett tényről, tudósítja urát, császárárt. *Ha nem*, úgy sok rejtély marad megoldatlanul, úgy másnak is kellett történnie, a miről ránk nem jutott el tudósítás.

A tény az, hogy Básta Mihály vajdát megölette. A véres tett körülményeit több változatban így adják elő forrásaink.

M. v. Fogarasra készült hadaival, hogy háznépét kiszabadítsa. Bástától néhány tarackot kért, melylyel Fogarast megostromolhassa. Básta azt izente: nem engedheti, hogy a tábor kétfelé szakadjon, várjon, ő is vele akar menni. Básta erre eljöttnek látta az időt, hogy gyilkos szándékát végrehajtsa. Szombat este volt. Hívatja magához néhány meghitt vallon (olasz) hadnagyát s »megjeleníti nekik akarátját, hogy ha élni akarunk mi mindnyájan, a kik császár hívei vagyunk, — úgymond — az oláhot meg kell ölnünk, mert minden módon reánk szándékozott, hogy elveszessen s az országot magának foglalja.« A vallonok készségesen vállalkoznak a vajda megölésére. »Másnap, vasárnap, (aug. 19.) meghagyja, hogy az kornétát (mely kis zászló), kit mindenkor Básta előtt szoktak hordozni, valamikor látják, hogy dob és trombita nélkül lóháton felemelik, mindjárt minden vallon és német lovok háton legyenek, mintha mindjárt az ellenséggel szemben akarnának víni.« Így Básta serege nagy csendességben felkészüle, hogy ha kell, az egész sereg a vajda táborára üssön. Básta közülök 300 vallon és németet küld M. v. sátorára, a kiszemelt orgyilkos Beauri Jakab vezetése alatt. A sátort hirtelen körülfogják. A vallon kapitány néhányadmagával a sátorba megy s ezen szavakkal: fogoly vagy! megragadja a vajdát. Mihály sem rest, felkiált: ba?! (úgy-e?!) s kardjához kap bal kezével (mert balog volt, a miért a magyarok »balog Mihály«-nak is nevezgették). De a vallonok megelőzik, egyik puskáját hozzá lövi s épen bal karját találja, másik lándsával mellét általüti, a harmadik derekát lövi át. Így, midőn sebeiben összeroskadt, saját szablyájával fejét veszik, aztán a sátorból kivonszolják, levágott fejét egy elesett ló testéhez illeszték s sokáig ott tartották közszemlére kitéve, hullája harmad napig hevert lemezítelenítve az útfélen. »Az németek a vajda testéből darabonként nagy bőröket szedeltek ki, megnyúzván a hátát, oldalát, vállát« s a bőrdarabokat eltették emlé-

kül s talizmánúl. »Végre ilyen undokúl hogy szinte az ebek meg ne egyék, egy kis verembe valami ráczok eltemették.« Básta aztán Fejérvárra vitette s a vajda által alapított templomban temettette el; később az oláhok Havasalföldébe vitték s most ott nyugsznak hamvai egy kolostorban.

Más változat szerint csellel ölték meg a vajdát. Beauri kapitány azzal ment volna hozzá, hogy hallván Fogarasra készülését, kéri, vinné el őket, a vallonokat is magával, hogy nekik is jutna valami az ország javaiból, mert most mind csak a hajdúk töltöznek minden gazdagsággal. A vajda örömmel vette ajánlkozásukat s tüstént küldötte Bástához Juan nevű tolmácsát. Beauri hozzá menetele pedig csak kémlelés volt. Midőn aztán a vajda a vallonokat jönni látta, azt hívén, hogy csakugyan csatlakozni akarnak hozzá fogarasi útjára, messze eléjük ment. A vallon kapitányt, tisztesség okáért, elől akarta beereszteni sátrába, de ez addig vonakodott, míg a vajda maga lépett be először. Abban a pillanatban a kapitány alabárdjával (»melynek az elei hosszú hegyes vas«) hátúlról derékban általüti, úgy, hogy elől egy arasznyira is keresztül ment rajta az alabárd hegye. Másik vallon mindjárt puskával általlövi s azután fejít veszik.¹⁾

A vajda megöletése egy pillanat műve volt, másik pillanatban az urok körül lévő néhány (16—17) szolgát csapkodták le. Van említés arról is, mintha Rákóczi Lajos is sátrában lett volna a vajda megöletésénél és hogy ő is sebekkel menekült el. Básta is ott termett, mihelyt hallotta, hogy megtörtént, a minek megtörténnie kellett s lecsendesítette a vajda táborát. Feltűnő, hogy a vajda emberei (bár kevesen voltak otthon, mert a legnagyobb rész szerte járt az országban rabolni) még kardot sem rántottak, hogy urok halálát megbosszúlják. Mihálcsa bán lóháton menekült s Tordán felül egy malomba rejtőzött. De a vallonok utána iramodtak s rejtekéből kivonszolták. Sok kínzás-csigázás által val-

¹⁾ M. v. megöletését hosszasan beszéli el *Szamosközi* I. id. m. 143. l. — a ki »hogy tőle is valami becsület adassék neki« a következő gúnyverset csinálta a vajdáról:

Hic jacet ille ferus, latro merus et Nero verus :
Cacus, atrox Dacus, scelerum lacus, ille Valachus.
Hac qui transibis, bis terve cacabis et ibis.

latták s ölték meg. Azután Fejérvárnál a táborban egy »köhányás-lyukba« vetették be testét, »az honnat az ebek kivonván, megözték.«

* * *

Igy lön vége M. v.-nak a *vitéznek, a zsarnoknak*. Vitézsége e harcziás korszakban, korántsem áll páratlanúl, zsarnoksága korában is ritkítja párját. Tagadhatatlan, hogy rendkívüli alak; de távolról sem az, a kinek honfitársai napjainkban hinni szeretik, midőn újabb nemzetiségi törekvéseik zászlóvivőjeül emlegetik. Neki, hogy Dáko-Romániáról álmodozzék, esze ágában sem volt. Hódításainak nemzetiségi céljai legkevésbé sem voltak. Mindenben saját hatalma öregbítését kereste. Havasalját keveslette, Erdély s Moldova ura is akart lenni, vágyott Bulgáriára, Szerbiára, óhajtott megdöngetni Konstantinápoly falait, álmodozott a lengyel királyságról is, sőt fenyegetőzött, hogy porrá teszi Kassát, Bécsét és Prágát. Pályáját dicsőségesen kezdette. Népe dalban dicsőíti maig is, a törökön vett diadalaiért magasztalva emlegette a keresztyén Európa, szerencsekivádatokkal halmozták el királyok, fejedelmek, maga a pápa is dicsérte a keresztyénségnek tett jó szolgálatait s felszólította, legyen katolikussá. De határtalan uralomvágya ferde irányba terelte, Erdélyben országa természetes szövetségesét s jóltevőjét támadta meg. A vége bukás s csúfos halál lön. A végzet légvárai romjai alá temeté.

Hazánk történelmében gyász betűkkel van beírva neve. Erdélyi uralma nemcsak egy évi keservnek s nyomornak lön kútforrása, nagy része van annak a további gyászos időszak, Básta rémuralma előidézésében s Bocskai felkelésében is.

Így Erdélyre nézve a M. v. által megindított dráma a vajda megöletésével korántsem volt befejezve. M. v. megnyitotta s egyengette az utat, Básta rémes kegyetlenkedéseivel tovább haladt azon. Míg végre, hogy színültig telt a keserű pohár, Bocskai felragadta a letiprott zászlót s a nemzet mint egy ember állott fel, hogy jogait és szabadságát karddal vívja ki, vérrel váltsa meg.

TARTALOM.

	<i>Lap.</i>
I. Mihály vajda. Erdély hagyományos politikája. Az osztrák ház törekvése Erdély birtokáért. Báthori Zsigmond jellemzése. . .	1
II. Báthori Endre Lengyelországban. Zsigmond Erdélybe hívja. Zsigmond lemond Endre javára. A megyyesi országgyűlés. . .	6
III. Báthori Endre uralkodása. Viszonya a külföldhöz. Alkudozásai a törökkel.	12
IV. Mihály vajda előélete. Kis-oláhországi bán. Erdélybe menekül. A szultán havaseli vajdává teszi. Török elleni harczai. Magyar vitézei. Mihály Báthori Zsigmond, majd Rudolf hűbéresévé lesz, leteszi a hűbéresköt Báthori Endrének is.	18
V. A prági udvar. Rudolf lelki betegsége. Föherezegek; tanácsok.	26
VI. Rudolf magatartása Endrével szemben. Tárgyalások mi történjék Erdélylyel. Hadi készüllet Erdély ellen. Az erdélyiek védelmi intézkedése. A pápa közvetítése.	27
VII. Mihály vajda és a király. Sűrű követváltás. Básta magatartása. Az udvari tanács véleménye.	38
VIII. Az erdélyi viszonyok. Endre gyanakodása, a vajda hűségesküldözése. Követségek. A vajda elhiteti, hogy a törökre készül.	45
IX. Két kémlelő oláh követség Erdélyben. A vajdát neje kéri ne támadja meg Erdélyt. Mihály Erdélybe üt.	49
X. Mihály vajda előnyomulása. A pápai követ békülési kísérletei. Előkészület a harczra. A Szeben alatti csata.	55
XI. A Szeben alatti harcz után. Bevonulása a székvárosba. Az ország siralmas helyzete.	68
XII. A fejedelem menekvése. Megöletése. Levágott feje Fejérvárra vitetik. Ünneplyes eltemettetése.	73
XIII. Hogy fogadja Rudolf a vajda támadása hírét. Mihály vajda »a császár helytartója és főkapitánya.« Teljhatalmú uralkodó. Felkölti a gyanút. A vajdának tulajdonított oláh nemzetiségi missio.	79
XIV. A királpártiak czélja Erdélylyel. Kit tegyenek kormányzóvá. A tanácsosok véleménye. M. v. és Básta gyűlölködése.	85

	<i>Lap.</i>
XV. A prágai udvar határozatlansága. Királyi biztosok. Szatmáron vesztegelnek. Jelentéseik. B. Zsigmond s a lengyelek készülődése.	93
XVI. Az oláhok Erdélyt mind-jobban megszeretik. Farsangi ünnepélyek. M. v. terve Moldova ellen.	103
XVII. A biztosok Gy.-Fehérvárott. Audientiák. M. v. a kormányzóságot kívánja. Ingerült a király ellen. Törökkel akar szövetekezni.	109
XVIII. M. v. brassai útja. A biztosok panaszai. Erdély siralmas állapota. Török követtség Brassóban. Visszatérés Fejérvárra.	116
XIX. Hadikészület Moldovára. Újabb audientiák. Katonai zavarások. Moldova elfoglalása. Visszatérése Erdélybe.	125
XX. M. v. hatalma tetőpontján. További vágyai. A biztosokkal való szegyenletes bánás. Pezzen bejövetele. M. v. kíváncsi.	136
XXI. A lengyelek készülődése. Bánffi-hunyadi és fejérvári vérengzések. M. v. a nemesség megöletését tervezi. Az erdélyiek felkelése.	146
XXII. A miriszlói ütközet. M. v. üldöztetése. Kitakarodása Erdélyből. Havaseli ütközete a lengyellel.	154
XXIII. M. v. fiát és nejét Erdélybe küldi. Tábori országgyűlés Léczfalván. Országgyűlés nov. 21. Gy.-Fejérvárott; 1601. jan. 21. Kolozsvárott. B. Zsigmond fejedelemmé választatása.	163
XXIV. M. v. Bécsben és Prágában. Emlékirata. Gyalázó levelei az udvar ellen. Rudolf a vajdát Erdély ellen indítja.	170
XXV. M. v. Magyarországra visszatér. Hadakat toborz. A goroszlói harez. Előnyomulás Erdélybe. M. v. megöletése.	179

ANAR MIBAL
EXLOU
TOKA LA
KORVIOU
DAPLESTI